

ไต่ฎุมิพระร่วักับพระราโชบายทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลีไทย)

สารนิพนธ์
ของ
นายเปรมชัย จัตุรกิตติชัย

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์

ตุลาคม 2548

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

๙๕๙.๓๐๒๒
ป.๗/๒๓
ร.๓

ไตรภูมิพระร่วงกับพระราโชบายทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)

บทคัดย่อ

ของ

นายเปรมชัย นัตรกิตติชัย

K-3 ก.พ. 2549

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์

ตุลาคม 2548

๒ ๒๘๒๗๕๐ ร.๓

เปรมชัย ฉัตรกิตติชัย. (2548). ไตรภูมิพระร่วงกับพระราโชบายทางการเมืองการปกครองของ
พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย). สารนิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ :
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ : ผู้ช่วยศาสตราจารย์สาวิตรี พิสนพงศ์

สารนิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาเชิงวิเคราะห์ถึงอิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงที่มีต่อแนวพระ
ราโชบายทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) โดยวิธีการเปรียบ
เทียบแนวพระราโชบายทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) กับหลัก
การเมืองการปกครองที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง

จากการศึกษาพบว่าพระราโชบายทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรม
ราชาที่ 1 (ลิไทย) ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาอย่างมาก โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความ
เลื่อมใสศรัทธาในหมู่ประชาชนก่อให้เกิดความมั่นคงทางการเมืองภายใน และเพื่อทำให้สุโขทัย
เป็นที่ยอมรับของอาณาจักรใกล้เคียงที่มีพื้นฐานของศาสนาเดียวกัน การเมืองการปกครองภายใน
ได้อุดมการณ์ไตรภูมิพระร่วงได้นำไปสู่อำนาจศักดินาในฐานะพระราชาผู้ทรงธรรม หรือ “ธรรม-
ราชา” และกลายเป็นแบบอย่างให้กษัตริย์สุโขทัยองค์ต่อๆ มาพึงปฏิบัติตาม

พระราโชบายทางการเมืองการปกครองสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) สังคม
สุโขทัยดำรงอยู่ด้วยความสงบสุข ความมุ่งหวังตามหลักพระพุทธศาสนาที่พระองค์ทรงรับมาได้
ทรงวางเป้าหมายไว้ 2 ระดับ ได้แก่ ระดับโลกียะ คือการเข้าสู่ยุคพระศรีอาริย์ ซึ่งหมายถึงดิน
แดนอุตรกुरुทวีปที่เป็นรัฐในพระราชประสงค์ และระดับโลกุตตระ คือมุ่งหมายสู่การนิพพาน
ซึ่งความหวังของบุคคลทั้งหลาย จะประสบได้ก็ต่อเมื่อได้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของ
พระพุทธศาสนาที่ปรับเรื่องราวมาไว้ในไตรภูมิพระร่วง

TRIPOOM PRARUANG AND KING LITAI'S POLITICAL POLICY.

AN ABSTRACT
BY
MR.PREMCHAI CHATKITTICHA

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the master of Education degree in History
at Srinakharinwirot University

Premchai Chatkittichai. (2005). *Tripoom praruang and King Lithai's political policy*. Master's Project. M.Ed.(History). Bangkok : Graduate School,Srinakharinwirot University. Project advisor : Sawitri Pipsanupong.

The objective of this research is to analyse and examine the influence of Buddhism on the administration of the King Lithai period. In order to find out, the most comprehensive measurement is to compare the administration of the King Lithai with the previous one.

According to the case study have found that Buddhism has given abundantly influence to the government's policy in the regime of King Maha Dhamma Raja the first (King Lithai). By the objective to build up all people's faith, to create government's stability and to lead Sukhothai to be an acceptable country for the vicinity region based on the same religion. The politic under the Three Worlds Praruang ideology has guided him to the king power as "The Dharma King" and then became the main pattern for the next following kings to perform

The knowledge which is a consequence from the studying about the ultimate goal of the society. The Buddhism has described the perspective society and has divided into two levels, firstly to rebirth in coming Lord Buddha taught into practice.

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร และคณะกรรมการสอบได้พิจารณาสารนิพนธ์เรื่อง ไตรภูมิพระร่วงกับพระราโชบายทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ของ เปรมชัย จักรกิตติชัย ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาวิตรี พิณพวงค์)

ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชاکริต ชุ่มวัฒนะ)

คณะกรรมการสอบ

..... ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาวิตรี พิณพวงค์)

..... คณะกรรมการสอบสารนิพนธ์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ยุวดี วงศ์สว่าง)

..... คณะกรรมการสอบสารนิพนธ์
(รองศาสตราจารย์ ณรงค์ พ่วงพิศ)

อนุมัติให้รับสารนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีคณะสังคมศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กิตติมา สังข์เกษม)

ประกาศคุณประการ

สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณท่านผู้ช่วยศาสตราจารย์
สาวิตรี พิณพวงศ์ ในการให้ความช่วยเหลือ แนะนำ และตรวจแก้ไขงานของผู้เขียนอย่าง
ละเอียด

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์มาลินี ประเสริฐธรรม ผู้ช่วยศาสตรา
จารย์ยุวดี วงศ์สว่าง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชมพูท นาكيرักษ์ และรองศาสตราจารย์ณรงค์
พ่วงพิศ ผู้ที่ให้กำลังใจตลอดมา ทั้งหมดนี้ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณอย่างสูงตลอดถึงคณาจารย์
แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ที่ยังไม่ได้กล่าวนามทั้งหมด ที่ให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์แก่ผู้
เขียน

ขอขอบคุณเพื่อน ๆ วิชาเอกประวัติศาสตร์ทุกท่าน ได้แก่ นายเดชา พิมพ์ศิริ นาย
เกษมวัฒน์เปรมกมล และนายเกษม ไชยวงษ์ ที่เป็นกำลังใจมาโดยตลอด ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่
หอสมุดทุกแห่งที่ให้คำแนะนำค้นหาข้อมูล และที่ต้องสำนึกในพระคุณใหญ่หลวง คือท่านผู้เป็น
เจ้าของวรรณกรรมที่ข้าพเจ้าได้ศึกษาค้นคว้าและนำมาอ้างอิงให้ทำสารนิพนธ์เรื่องนี้

ขอขอบคุณ อาจารย์สุลีมาศ จัตตกิตติชัย เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือในด้านการพิมพ์
และคอยให้กำลังใจช่วยให้งานนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี

ท้ายสุดขอน้อมรำลึกถึงพระคุณของบิดา มารดา ผู้ซึ่งให้ชีวิต กำลัง และสติปัญญา
รวมทั้งสนับสนุนในด้านการศึกษามาโดยตลอด คุณค่าและประโยชน์อันพึงมีจากสารนิพนธ์
ฉบับนี้ ขอมอบเป็นเครื่องบูชาพระคุณของบิดามารดา

เปรมชัย จัตตกิตติชัย

คำชี้แจงในการใช้อักษรและหมายเลขย่อที่แสดงไว้ในเชิงอรรถ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในงานนิพนธ์ฉบับนี้ต้องอ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี อักษรไทยฉบับสยามรัฐ (สยามรัฐส.ส. เตปิฏ) พุทธศักราช 2525 ฉบับไทยรัฐ (ทย.ยรฎฐส.ส. สง.คีติเตปิฏก) พุทธศักราช 2530 และฉบับภาษาไทย พุทธศักราช 2530 เรียงตามอักษรวิธีในภาษาบาลี ดังนี้

อักษรย่อ	ชื่อคัมภีร์
ขุ. ขา.	ขุท.ทกนิกาย ชาดก
ขุ. อิติ.	ขุท.ทกนิกาย อิติวุต.ตก
ที. ปา.	ทีฆนิกาย ปาฏิกาวค.ค
ที. ม	ทีฆนิกาย มหาวค.ค
ที. สี.	ทีฆนิกาย สีลชน.ธวค.ค
ที. อ.	ทีฆนิกาย อฏฐกถา (สมง.คลวิลาสินี)
ม. ม.	มช.ฉิมนิกาย มช.ฉิมปณ.ณาสก
ม. มุ.	มช.ฉิมนิกาย มุลปณ.ณาสก
ม. อุ.	มช.ฉิมนิกาย อุปริปณ.ณาสก
ส. ส.	สง.ยุต.ตรนิกาย สคาถวค.ค
อง. จตุก.ก.	อง.คฺต.ตรนิกาย จตุก.กนิบาต
อง. ติก.	อง.คฺต.ตรนิกาย ติก.กนิบาต
อง. ทสก.	อง.คฺต.ตรนิกาย ทสกนิบาต
อง. ทุก.	อง.คฺต.ตรนิกาย ทุกนิบาต
อง. ปญจก.	อง.คฺต.ตรนิกาย ปญจกนิบาต
อง. สต.ตก.	อง.คฺต.ตรนิกาย สต.ตกนิบาต
อง. อฏฐก.	อง.คฺต.ตรนิกาย อฏฐกนิบาต

การใช้หมายเลข

การใช้หมายเลขในพระไตรปิฎก จะใช้วิธีสากลนิยมที่ปฏิบัติกัน แจ้งไว้ในเชิงอรรถ เป็นเล่ม/ข้อ/หน้า โดยลำดับ ตัวอย่างเช่น ที. ม. 8/52/104. หมายถึง พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคัลล์ เล่มที่ 8 ข้อที่ 52 หน้าที่ 104 เป็นต้น

สารบัญ

บทที่		หน้า
	บทนำ	ก
	จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	ง
	ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	ง
	ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	ง
	วิธีดำเนินการศึกษา	ง
	แหล่งศึกษาค้นคว้า	ง
1	พื้นฐานทางการเมืองของอาณาจักรสุโขทัย	1
	อำนาจทางการเมืองของสุโขทัยก่อนสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)	2
	ระบบการเมืองการปกครองของอาณาจักรสุโขทัย	7
2	หลักการสำหรับการเมืองการปกครองของอาณาจักรสุโขทัยที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และวรรณกรรม ก่อนสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)	21
	คัมภีร์พระไตรปิฎก	21
	ทศพิธราชธรรม	21
	จักรวรรดิวัตร	22
	กฎทันทสูตร	24
	ศิลาจารึก	26
	ศิลาจารึกหลักที่ 1	27
3	พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) กับไตรภูมิพระร่วง	32
	พระราชประวัติของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)	32
	ปัจจัยที่นำไปสู่การนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง	34
	โครงเรื่องและเนื้อหาในไตรภูมิพระร่วง	37
	อุดมการณ์ทางการเมืองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง	47

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
4	แนวพระราชโบายการเมืองการปกครองภายใต้อุดมการณ์ทางการเมือง ของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)	55
	ลักษณะการเมืองการปกครอง	55
	อิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อการปกครอง	57
	ลักษณะเศรษฐกิจในแนวพระราชดำริของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)	64
	ลักษณะสังคมในแนวพระราชดำริของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)	68
	ความสัมพันธ์กับรัฐอื่น ในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)	72
5	อิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงที่มีต่อการเมืองการปกครองของอาณาจักรสุโขทัยสมัยปลาย ราชวงศ์พระร่วง	75
	การเมืองการปกครองภายใต้อุดมการณ์ไตรภูมิพระร่วง	75
	อำนาจทางการเมืองของสุโขทัยภายใต้อุดมการณ์ไตรภูมิพระร่วง	76
6	บทสรุป	80
	บรรณานุกรม	83
	ภาคผนวก	88
	ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์	94

บทนำ

เมื่อสิ้นรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง (พ.ศ. 1822 – 1842) อำนาจทางการเมืองของสุโขทัยที่เคยรุ่งเรืองเริ่มเสื่อมลง และไม่อาจขยายอิทธิพลทางการเมืองให้กว้างขวางมากกว่าเดิมได้ เนื่องจากขณะนั้นสุโขทัยในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ต้องประสบปัญหาการสร้าง ความมั่นคงให้แก่อาณาจักรจากการแผ่ขยายอำนาจของอยุธยาและล้านนา เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้ทุเลาลงพระมหาธรรมราชาที่ 1 ทรงตระหนักถึงความจำเป็นที่ต้องสร้างบารมี โดยการปรับสถานภาพของพระองค์ให้มีลักษณะเป็นธรรมราชาและทำให้สุโขทัยเป็นศูนย์กลาง พุทธศาสนา ทั้งนี้ทรงมีจุดมุ่งหมายให้สุโขทัยเป็นที่ยอมรับของอาณาจักรใกล้เคียงที่เป็นของกลุ่มคนไทยและคนต่างชาติ

แนวความคิดและคำสอนด้านพุทธธรรมในพุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทอย่างชัดเจน ในการเสริมสร้างอำนาจทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 เนื่องจากสภาพ การเมืองภายในและภายนอกสุโขทัยเปลี่ยนแปลงไปจากรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมาก เพราะ บ้านเมืองอยู่ในสภาพแตกแยก การขึ้นครองราชย์ของพระองค์จึงไม่ราบรื่นนัก ตามหลักฐาน จารึกหลักที่ 4 วัดป่ามะม่วง ได้บันทึกเหตุการณ์ทางการเมืองการปกครองว่า เมื่อสิ้นรัชสมัยพระ ยางว้างนาคม (ปีใดไม่ปรากฏ – พ.ศ. 1890) มีผู้เข้ามายึดอำนาจที่สุโขทัย พระมหาธรรมราชาที่ 1 ซึ่งขณะนั้นขณะนั้นครองราชย์อยู่ที่ศรีสัชนาลัย ได้เสด็จมาปราบปรามเพื่อป้องกันสิทธิการเป็น กษัตริย์ที่สุโขทัยของพระองค์ ส่วนเหตุการณ์ภายนอกได้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญเนื่อง จาก แคว้นสุพรรณภูมิและแคว้นอโยธยาได้ผนวกรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สร้างศูนย์อำนาจ ทางการเมืองแห่งใหม่ที่อยุธยาใน พ.ศ. 1893 และได้แผ่ขยายอำนาจทางการเมืองขึ้นมาทาง เหนือ โดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ปฐมกษัตริย์แห่งอยุธยาเข้ายึดเมืองพิษณุโลก ของสุโขทัยไว้ แล้วทรงส่งขุนหลวงพองว้ขึ้นมาครองพิษณุโลก¹ ในขณะเดียวกันนี้ ในตำนานมูล ศาสนาได้กล่าวว่า เมืองตากก็ตกเป็นของล้านนาแล้ว² ทำให้สุโขทัยต้องตกอยู่ในระหว่างรัฐที่ กำลังแผ่ขยายอำนาจ พระมหาธรรมราชาที่ 1 ต้องทรงประสบปัญหาการสร้าง ความมั่นคง ภายใน และการดำรงฐานะท่ามกลางการแผ่ขยายอำนาจทางการเมืองจากรัฐทางเหนือและใต้

พระมหาธรรมราชาที่ 1 ต้องทรงปราบปรามเมืองที่แตกแยกไม่ยอมขึ้นกับอำนาจของ สุโขทัย พระองค์ทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องเสริมสร้างสถานภาพให้เป็นที่ยอมรับของบรรดาผู้ ปกครองบ้านเมืองอื่นและประชาชนในสุโขทัย โดยทรงยึดแนวทางการเป็นกษัตริย์ผู้ทรงพระคุณ

¹ ร้อยคำรวมโทแสง มนวิฑูร. (แปล). (2501). *ชินกาลมาลีปกรณ์*. หน้า 102 – 103.

² พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ. (2517). *ตำนานมูลศาสนา*. หน้า 209.

อันประเสริฐตามคติพุทธศาสนาดังครั้งที่ยังทรงครองราชย์ที่เมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งระหว่างนั้นพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีทางพุทธศาสนาเรื่อง เถกมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วงขึ้นไว้ด้วย

การศึกษาเรื่องไตรภูมิพระร่วงกับพระราโชบายทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) เน้นให้เห็นถึงอุดมการณ์ทางการเมืองของพระองค์ที่ได้รับแนวคิดมาจากพุทธศาสนาในคัมภีร์เล่มนี้ เพื่อวางรากฐานในการเสริมสร้างเสถียรภาพทางการเมือง พระองค์มิได้ดำรงบทบาทของพระมหากษัตริย์ที่ทรงไฝ่แต่พระธรรมเพียงอย่างเดียว แต่ได้ทรงดำรงบทบาทอย่างเหมาะสมทางด้านการเมืองการปกครองควบคู่ไปกับการส่งเสริมพุทธศาสนาเพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่อาณาจักรด้วย ฉะนั้น พระราชกรณียกิจของพระมหาธรรมราชาที่ 1 ในด้านการเมืองการปกครองจึงแสดงออกในรูปพฤติกรรมทางศาสนาที่มีการดำเนินนโยบายทางการเมืองประกอบด้วยเสมอ¹ เช่น การส่งพระสมณเถระไปเมืองเชียงใหม่ เป็นการเจริญสัมพันธไมตรีเพื่อลดความขัดแย้งระหว่างสุโขทัยกับล้านนาเมื่อ พ.ศ.1912 หรือการที่พระมหาธรรมราชาที่ 1 ทรงออกผนวชเมื่อพ.ศ.1905 ให้เป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธาของชาวเมืองสุโขทัยขณะนั้น² นโยบายทางการเมืองจึงแฝงอยู่ในบทบาททางศาสนาของพระมหาธรรมราชาที่ 1 อย่างแนบเนียนตลอดรัชสมัยของพระองค์ นอกจากนี้พระมหาธรรมราชาที่ 1 ยังทรงมีวิเทโศบายทางการเมืองควบคู่ไปกับศาสนากับแคว้นอื่นๆ ที่มีพื้นฐานทางศาสนาเดียวกันด้วย

พระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงเกิดขึ้นด้วยเหตุผลทางการเมือง ซึ่งสามารถสรุปความสำคัญตามประเด็นต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. ทำหน้าที่แทนกฎหมาย โดยไตรภูมิพระร่วงมีข้อความที่เป็นบทลงโทษทางใจค่อนข้างรุนแรง แสดงความน่ากลัวของภพนรกภูมิ
2. ทำหน้าที่เสริมพระราชอำนาจ ไตรภูมิพระร่วงมีส่วนอย่างยิ่งในการเสริมอำนาจกษัตริย์เนื่องจากการปกครองแบบพ่อปกครองลูกในสมัยก่อน อำนาจปกครองบ้านเมืองยังไม่รัดกุมเด็ดขาด ฉะนั้น แนวคิดทางพุทธศาสนาในเรื่อง “ธรรมราชา” จึงเข้ามามีบทบาทเสมือนเครื่องควบคุมอำนาจ และเป็นแนวทางการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยการผนวกความเชื่อทางพุทธศาสนาเรื่องบุญ – กรรมเข้าไปกับการปกครองอย่างกลมกลืน

¹ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2528). ศาสนาและการเมืองสุโขทัย. หน้า 34.

² แหล่งเดิม. หน้า 35 - 37.

3. ส่งเสริมนโยบายขยายอาณาเขต ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงพระบรมมหาจักรพรรดิราชเสด็จโดยจักรแก้ว ซึ่งเป็นของคู่พระบารมีเพื่อสำรวจขอบเขตพระราชอาณาจักร¹

4. บทบาทในการปลูกฝังอุดมการณ์ทางการเมืองการปกครอง ไตรภูมิพระร่วงชักจูงให้บุคคลทำความดี มีศีลธรรม เป็นพสกนิกรที่ดี และเป็นนักปกครองที่ดี แม้รูปแบบของการปกครองเป็นลักษณะที่ผู้ปกครองมีอำนาจสิทธิขาด แต่ผู้ปกครองจะใช้อำนาจนั้นโดยธรรม หลักธรรมจึงเป็นระเบียบของการปกครอง

ไตรภูมิพระร่วงจึงเป็นคำสอนที่สะท้อนให้เห็นแนวทางทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 สะท้อนให้เห็นภาพของการอยู่ร่วมกันในสังคม และภาพของสังคมในอนาคตที่พระองค์ทรงมุ่งหวัง คือ ความต้องการให้บรรลุถึงอาณาจักรในอุดมคติหรืออาณาจักรในพระราชประสงค์

ในไตรภูมิพระร่วงได้ใช้หลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานทางจริยธรรมของสังคม ดังนั้น คำสอนของพุทธศาสนาจึงมีบทบาทต่ออุดมการณ์ทางการเมืองการปกครองโดยส่งผลต่อจิตใจของชาวสุโขทัยสมัยนั้นมาก

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องไตรภูมิพระร่วงกับพระราโชบายทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) มีผลงานทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง คือ

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2518). *พุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย*. เป็นวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ผลการวิจัยพบว่าพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยเจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่ง พรั่งพร้อมด้วยพระเถรานุเถระผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก และมีวัดดปฏิบัติเคร่งครัดน่าเลื่อมใสศรัทธา ชาวสุโขทัยเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ถืออุโบสถศีล ๘ เป็นนิจ ทำบุญ ทำทาน รับเป็นธุระในเรื่องวัด ทั้งในการสร้างและการทำนุบำรุงพุทธประเพณี เนื่องด้วยพุทธศาสนาหลายประเพณีได้ตกทอดมาถึงปัจจุบัน เมื่อเปรียบเทียบกับพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยกับสมัยปัจจุบัน ก็ จะเห็นความคล้ายคลึงและแตกต่างในเรื่องความแตกฉานพระไตรปิฎก วัตรปฏิบัติของสงฆ์ และความประพฤติดีของประชาชน

¹ เสฐียรโกเศศ. (2518). *เล่าเรื่องในไตรภูมิ*. หน้า 109.

จุดมุ่งหมายในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาถึงสาเหตุของการทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง
2. เพื่อศึกษาพระราโชบายทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) จากไตรภูมิพระร่วง
3. เพื่อศึกษาถึงความสำคัญของไตรภูมิพระร่วงที่มีต่อสังคมไทยในสมัยสุโขทัย

ความสำคัญของการศึกษา

1. ทำให้ทราบถึงสาเหตุของการพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง
2. ทำให้ทราบพระราโชบายทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) จากไตรภูมิพระร่วง
3. ทำให้ทราบถึงความสำคัญของไตรภูมิพระร่วงที่มีต่อสังคมไทยทางด้านการเมืองการปกครองตั้งสมัยสุโขทัย

ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาแนวคิดด้านการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) จากวรรณกรรมสมัยสุโขทัยและจากคัมภีร์พุทธศาสนา โดยเฉพาะจากไตรภูมิพระร่วงส่วนเหตุการณ์อื่น ๆ ก่อนรัชสมัยของพระองค์ที่เกี่ยวข้องจะศึกษาประกอบโดยสังเขป

วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าในสารนิพนธ์ เรื่อง ไตรภูมิพระร่วงกับพระราโชบายทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ใช้วิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และนำเสนอข้อมูลด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยใช้ข้อมูลทุติยภูมิเป็นส่วนใหญ่

แหล่งศึกษาค้นคว้า

1. หอสมุดแห่งชาติ
2. หอสมุดดำรงราชานุภาพ
3. หอสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
4. กรมศิลปากร

บทที่ 1

พื้นฐานทางการเมืองการปกครองของอาณาจักรสุโขทัย

จากศิลาจารึกวัดศรีชุม หรือจารึกหลักที่ 2 ปรากฏข้อความหนึ่งเรื่องพ่อขุนผาเมือง
ตั้งราชวงศ์สุโขทัยและเรียนราชวงศ์สุโขทัยว่า

“พ่อขุนผาเมืองจึงอภิเษกพ่อขุนบางกลางหาวให้เมืองสุโขทัย ให้ทั้งชื่อตนแก่พระสหาย
เรียกชื่อศรีอินทราดินทราทิตย์ นามเดิมกรมแดงอัญญาเมือง เมื่อก่อนมีฟ้าเจ้าเมือง
ศรีโสธรปุระให้ลูกสาวชื่อนางสุชมหาเทวีกกับขรรค์ชัยศรี ให้นามเกียรติแก่พ่อขุนผาเมือง
เทียมพ่อขุนบางกลางหาวได้ชื่อศรีอินทราดินทราทิตย์ เพื่อพ่อขุนผาเมืองเอาชื่อตน
ให้แก่พระสหายรัก”¹

เมืองสุโขทัยเก่าตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นชุมชนอยู่แต่เดิม คือชุมชนกลุ่มโบราณสถานวัด
พระพายหลวง และศาลาผาแดงที่อยู่ถัดไปทางด้านเหนือ ผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส
กำแพงเมืองก่อด้วยดินมี 3 ชั้น มีคูน้ำคัน ลักษณะผังเมืองสุโขทัยแตกต่างไปจากผังเมืองทั่วไป
บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา²

การสร้างเมืองสุโขทัย ได้แสดงพัฒนาการสำคัญของการเป็นรัฐคือ เมื่อครั้งยังเป็น
แคว้นเชลียงอยู่ เมืองเชลียงเป็นศูนย์กลางอำนาจในระดับต้นด้วยการยกฐานะจากชุมชนหมู่บ้าน
ขึ้นเป็นเมือง การสร้างเมืองศรีสัชนาลัยเป็นการแสดงความมั่งคั่งและมั่นคงทางการเมืองที่จะ
ขยายเป็นเมืองใหญ่ แต่สถานที่ตั้งยังคงมีส่วนสัมพันธ์ใกล้ชิดกับดินแดนทางตอนเหนือ การสร้าง
เมืองสุโขทัยเป็นการแสดงการเคลื่อนย้ายศูนย์กลางอำนาจจากศรีสัชนาลัยให้ลงมาอยู่ในตำแหน่ง
ศูนย์กลางทางการเมืองของอาณาจักรอย่างแท้จริง เพราะตำแหน่งที่ตั้งของสุโขทัยถูกล้อมไว้
ด้วยกลุ่มเมืองต่าง ๆ สิ่งนี้สะท้อนความคิดทางการเมืองการปกครองเพื่อควบคุมเมืองต่าง ๆ ในเขตของ
รัฐ นับเป็นขั้นตอนในการพัฒนาเป็นรัฐ

ความเป็นมาทางการเมืองของสุโขทัยมีขั้นตอนการพัฒนาตามลำดับ สุโขทัยมีข้อได้
เปรียบตรงที่อยู่ในบริเวณปลอดภัยจากการคุกคามทางการเมือง และจากสถานการณ์ทางการเมือง
เมืองที่เอื้ออำนวยจึงได้รับความช่วยเหลือจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทำให้ก้าวขึ้นมาเป็นรัฐที่
สมบูรณ์ได้ก่อนรัฐไทยอื่น ๆ ที่กระจายกันทั่วบริเวณนี้ จะเห็นได้ว่าลัทธิเมืองหลวงของรัฐ

¹ กรมศิลปากร. (2526). *จารึกกรุงสุโขทัย*. หน้า 64.

² ศรีศักร วัลลิโภดม. (2519). *สภาพภูมิประเทศและประชากรของอาณาจักรสุโขทัย : วิจัยฉบับ
ปัญหาเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมสมัยสุโขทัย*. หน้า 85 - 87.

³ ฟ้าเจ้าเมืองศรีโสธรปุระในศิลาจารึกวัดศรีชุม

ได้ก็ต่อเมื่อ พ.ศ. 1839 และบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง อยู่ชยาเป็นเมืองหลวงของรัฐได้สำเร็จใน พ.ศ. 1893 ซึ่งทั้งหมดนี้คือปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่ทำให้สุโขทัยเป็นรัฐที่มีบทบาททางการเมืองเด่นกว่ารัฐไทยอื่น ๆ มาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 18¹

อำนาจทางการเมืองของสุโขทัยก่อนสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)

การรับโอนอำนาจทางการเมืองของพ่อขุนผาเมืองจากการราชาภิเษกและได้รับมอบพระนามให้ นั้น จะแสดงออกถึงความจริงใจของฝ่ายผู้มีอำนาจเดิมก็ตาม การสร้างเสถียรภาพและการทำให้เมืองต่าง ๆ ในขอบเขตของรัฐยอมรับอำนาจการปกครองของผู้นำคนใหม่ จึงเป็นปัญหาทางการเมืองที่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ต้องประสบตั้งแต่เริ่มแรก ในจารึกหลักที่ 1 พ่อขุนรามคำแหงทรงบันทึกเหตุการณ์ไว้ว่า

“...เมื่อกูขึ้นใหญ่ได้สืบเก่าเข้า ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอดมาท่เมืองตาก พ่อกูไปรบ
ขุนสามชนหัวซ้าย ขุนสามชนขั้มาหัวขวา ขุนสามชนเกลื่อนเข้า ไพร่ฟ้าหน้าใส
พ่อกู หนีญญายพายจจัน กุบ่หนี กูชี้ข้างเบกพล กูขับเข้าก่อนพ่อกู กูดอข้างด้วย
ขุนสามชน ดนกูฟ่งข้างขุนสามชนตัวชื่อมาสเมือง แพ้ขุนสามชนพายหนี พ่อกูจึง
ขึ้นชื่อกู ชื่อพระรามคำแหง เพื่อกูฟ่งข้างขุนสามชน”²

เหตุการณ์นี้ ในชินกาลมาลีปกรณ์และพงศาวดารโยนกบันทึกเรื่องราวไว้ตรงกันว่า พ่อขุนรามคำแหงและพ่อขุนงำเมือง เจ้าเมืองพะเยา เป็นพระสหายร่วมสำนักศึกษาที่เมืองลพบุรี ซึ่งควรจะอยู่รุ่นราวคราวเดียวกัน ดำเนนดังกล่าวระบุปีเกิดพ่อขุนรามคำแหงว่า ประสูติ พ.ศ. 1782 หากคำนวณอายุพ่อขุนรามคำแหงเทียบปีกับพ่อขุนงำเมือง เหตุการณ์น่าจะเกิดใน พ.ศ. 1800 – 1802 ภายหลังจากสงครามกับขอมสบาดลำพองแล้ว³ สงครามกับเมืองฉอดครั้งนี้เป็นศึกใหญ่และมีความสำคัญต่อสุโขทัยมาก ทั้งนี้พิจารณาได้จากการเฉลิมพระนามพ่อขุนรามคำแหงภายหลังได้รับชัยชนะ ชัยชนะครั้งนี้ทำให้อำนาจของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เป็นที่ยอมรับของเมืองต่าง ๆ และเมื่อการเมืองภายในมีเสถียรภาพมั่นคง สุโขทัยก็พร้อมที่จะขยายอำนาจต่อไป

¹ วิไลลักษณ์ เมฆาวัดม์. (2524). *โครงสร้างทางการเมืองสมัยสุโขทัย*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 16.

² กรมศิลปากร. (2526). *จารึกสมัยสุโขทัย*. หน้า 8.

³ พระยาประกาศกิจกรจักร. (2504). *พงศาวดารโยนก*. หน้า 700.

“...มีเมืองกว้างขวางหลาย ปราบเบื้องตะวันออก รอดสรลง สองแคว ลุมบาจาย สคา
เท้าฝั่งของ ถึงเวียงจันทน์เวียงคำเป็นที่แล้ว เบื้องหัวนอนรอดคน ที่พระบาง แพรก
สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี ศรีธรรมราช ฝั่งทะเลสมุทรเป็นที่แล้ว เบื้องตะวันตก รอด
เมืองฉอด เมือง(ชำระอ่านไม่ได้) หงสาวดี สมุทรหาเป็น แดนเบื้องดินนอน รอดเมืองแพร่
เมืองม่าน เมือง(ชำระอ่านไม่ได้) เมืองพลัว ฝั่งของเมืองขวาเป็นที่แล้ว”¹

ซึ่งจากการตีความแล้ว ทิศเหนือมี เมืองแพร่ เมืองม่าน เมือง(ชำระอ่านไม่ออก) เมืองพลัว ถึง
เมืองหลวงพระบาง ทิศใต้มี เมืองคนที เมืองพระบาง เมืองแพร่ เมืองสุพรรณภูมิ เมืองราชบุรี
เมืองเพชรบุรี และเมืองนครศรีธรรมราช ทิศตะวันออกมี เมืองสระหลวง เมืองสองแคว เมือง
ลุมบาจาย เมืองสคา ถึงเมืองเวียงจันทน์เวียงคำ ทิศตะวันตกมี เมืองฉอดและเมืองหงสาวดี โดย
จะเห็นว่าระยะสามรัชสมัยตั้งแต่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนบานเมือง และพ่อขุนรามคำแหง
อาณาเขตของสุโขทัยแผ่ออกไปอย่างกว้างขวาง ครอบคลุมหัวเมืองมอญ ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
ด้านตะวันตกจนถึงนครศรีธรรมราช

จากการที่จารึกหลักที่ 1 มีปัญหาเกี่ยวกับผู้จารึก ซึ่งสันนิษฐานว่ามีเรื่องราวที่จารึกขึ้น
โดยพ่อขุนรามคำแหงหรือโดยรับสั่งเพียง 18 บรรทัด ต่อจากนั้นตั้งแต่ข้อความ “เมื่อชั่วพ่อขุนราม
คำแหง เมืองสุโขทัยนี้...” เป็นจารึกในสมัยหลัง อาจเกิดขึ้นในรัชสมัยพระยาเลอไทย หรือรัชสมัย
พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ยังไม่เป็นที่ตกลงกันแน่นอน² แม้ว่า ประเสริฐ ณ นคร จะ
ขยายบรรทัดที่สร้างขึ้นสมัยเดียวกันให้ออกมาจนสุดบรรทัดด้านที่สาม ก็ไม่สามารถครอบคลุมข้อ
ความแสดงอาณาเขตซึ่งอยู่ด้านที่สี่ นอกจากนี้ยังตั้งข้อสังเกตว่า อาณาเขตทิศเหนือกล่าวถึง
เมืองแพร่ เมืองม่าน เมือง(ชำระอ่านไม่ออก) เมืองพลัว ฝั่งของ ส่วนชื่อเมืองที่ชำระจากการ
ถูกขูดออกไป พอมองเห็นรอยกลาง ๆ ว่า “น่าน” ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้จารึกเดิมเพี้ยนไปจนลืมนำ
เมืองน่านเดิมอยู่ที่เมืองพลัว ตามจารึกได้แก่อาณาปัวในปัจจุบัน ส่วนเมืองน่านในปัจจุบันเพิ่ง
สร้างใน พ.ศ. 1904³ ปัญหาเหล่านี้ทำให้พื้นที่อาณาเขตเป็นที่น่าสงสัย ถ้าพิจารณาจากรอยขูด
ลบชื่อเมืองน่านตามข้อสังเกตข้างต้น อาณาเขตสุโขทัยในจารึกหลักที่ 1 ต้องจารึกขึ้นในรัชสมัย
พระมหาธรรมราชาลิไทย ซึ่งผู้จารึกอาจอวดอ้างเพิ่มเติมกว่าความเป็นจริงก็ได้

จากชื่อเมืองที่ปรากฏในจารึก แสดงว่าพ่อขุนรามคำแหงทรงมุ่งแผ่ขยายอำนาจลงไป
ทางทิศใต้ แนวความคิดเช่นนี้อาจกล่าวได้ว่า เป็นจุดมุ่งหมายของผู้นำไทยทางตอนเหนือ ทั้งนี้

¹ กรมศิลปากร. (2526). แหล่งเดิม. หน้า 20.

² ประทีป ชุมพล. (2520). ไวรจารึกศิลาหลักที่ 1. ในเอกสารหมายเลข 7 ประกอบการสัมมนาการ
เมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก.

³ ประเสริฐ ณ นคร. (2515). ความเห็นเรื่องจารึกพ่อขุนรามคำแหง. หน้า 84.

พิจารณาจากเรื่องราวในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ที่เล่ากันถึงความฝันของนางเทพ เมื่อพ่อขุนมั่งรายจะถือกำเนิดว่า

“ยังมีวันหนึ่งเป็นวันเดือนเพ็ญ ในราตรียามใกล้รุ่ง นางเทวีหันทนิมิตรในฝันว่าตนนอนอยู่เหนืออาสนะอันมีศรีสวัสดิ์ หันดาวพระกาย หยาดแต่อาภาตกลงมาหน้กษัตริศาเข้าปากนาง นางกลืนลงท้องยิบซุ่มเย็นนัก นางสดุ้งตื่นรุ่งเช้า นางจึงไปไหว้พระยาตามสั่ง นางหันทนิมิตรในฝันทุกประการ พระยาก็คือหาหมอผู้รู้ทำนายฝันมาถาม หมอก็กทำนายว่า คำฝันอันนี้เป็นมงคลดีนัก นางเทวีจึงทรงศัพพะมีลูกชายผู้ประเสริฐ จักได้ปราบบ้านเมือง หน้กษัตริศทรบต่อเท้าถึงสมุทรเป็นแดนหมื่นชา...”¹

ข้อความนี้เป็นสำนวนหมายถึง กษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ทางด้านกำลังทหารและการรบ มีดินแดนทางใต้เป็นจุดหมายการขยาย แต่ที่จริงแล้วมีร่องรอยที่ชี้ให้เห็นว่า อำนาจทางการเมืองที่แผ่ลงไปถึงทางใต้มีอยู่แล้วตั้งแต่รัชสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ จากตำนานพระพุทธสิหิงค์ที่เล่าถึงพระร่วงโรจนราชยกกองทัพไปเยือนเพื่อขอพระพุทธรูปซึ่งนำมาจากลังกา² ระยะเวลาดังกล่าวนี้สันนิษฐานว่าตรงกับรัชสมัยพระเจ้าจันทรภาณุผู้ที่ทรงยกกองทัพไปโจมตีลังกาใน พ.ศ. 1790³ ทั้งนี้สอดคล้องกับการจัดรูปอาณาจักรใหม่ที่ย้ายเมืองหลวงจากศรีสัชนาลัยมาอยู่ที่สุโขทัยในตำแหน่งที่ได้ลงมาจากเมืองเดิม เพื่อสะดวกต่อการติดต่อกับเมืองด้านล่างในเขตสุโขทัยที่เป็นชุมชนใหญ่ในระยะต่อมา เช่น กำแพงเพชร พิษณุโลก และนครสวรรค์

การตระหนักถึงความสำคัญของบ้านเมืองทางใต้ในที่นี้หมายถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งหมดรวมทั้งลพบุรีและอยุธยา ที่ไม่ปรากฏชื่อในจารึก พิจารณาได้ 2 แนวทาง คือ ประการแรก ความสำคัญด้านวัฒนธรรม ละโว้หรือลพบุรีในต้นพุทธศตวรรษที่ 19 หมดบทบาททางการเมืองแล้ว แต่มีความสำคัญในฐานะเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและศิลปวัฒนธรรม เป็นแหล่งสังสมวิทยาการความรู้⁴ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงส่งพ่อขุนรามคำแหงไปศึกษา

¹ สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี. (2514). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*. หน้า 8.

² ร้อยตำรวจโทแสง นมวิฑูร. (2517). *ชินกาล มาลีปกรณ*. หน้า 108 – 110. (แปล).

³ ขจร สุขพานิช. (2521). *ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราช : ประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครศรีธรรมราช*. หน้า 65.

⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม. (มปป.) *รายงานความก้าวหน้าในการค้นคว้าวิจัยเรื่องเมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย*. หน้า 4.

⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม. (2518, เมษายน - มิถุนายน). *เมืองโบราณ 1*. หน้า 53 – 56.

ศิลปวิทยาการ ณ สำนักพระสุกทันตเมืองละโว้¹ จากการรับศิลปวิทยาการที่นี้ช่วยให้ทรงกลับไปเป็นผู้วางรากฐานทางวัฒนธรรมที่สำคัญ คือการประดิษฐ์ลายสือไท

ประการที่สอง การมีอำนาจเหนือดินแดนชายฝั่งทะเลหมายถึง การได้ควบคุมเมืองท่าอันจะนำความมั่งคั่งมาสู่อาณาจักร โดยที่ยังคงมีเมืองหลวงอยู่ตอนใน²

ผู้มีบทบาทสำคัญในการแผ่ขยายอำนาจทางการเมืองของสุโขทัยคือพ่อขุนรามคำแหง นโยบายการแผ่ขยายอำนาจของพระองค์กระทำควบคู่กันไปทั้งทางด้านการทหารและการเมือง ด้านการทหารนั้น ทรงคุมกองทัพไปตีบ้านเมืองเก็บกวาดทรัพย์สิน ดังหลักฐานในจารึกหลักที่ 1 “...กูไปตีหนึ่งวังช้างได้ กูเอามาแก่พ่อกู กูไปท่บ้านท่เมือง ได้ช้างได้วงว ได้ปั่วได้นาง ได้เงินได้ทอง กูเอามาเวนแก่พ่อกู พ่อกูตายยังพี่กู กูพรว่ำบาเรอแก่พี่กู ตั้งบำเรอแก่พ่อกู พี่กูตายจึงได้เมืองแก่กูทั้งกลม”³ ดังนั้น เมื่อขึ้นครองราชย์ อำนาจของสุโขทัยได้แผ่ออกไปทั่วบริเวณที่ตั้งชุมชนเผ่าไทยอันได้แก่ ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาลงไปถึงนครศรีธรรมราชและขยายลงสู่คาบสมุทรมลายู โดยเสด็จไปประทับที่เมืองเพชรบุรีใช้เป็นที่ชุมนุมกองทัพและว่าราชการศึก ในระยะ พ.ศ. 1837 – 1838 มลายูได้ฟ้องร้องกล่าวโทษไทยต่อจักรพรรดิจีนใน พ.ศ. 1838 และจีนขอให้สุโขทัยระงับการรุกราน⁴

การแผ่ขยายอำนาจได้กระทำอย่างต่อเนื่องในช่วงสามรัชกาลแรกจนทำให้อาณาจักรสุโขทัยมีอาณาเขตกว้างขวางและเป็นรัฐไทยที่ทรงอำนาจที่สุด แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยสถานการณ์ทางการเมืองภายนอก คือการแผ่ขยายอำนาจของพวกมองโกลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขณะนั้น เพราะในระหว่าง พ.ศ. 1826 – 1830 เป็นช่วงที่กองทัพมองโกลของกุบไลข่าน กษัตริย์จีนต้นราชวงศ์หยวนได้บุกรุกจามปาซึ่งเป็นเขตอิทธิพลของเขมรใน พ.ศ. 1828 สงครามครั้งนี้แม้จะไม่ประสบผลสำเร็จ แต่ก็ต้องทำให้เขมรยอมโอนอ่อนต่อจีน หลังจากนั้น กุบไลข่านได้ยกกองทัพเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำอิรวดีและยึดพุกามใน พ.ศ. 1830 สงครามทั้งสองครั้งนี้เป็นการทำลายศูนย์อำนาจทางการเมืองเดิมของอาณาจักรเขมรลงโดยสิ้นเชิง การทำลายศูนย์อำนาจทางตะวันออกและตะวันตกของบริเวณที่ตั้งอาณาจักรสุโขทัยนี้ จึงเป็นโอกาสของรัฐไทยทางตอนเหนือที่จะเข้าสวมบทบาทผู้นำในเขตลุ่มแม่น้ำ การยอมรับสถานการณ์ทางการเมืองในระดับภูมิภาค คือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน พ.ศ. 1830 ทันทีที่พุกามแตก พ่อขุนรามคำแหงแห่งสุโขทัย พ่อขุนมั่งรายแห่งเชียงแสนเชียงใหม่ และพ่อขุนงำเมืองแห่งพะเยา “ได้มาตั้งพิธีกระทำ

¹ พระยาประกาศกิจกรจักร. (2504). แหล่งเดิม. หน้า 700.

² O.W. Wollers. (1960). *Op. Cit.* p. 1 – 36.

³ กรมศิลปากร. (2526). แหล่งเดิม. หน้า 8 – 9.

⁴ สืบแสง พรหมบุญ. (2515, มีนาคม). พระเจ้ารามคำแหงในประวัติศาสตร์ราชวงศ์มังราย.

สัจต่อกัน ณ ริมฝั่งน้ำขุ่น¹ จะไม่รุกรานต่อกัน การทำสัตย์สัญญานี้ ในแง่หนึ่งอาจเป็นการ
ร่วมแรงกันปกป้องการรุกรานของจีน แต่ในอีกแง่หนึ่ง มีผลทำให้ดินแดนลุ่มแม่น้ำถูกแบ่งเขต
ครอบครอง คือลุ่มน้ำดอนบนเหนือสุโขทัยขึ้นไปจนถึงเขตพม่าและล้านช้าง ถือว่าเป็นเขตอิทธิ
พลของราชวงศ์เงินยางหรือมังรายแห่งเชียงใหม่ บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนกลางและใต้จน
ถึงแหลมมลายูเป็นเขตอิทธิพลของสุโขทัย

สิ่งที่ยืนยันการแผ่ขยายอำนาจของสุโขทัย คือปฏิกิริยาของจีนที่มีต่อการขยายอำนาจ
อย่างไม่หยุดยั้งและเป็นปีกแผ่นมั่นคงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ของสุโขทัย เราต้องเข้าใจว่า จีนถือว่าตน
เป็นศูนย์กลางสิทธิธรรมทางการเมืองที่สำคัญที่สุดที่ผู้นำรัฐต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ต่างยอมรับฐานะดังกล่าวของจีน จะเห็นได้จากความพยายามดิ้นรนของรัฐเหล่านี้ให้ออกจาก
อิทธิพลของเขมร ด้วยการส่งทูตไปจีนเพื่อขอรับการรับรองฐานะทางการเมืองซึ่งเป็นความ
สัมพันธ์ในระบบบรรณาการที่จีนกำหนดให้ประเทศต่าง ๆ ส่งบรรณาการมาถวายแต่จักรพรรดิ
จีน มาถึงสมัยราชวงศ์หงวนได้ขยายแนวทางเกี่ยวกับบรรณาการออกไปหลายลักษณะ เช่นให้
เจ้าผู้ครองรัฐที่ต้องการมีไมตรีกับจีน ต้องไปเข้าเฝ้าจักรพรรดิจีนด้วยตนเอง หรือการส่งทูตไป
เป็นประกัน ซึ่งเป็นลักษณะการใช้อำนาจทางการเมืองมากกว่าเป็นการยอมรับทางวัฒนธรรมดัง
ครั้งก่อน เซเดส์ กล่าวถึงนโยบายของกุบไลข่าน ว่ามีวิเทโศบายที่จะทำลายอำนาจรัฐในบริเวณ
ดินแดนเชื่อมต่อจีนตอนใต้โดยวิธี “แบ่งแยกแล้วปกครอง” ดังนั้น จึงทรงเห็นชอบและสนับสนุน
การก่อตั้งอาณาจักรเล็กอาณาจักรน้อยที่ผู้นำไม่มีอิทธิพลหรือบารมีพอหรือกระทบกระเทือนต่อ
หลักสิทธิธรรมของจีนได้² การแผ่ขยายอำนาจของสุโขทัยมีผลกระทบกระเทือนต่อวิเทโศบาย
และสิทธิธรรม จะเห็นได้จากจดหมายเหตุจีนที่กล่าวถึงสัมพันธ์ไมตรีจีนกับสุโขทัย โดยราชวงศ์
หงวนเป็นฝ่ายเริ่มต้นส่งทูตมายังสุโขทัย เป็นผลให้สุโขทัยต้องส่งทูตไปยังจีนเป็นครั้งแรกใน
พ.ศ. 1835³ และอีกครั้งที่ทูตจีนมาชวน “เสียมหลอฮกกักให้เป็นไมตรี”⁴ เหตุการณ์เหล่านี้ สิบ
แสง พรหมบุญ วิเคราะห์ว่า เป็นการทาบทามเพื่อดึงสุโขทัยให้เข้ามาอยู่ในระบบบรรณาการ⁵
และจากการชักชวนสุโขทัยในกรณีเช่นนี้ จีนจึงถือโอกาสที่จะมีบทบาทเป็นเจ้าของสิทธิธรรมใน
กรณีดังกล่าวสุโขทัยไม่ให้อำนาจมลายู⁶

¹ พระยาประกาศกิจกรจักร. (2504). แหล่งเดิม. หน้า 251.

² E.T.Flood. (1969, July). *Sukhothai - Mongol Relation*, JSS. P. 201 - 225.

³ สิบแสง พรหมบุญ. (2515, มีนาคม). แหล่งเดิม. หน้า 39 - 45.

⁴ คุณธนา. (2506). *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 5 จดหมายเหตุจีนพรรณนาว่าด้วยกรุงสยาม*. หน้า 361 - 352.

⁵ Suebsang Promboon. (1971). *Sino - Siamese Tributary Relation 1282 - 1853*. P. 126.

⁶ E.T.Flood.(1969, July). *Op. Cit.* P. 225.

บทบาทของจีนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีส่วนอย่างมากในการสร้างบรรยากาศทางการเมือง และเปิดโอกาสให้รัฐไทยสามารถสะสมกำลัง แผ่ขยายอำนาจและสร้างความมั่นคงทางด้านการเมือง รัฐไทยที่ได้รับประโยชน์จากสถานการณ์ดังกล่าวนี้อย่างเต็มທີ່คือ รัฐสุโขทัย

ระบบการเมืองการปกครองของอาณาจักรสุโขทัย

ความรุ่งเรืองแห่งอำนาจทางการเมืองของสุโขทัยได้สิ้นสุดลงภายหลังสิ้นรัชกาลพ่อขุนรามคำแหง เพราะหลังจากช่วงเวลานี้แล้ว สุโขทัยจะอยู่ในฐานะมหาอำนาจที่ผันสภาวะความเจริญเท่าที่เคยมีมาก่อนทั้งการทหารและการเมือง ความพยายามฟื้นฟูอำนาจทางการเมืองสมัยต่อมาไม่อาจประสบผลสำเร็จเท่ากับที่เคยมีมาก่อน การพิจารณาระบบการเมืองจากโครงสร้างทางการเมืองภายในสุโขทัยด้านองค์ประกอบ ความสัมพันธ์ ว่ามีจุดเด่น จุดด้อยต่อความมั่นคงและเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาการเมืองเพียงใด ซึ่งการเมืองต้องมีลักษณะสำคัญบางประการที่เกี่ยวพันกับอำนาจอธิปัตย์ นั่นคือต้องประกอบไปด้วยอำนาจและการปกครองที่ต้องมีผลบังคับใช้ตลอดเวลาภายในอาณาเขต การศึกษาระบบการเมืองจากรูปแบบโครงสร้างของอำนาจ การสืบทอดอำนาจ การจัดลักษณะการปกครองและปัจจัยพื้นฐานทางเศรษฐกิจและการควบคุมกำลังคนของสุโขทัย จึงต้องอาศัยแนวทางข้างต้น ซึ่งแยกพิจารณาได้ดังนี้

1. สถาบันกษัตริย์ อันเป็นตัวแทนของสถาบันบริหาร จะเป็นสิ่งที่กำหนดรูปแบบและฐานะของพระมหากษัตริย์และการสืบทอดอำนาจเพราะสังคมไทยคุ้นเคยกับอำนาจ บุญ วาสนา บารมี ที่บันดาลให้เกิดผลทั้งในทางให้โทษและให้คุณ พระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ใช้อำนาจการปกครองจึงพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณหรือการลงพระราชอาญาแก่ผู้ใดก็ได้ ลักษณะอำนาจจึงเป็นไปตามเกณฑ์ของระบบการปกครอง จากจารึกหลักที่ 1 จะเห็นสิ่งเชื่อมโยงระหว่างอำนาจของสิ่งลี้ลับและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ได้จากการที่สุโขทัยมีพระชะพงษีซึ่งเป็นใหญ่กว่าผีทั้งหลาย พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ทางการทหารที่ใช้ในการปกครองให้บ้านเมืองสงบสุขยังมีไม่เพียงพอ ต้องบูชาพระชะพงษีเพื่อเป็นหลักประกันว่า ควรใช้อำนาจของพระชะพงษีต่ำจน จะทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองได้ตลอดไป

“เบื้องหัวนอน เมืองสุโขทัยนี้ มีภูผาพิหาร ภูเขารูอยู่ มีสรีดภงส มีป่าพร้าวป่าลาง มีป่าม่วงป่าขาม มีน้ำโคก มีพระชะพงษีเทพดาในเข้านั้นเป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ชนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล ไหว้ดีพลีถูก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ผีไหว้ไม่ดี พลีปดถูก ผีในเข้านับคุ้มบ่เกรงเมืองนี้หาย”¹

¹ กรมศิลปากร. (2515). *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย*. ในอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิคุณ. หน้า 9.

ในสมัยสุโขทัยนอกจากความเชื่อที่เชื่อมโยงอำนาจลี้ลับแต่ดั้งเดิมในจารึกหลักที่ 1 นั้น รูปแบบและที่มาแห่งอำนาจของสถาบันกษัตริย์สมัยสุโขทัยยังมีที่มาจากแนวความคิดทางการเมืองในพุทธศาสนาอีกด้วย เพราะพุทธศาสนาที่เป็นที่ยอมรับนับถือในสังคมสุโขทัยคือ พุทธศาสนาหินยานลัทธิลังกาวงศ์ ได้เผยแผ่เข้ามาประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ลัทธินี้ได้จากการสังคายนาพระไตรปิฎกที่ประเทศลังกาในสมัยพระเจ้าปรีกรมพาหุที่ 1 (พ.ศ. 1696 – 1729) เมื่อคณะสงฆ์ในลังกาได้แตกแยกออกเป็น 3 คณะไม่ร่วมมือกัน ไม่ทำสังฆกรรมร่วมกัน ตั้งข้อรังเกียจต่อกัน นำความเสื่อมมาสู่พุทธศาสนา พระเจ้าปรีกรมพาหุจึงโปรดให้มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎกเพื่อฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้เป็นปึกแผ่นอีกครั้ง โดยมีพระราชประสงค์ให้ภิกษุทั้งหลายรวมกันเป็นคณะเดียว คือมหาวิหาร และมีวัตรปฏิบัติเคร่งครัดเพื่อก่อให้เกิดศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชน ในเวลานั้น พุทธศาสนาในประเทศอินเดียและในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กำลังอยู่ในภาวะเสื่อมโทรม แม้ว่าพุทธศาสนาหินยานจะยังได้รับการปฏิบัติอยู่ต่อไปและพุทธศาสนamahayanจะยังคงเป็นที่ยึดถือในราชสำนัก เมื่อวัตรปฏิบัติของสงฆ์มหาวิหารก่อให้เกิดความศรัทธาน่ายึดถือเป็นแบบอย่าง ทำให้เกิดการตื่นตัวในหมู่สงฆ์ในดินแดนแถบนี้ที่ปรารถนาจะให้พุทธศาสนาในดินแดนของตนดำรงอยู่อย่างถาวร จึงเดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยและรับวัตรปฏิบัติของคณะมหาวิหารมาเป็นแบบอย่าง พระมหากษัตริย์ในดินแดนแถบนี้ก็มีความปรารถนาเช่นกันที่จะส่งเสริมการศึกษาพระธรรมวินัยให้แก่สงฆ์มีวัตรปฏิบัติเคร่งครัดและแตกฉานในพระไตรปิฎกเช่นเดียวกับคณะสงฆ์ในลังกา¹

พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์เข้าสู่ประเทศไทยครั้งแรกที่เมืองนครศรีธรรมราชในรัชสมัยพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชที่ 1 ปรากฏในหลักฐานจารึกหลักที่ 1 ที่พ่อขุนรามคำแหงทรงทำบุญและยกย่องมหาเถรจากนครศรีธรรมราชมากกว่าคณะสงฆ์ในสุโขทัย “เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้มีอรัญญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำไอยทานแก่มหาเถร สังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตรหลวงกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา...”² จากจารึกหลักที่ 1 ได้แสดงถึงนโยบายการสนับสนุนลัทธิลังกาวงศ์ ถ้าพิจารณาความในจารึกต่าง ๆ สมัยสุโขทัยจะเห็นว่าจารึกนั้น ๆ ทำขึ้นโดยมีจุดประสงค์หลักเพื่อแสดงกิจกรรมที่ผู้จารึกได้กระทำในพุทธศาสนา ซึ่งสะท้อนความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาให้ปรากฏ

ลัทธิลังกาวงศ์ได้นำคณะสงฆ์ผู้มีวัตรปฏิบัติใหม่เข้าสู่สังคมสุโขทัย ซึ่งยึดถือชีวิตความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย สันโดษ และวิเวก เพราะมีจุดมุ่งหมายจะปฏิบัติตามหลักธรรมเพื่อบรรลुความหลุดพ้นจากทุกข์ที่ชีวิตยังเวียนว่ายในสังสารวัฏ คณะสงฆ์ใหม่ได้ออกไปเป็นพระประจำหมู่บ้านบ้าง จำพรรษาในวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางการศึกษาและกิจกรรมทางสังคมอื่น ๆ ในแต่ละชุมชน

¹ สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2518). พุทธศาสนาในสุโขทัย. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 12 – 14.

² กรมศิลปากร. (2515). แหล่งเดิม. หน้า 9.

ชนนั้น¹ ดังนั้น ผลที่เกิดแก่สังคมสุขุทัยประการหนึ่งคือ เนื้อหาหลักธรรมที่เผยแผ่ในหมู่ประชาชนย่อมซึมซับความรู้ความเข้าใจในแนวคิดต่าง ๆ ทางพุทธศาสนาให้เป็นที่รับรู้ร่วมกันในหมู่ประชาชน และนอกจากคณะสงฆ์ใหม่แล้ว ลัทธิลังกาวงศ์ยังก่อให้เกิดประชาคมทางศาสนา ที่ลัทธินี้ได้ดึงประชาชนให้เข้ามาร่วมในระบบความเชื่อเดียวกัน มีความเข้าใจในสิ่งเดียวกันกับพระมหากษัตริย์ แม้ฐานะทางสังคมจะมีความแตกต่างกันมาก แต่อย่างน้อย แม้ในช่วงระยะเวลาอันสั้น พระมหากษัตริย์และประชาชนต่างมีฐานะเป็นพุทธศาสนิกชนเหมือนกัน และกระทำการริยาบุญในศาสนาแบบเดียวกันได้ ดังนั้น แม้พระราชอำนาจพระมหากษัตริย์จะมีอยู่แล้วตามธรรมชาติ แต่การรับคติแนวความคิดทางการเมืองของพุทธศาสนามีผลผูกพันลึกซึ้งมากกว่า ทำให้อำนาจของพระมหากษัตริย์มีผลสมบูรณ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง เพราะเป็นอำนาจที่เกิดจากการยอมรับจากประชาชนภายใต้การปกครองนั้น

นอกจากนี้ แนวคิดทางการเมืองในคติพุทธศาสนามีปรากฏอยู่ในสูตรต้นตปิฎก ทักขนิกาเย หมวดอัครัตถุญสูตร² มีพุทธาธิบายเกี่ยวกับการเกิดโลก จักรวาล และมนุษย์ โดยที่โลกที่ปรากฏในอัครัตถุญสูตรเป็นสิ่งแทนความไม่จีรังเพราะมีการเกิด ดับ เจริญ เสื่อม สภาวะของจักรวาลในขณะที่โลกเกิดนั้นมีคณ มีแต่น้ำ ไม่มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ เมื่อเวลาผ่านไป เกิดจวนดินจับตัวบนผิวน้ำส่งกลิ่นหอม เทวดาชั้นพรหมได้กลิ่นจึงเกิดกิเลส พากันลงมาบริโภคน้ำดินนั้น ความเป็นทิพย์จึงสูญไป จึงต้องลดภาวะเทวดามาเป็นมนุษย์อาศัยบนโลก นับตั้งแต่นั้นจึงเกิดดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ เป็นจักรวาลโดยสมบูรณ์ ซึ่งในระยะแรก ๆ ความเป็นอยู่ยังสมบูรณ์ มีข้าวเกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องไถหว่าน ไม่ต้องหุงต้ม ต่อมาเมื่อมนุษย์ที่มาอยู่ร่วมกันมีกิริยาเสื่อมทรามลง ความเสื่อมได้นำความลำบากมาสู่มนุษย์เพราะความเป็นอยู่ไม่อุดมสมบูรณ์ดังแต่ก่อน มนุษย์จึงต้องหุงหาอาหารเอง เริ่มเก็บสะสมอาหาร มีเพศชาย เพศหญิง และยินดีในการเสพย์เมถุน สถาบันครอบครัวเริ่มจากจุดนี้ เพราะต้องเริ่มสร้างบ้านเรือนเป็นที่กำบังความชั่ว มีการลักขโมยแย่งชิง และปักปันเขตแดนกันขึ้น ในที่สุด มีผู้คิดตั้งหัวหน้าทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองและรักษาทรัพย์สิน คือผู้มีคุณสมบัติควรแก่การเป็นมหาสมมติ เป็นผู้ที่มีความงามสง่า รูปร่างงาม และแข็งแรงที่สุด ทำหน้าที่เป็นเจ้าปกครองที่นา เพราะเหตุนี้จึงมีนามอีกอย่างหนึ่งว่า “กษัตริย์” ซึ่งมาจากคำว่า “เกษตร” แปลว่าผู้ปกครองและคุ้มครองนา และสามารถลงโทษหรือให้บำเหน็จแก่ผู้ทำผิดหรือผู้ทำชอบได้

แนวคิดเกี่ยวกับรัฐ สังคม และกษัตริย์ ในอัครัตถุญสูตรตามเนื้อความของพระไตรปิฎกสรุปได้ดังนี้

¹ เชนรี เจ. เบนดา. (2520, พฤษภาคม – สิงหาคม). *โครงสร้างประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์*. นิธิ เอียวศรีวงศ์ (แปล). หน้า 23.

² พระปริยัติเวที. (2520). *พระไตรปิฎกฉบับแปล ย่อ พระสูตรต้นตปิฎก (ทักขนิกาเย)*. หน้า 253 – 362.

1. รัฐและสังคม เกิดขึ้นจากกิเลสที่พอกพูนขึ้นของมนุษย์ ความอดกลั้นต่อความหอมของจวนดินไม้ได้ เป็นกิเลสที่นำความเสื่อมมาสู่มนุษย์เป็นครั้งแรก และมีผลให้มนุษย์หมดภาวะเทวดาในชั้นพรหม แต่ความบริสุทธิ์สะอาดในจิตใจยังมีอยู่ถ้าคงสภาพจิตนี้ไว้ได้ รัฐ สังคม และทรัพย์สินส่วนบุคคลไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้น

2. สถาบันกษัตริย์ ตั้งอยู่บนข้อตกลงระหว่างผู้ปกครองและประชาชนว่า ต่างมีหน้าที่ต่อกัน

3. กษัตริย์จะต่างจากประชาชนเพราะหน้าที่ และจะทำหน้าที่ของตนได้ก็โดยการลงโทษเท่านั้น¹

แนวคิดเดิมในอรรถกถาสูตรนั้น เห็นได้ว่า รัฐเป็นผลมาจากความเสื่อมของมนุษย์ และผู้นำชุมชนทำหน้าที่ตามความจำเป็นของสังคมในระยะเริ่มแรก ในคัมภีร์พุทธศาสนาที่มีการนิพนธ์ขึ้นภายหลัง ได้พัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์เพิ่มเติมขึ้นอีก กล่าวคือ

1. แม้ว่ารัฐจะเป็นผลมาจากความเสื่อมของมนุษย์ แต่จากรากฐานความคิดเกี่ยวกับชีวิตในพุทธศาสนา เห็นชีวิตเป็นสังขาร ฎกกิเลสปรุงแต่ง จุดหมายชีวิตที่ติดตามคติพุทธศาสนาคือ การมุ่งสู่นิพพานที่จำเป็นต้องบำเพ็ญสมาธิภาวนา แต่ก็เป็นกรยากที่มนุษย์ทั่วไปจะทำได้ ฉะนั้น ทางออกที่ทดแทนคือ มนุษย์ต้องสะสมบุญเพื่อสร้างบารมี รัฐที่เพิ่มขึ้นใหม่นี้ แม้จะมีจุดกำเนิดจากความเสื่อมก็เป็นที่ยอมรับจะฟื้นฟูความดี สังคมบารมีเพื่อเป็นปัจจัยไปสู่นิพพานในวันข้างหน้า
2. โดยเหตุที่รัฐเป็นเนืองนิตย์ กษัตริย์ซึ่งนอกจากจะมีรูปงาม กำลังเข้มแข็งและมีสติปัญญามากกว่าผู้อื่น ยังต้องเป็นผู้ที่ต้องสั่งสมบารมีให้มากที่สุด จึงได้มาปกครองผู้อื่น
3. แนวความคิดเกี่ยวกับ “มหาสมบัติ” ซึ่งได้รับเลือกจากมวลประชาชนให้พระมหากษัตริย์เป็นผู้รับผิดชอบภารกิจทั้งปวงในแง่การบำบัดทุกข์บำรุงสุข ภาระที่เพิ่มเติมขึ้นใหม่จึงต้องถูกดูแลกดขี่ให้ประชาชนตั้งอยู่ในศีลธรรม การที่จะทำหน้าที่เช่นนี้ เด กษัตริย์ต้องเป็นผู้รู้ธรรม ปกครองโดยธรรม และทรงเป็นศาสนูปถัมภก บำรุงคณะสงฆ์²

ความคิดเกี่ยวกับกษัตริย์ผู้รู้ธรรม ปกครองโดยธรรม และเป็นองค์ศาสนูปถัมภกปรากฏอยู่ในจารึกตั้งแต่ต้นสมัยสุโขทัย ในจารึกหลักที่ 2 ยกย่องพ่อขุนรามคำแหงว่า “ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ผู้หนึ่ง ชื่อพ่อขุนรามราชปราชญ์...” และยกย่องพระมหาธรรมราชาลิไทว่า

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2521). พงศาวดารอยุธยาในสมัยรัตนโกสินทร์. หน้า 224.

² กรมศิลปากร. (2512). ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. หน้า 59.

“หลานพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ผู้หนึ่ง ชื่อธรรมราชาพลรบผู้ธรรม มีปรีชาญาณแก่กล้า มีกล่าวลี
เลย”¹

ความสำคัญของคติแนวความคิดทางการเมืองในพุทธศาสนาในฐานะเป็นที่มาแห่ง
อำนาจทางการเมือง ปรากฏให้เห็นในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท เพราะได้มีบทบาทต่อการ
เสริมสร้างอำนาจทางการเมืองให้แก่พระองค์ สภาพการณ์ทางการเมืองภายในและภายนอก
สุโขทัยขณะนั้นเปลี่ยนแปลงไปจากรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมาก การเมืองภายในก่อนหน้าที่
พระองค์จะขึ้นครองราชย์ บ้านเมืองอยู่ในสภาพแตกแยกเป็นเมืองเล็กเมืองน้อย การครองราชย์
ในระยะเริ่มแรกจึงไม่ราบรื่นนักตามหลักฐานในจารึกหลักที่ 4 จารึกวัดป่ามะม่วงภาษาเขมร

“...มหาศักราช 1269 ศก(ปี)กุน พระบาทกมรเตงอัญญาไทราช ผู้เป็นพระราชนัดดาของ
พระบาทกมรเตงอัญศรีรามราช เสด็จนำพลพยุหเสนาทั้งหลายออกมาจากเมืองศรีสัชนาลัย
มาจับรบแต่งพลโยธา...มีพระบัณฑูรให้ไพร่พลทั้งหลายเข้าจับรบฟันประตู่ ประหารศัตรูทั้ง
หลายบัดนั้นจึงเสด็จพระราชดำเนินเข้าเสวยราชย์ ไศศุรยาริบัติย์ ในเมืองสุโขทัยแทนพระบิดา
พระไอยกา...”²

จึงเป็นเรื่องที่น่าจะเป็นไปได้ว่า เมื่อสิ้นรัชสมัยพระยาร่วงนำถม อาจมีการคิดยึดอำนาจที่เมือง
สุโขทัย ซึ่งขณะนั้นพระมหาธรรมราชาที่ 1 กำลังครองราชย์อยู่ที่เมืองศรีสัชนาลัย เพื่อรอการขึ้น
ครองราชย์ที่สุโขทัย จึงต้องยกพลเสด็จมาปราบเพื่อป้องกันสิทธิในวันข้างหน้าของพระองค์ จาก
เหตุการณ์นี้แสดงว่า เหตุการณ์ภายในของสุโขทัยไม่สงบ

สำหรับสภาพการเมืองภายนอกการแผ่ขยายอำนาจทางการเมืองของสุโขทัยภายหลัง
รัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง มีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญทางการเมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
ตอนล่าง คือความสำเร็จในการรวมตัวทางการเมืองระหว่างแคว้นสุพรรณภูมิกับแคว้นอโยธยา
เข้าด้วยกัน ความสำเร็จครั้งนี้ทำให้ศูนย์อำนาจทางการเมืองแห่งใหม่มาอยู่ที่อยุธยาใน พ.ศ.
1893 อยุธยาได้เริ่มแผ่อำนาจขึ้นมาทางเหนือคือสุโขทัยในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 ทันทิ
โดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) เข้ายึดเมืองพิษณุโลกของสุโขทัยไว้ได้ แล้วทรงให้
วัดติเตชอำมาตย์ (ขุนหลวงพองั่ว) ซึ่งขณะนั้นเป็นเจ้าเมืองสุพรรณบุรี ขึ้นมาครองพิษณุโลก
ก่อนที่จะพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) จะทรงนำบรรณาการไปทูลขอเมืองพิษณุโลกคืน³ อีกทั้ง
ข้อมูลในตำนานมูลศาสนาก็กล่าวว่าเมืองตากก็ได้ตกไปเป็นของล้านนาแล้ว⁴ จึงทำให้สุโขทัย

¹ กรมศิลปากร. (2526). แหล่งเดิม. หน้า 64.

² แหล่งเดิม. หน้า 230.

³ ร้อยตำรวจโทแสง มนวิฑูร. (2501). ชินกาลมาลีปกรณ์. หน้า 102 – 103. (แปล).

⁴ พระพุทธทุกกามและพระพุทธญาณ. (2517). ตำนานมูลศาสนา. หน้า 209.

ต้องตกอยู่กึ่งกลางระหว่างรัฐที่กำลังแผ่ขยายอำนาจทางการเมือง ซึ่งนับว่าสุขุขทัยอยู่ท่ามกลางความล่อแหลม จากสภาพการณ์ทางการเมืองทั้งภายในและภายนอก พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) จึงต้องทรงเผชิญกับปัญหาการสร้างคามมั่นคงภายในและการดำรงฐานะของรัฐใหม่ที่กำลังถูกขนาบจากรัฐข้างเคียงที่ทรงอำนาจทางการเมืองทั้งทางเหนือและทางใต้

เพื่อการรวบรวมบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง นอกเหนือจากการปราบปรามเมืองที่แตกแยกให้ขึ้นมายุ่งกับอำนาจของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) แล้ว ยังทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องเสริมสร้างบุคลิกภาพของพระองค์ให้เป็นที่ยอมรับของบรรดาผู้นำรัฐต่าง ๆ และประชาชนในสุขุขทัย การเสริมสร้างนี้ทรงยึดแนวทางการเป็นกษัตริย์ที่ดี ทรงพระคุณอันประเสริฐตามคติทางการเมืองของพุทธศาสนา การเตรียมพระองค์ได้เริ่มตั้งแต่ครั้งที่ยังครองศรีสัชนาลัย เพื่อแสดงว่าพระองค์ทรงเป็นผู้รู้ธรรม เมื่อครองศรีสัชนาลัยได้ 6 ปี พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีทางพุทธศาสนาเรื่อง เถกมิกกา หรือไตรภูมิพระร่วง “แลเจ้าพระญาเลไทได้เสวยราชสมบัติในเมืองศรีสัชนาลัยอยู่ได้ 6 เข้า จึงได้ไตรภูมิถามนใส่เพื่อใด ใส่เพื่ออรรถพระอภิธรรมและจะใคร่เทศนาแก่พระมารดาท่าน...”¹ และ “ท่านนั้นทรงพระปิฎกไตรธรรม ๘ ได้ฟังได้เรียนแต่สำนักนี้พระสงฆ์เจ้าทั้งหลาย คือว่า มหาเถรณั้พึงเป็นอาทิครูมเรียนแต่พระโณมทัสสี และพระมหาเถรพงษะเจ้าบังยาฯ พระมหาเถรปัญญญาณทันทรสฯ เรียนแต่ราชบัณฑิตผู้ 1 ชื่ออุปเสนราชบัณฑิตผู้ 1 ชื่อทรายราชบัณฑิต เรียนแต่ใกล้ด้วยสารพิไลยแต่พระมหาเถรพุทธโฆสาจารย์ในเมืองหริภุญไชยฯ”² เพื่อเน้นบารมีสูงสุดที่กษัตริย์พึงมี พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงแปลงฐานะพระมหาสมมติราชไว้ในคัมภีร์ไตรภูมิถก จากมหาชนสมมติให้เป็นพระโพธิสัตว์³ ซึ่งได้ทรงกระทำเป็นรูปธรรมด้วยการทรงผนวช ณ วัดป่ามะม่วงใน พ.ศ. 1904 “ทรงตั้งสัตย์อธิษฐานว่า ผลบุญที่อาตมาบรรพชาอุปสมบทต่อพระศาสนาพระพุทธเป็นเจ้าคราวนี้ อาตมาไม่ปรารถนา จักรพรรดิสมบัติ อินทรสมบัติ พรหมสมบัติ ปรารถนาเป็นองค์พระพุทธเจ้านำสัตว์ทั้งหลายข้ามไตรภพนี้เทอญ”⁴ ฐานะกษัตริย์ของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) จึงสูงกว่ากษัตริย์ที่เคยมีมา เพราะได้มีฐานะเสมือนพระพุทธเจ้า “...จงเป็นพระพุทธ จงจักเอาฝูงสัตว์ทั้งหลายข้ามสังสารทุกข์นี้”⁵ การปกครองโดยธรรมได้นำมาเน้นให้เห็นว่าเป็นธรรมจากพุทธศาสนาและ “การ

¹ พ.ศ. 1888.

² พระมหาธรรมราชาลิไทย. (2515). *ไตรภูมิพระร่วงของพระญาลิไทย*. หน้า 9.

³ แหล่งเดิม. หน้า 10 – 11.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 311 – 312.

⁵ กรมศิลปากร. (2515). *แหล่งเดิม*. หน้า 59.

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 67.

เป็นเจ้าของนั้นด้วยกำลัง...ราชชอบด้วยทศพิธราชธรรม”¹ ความสำคัญของการประพฤติธรรมนี้จะเป็นสิ่งกำหนดความยืนยาวในการครองอำนาจ

การแสดงออกซึ่งความเป็นปึกแผ่นและอำนาจทางการเมืองที่มีอยู่ในสุโขทัยของพระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย) ปรากฏอยู่ในจารึกหลักที่ 8 เขาสุมนกูฏ บันทึกการยกไพร่พลมานมัสการพระพุทธบาท

“นน ย่อมนำคนทั้งหลายกระทำบุญธรรมบ่ขาดสักเมื่อ อยู่ทั้งสองแควได้เจ็ดเข้า
จึงนำพลมา มีทั้งชาวสระหลวง สองแคว ปากยม พระบาง ชากังราว สุพรรณภาว
นครพระชุม เบืองไ...เมืองพาน เมือง...เมืองราด เมืองสะคำ เมืองลุมบาจาย
เป็นบริวาร จึงขึ้นมานมัสการพระพุทธบาทอันตนหากประดิษฐานแต่ก่อนเหนือ
จอมเขาสุมนกูฏนี้”²

เมืองที่กล่าวไว้ในจารึกนี้เป็นเมืองในขอบเขตสีมาของสุโขทัยสมัยพระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย) เมื่อพิจารณาถึงจำนวนไพร่พลที่ทรงเกณฑ์ไปนมัสการรอยพระพุทธบาทน่าจะต้องมีเป็นจำนวนมากเพราะทรงเกณฑ์พลเมืองถึง 13 เมือง และผู้นำที่ได้แสดงความเป็นกษัตริย์ตามอุดมคติทางพุทธศาสนาให้เป็นที่ประจักษ์แล้วเท่านั้น จึงจะกระทำปรากฏการณ์ที่สอดคล้องกันทางการเมืองระหว่างแหล่งที่มาของอำนาจและการแสดงออกซึ่งอำนาจเช่นนี้ได้

การที่พระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย) ทรงเสริมสร้างความเป็นธรรมราชาของพระองค์และทรงทำให้สุโขทัยเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนานั้น น่าเชื่อว่าทรงมีจุดมุ่งหมายให้สุโขทัยเป็นที่ยอมรับจากรัฐอื่น ๆ เพื่อต้านกระแสการแผ่ขยายอำนาจจากล้านนาและอยุธยา ในช่วงก่อนรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย) พุทธศาสนาได้เฟื่องฟูอย่างมากที่อยุธยา พระสุมนเถระและพระอโนมทัสสียังเคยไปศึกษาพระไตรปิฎกที่นั่น เมื่อถึงรัชสมัยของพระองค์ พุทธศาสนาได้เฟื่องฟูขึ้นอีกแห่งหนึ่งที่นครพันทในประเทศพม่า ก็ทรงส่งพระสุมนเถระและพระอโนมทัสสีไปบวชอีกครั้งหนึ่งที่นั่น เพื่อเรียนพระไตรปิฎกกับพระมหาเถระที่มีชื่อในวัตรปฏิบัติ พระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย) เองนั้นได้อาราธนามหาสามีสังฆราช ภิกษุผู้ทรงความรู้จากลังกาซึ่งมาพำนักที่นครพันทให้มาเผยแผ่ธรรมที่สุโขทัย และทรงให้เป็นอุปัชฌาย์เมื่อคราวที่พระองค์ทรงผนวช³

ความสำคัญของพุทธศาสนาในฐานะเป็นแหล่งที่มาของอำนาจ จึงแสดงให้เห็นจากความพยายามของฝ่ายปกครองที่ปลูกฝังความเชื่อทางพุทธศาสนา ให้สังคมเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และความพยายามพัฒนารูปแบบและฐานะของกษัตริย์จากความเป็นปราชญ์ผู้รู้

¹ แหล่งเดิม. หน้า 47.

² กรมศิลปากร. (2526). แหล่งเดิม. หน้า 91.

³ พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ. (2527). แหล่งเดิม. หน้า 192 – 202.

ธรรมให้มีรูปแบบที่แน่นอนว่าเป็นธรรมราชา เพราะทรงรอบรู้ในพระไตรปิฎกเท่ากับพระสงฆ์ ในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) แนวคิดทางการเมืองในพุทธศาสนาจึงเป็นแหล่งที่มาของอำนาจและเสริมสร้างอำนาจให้แก่ฝ่ายปกครอง สิ่งนี้เป็นลักษณะเฉพาะของสถาบันกษัตริย์ในสมัยสุโขทัย

2. ลักษณะการปกครอง เพื่อให้เข้าใจถึงระบบการควบคุมเมือง ซึ่งเป็นหน่วยการเมืองย่อย ว่ามีประสิทธิภาพเพียงพอต่อการรักษาอาณาเขตของรัฐไว้ได้ ทั้งนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงลักษณะการปกครองของสุโขทัยไว้ในหนังสือลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณว่า

“...วิธีการปกครองอาณาเขต เมื่อครั้งสุโขทัยเป็นราชธานีดูประหลาดที่วงอาณาเขตซึ่งการบังคับบัญชาอยู่ในรัฐบาล ราชธานีปกครองเองแคบนักหนา คือเอาเมืองสุโขทัยเป็นราชธานีที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จประทับ และมีเมืองลูกหลานครองรักษาหน้าด่านอยู่ 4 ด้าน คือเมืองศรีสัชนาลัยอยู่ทิศเหนือ เมืองพิษณุโลกอยู่ด้านตะวันออก เมืองสระหลวงซึ่งเดี๋ยวนี้เรียกว่าเมืองพิจิตรอยู่ด้านใต้ กำแพงเพชรอยู่ด้านตะวันตก ระยะทางตั้งแต่เมืองหน้าด่านเดินถึงราชธานีเพียงภายใน 2 วันทุกด้าน”¹

ข้อสันนิษฐานนี้แยกออกเป็น 2 ประเด็นคือ

1. การปกครองควบคุมเมืองจากราชธานีมีอาณาเขตแคบ ๆ เฉพาะเมืองสุโขทัยและเมืองหน้าด่าน 4 เมือง
2. กำหนดลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงและเมืองหน้าด่านในรูปแบบเมืองหลวงและเมืองลูกหลวง

การกำหนดลักษณะการปกครองแบบเมืองลูกหลวง เป็นสิ่งที่น่าจะนำมาพิจารณาก่อนในที่นี้คือ เป็นการปกครองที่มีมาแต่โบราณของไทย เป็นการกระจายจากลักษณะการตั้งบ้านแปลงเมืองในระยะเริ่มแรกที่ปรากฏในพงศาวดารทางเหนือที่กษัตริย์แบ่งทรัพย์สมบัติให้ลูกไปตั้งเมือง สถานะของเมืองลูกหลวงนั้นตามหลักฐานที่มีอยู่ไม่มีการกำหนดลงไปอย่างแน่นอนตายตัว ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพระราโชบายหรือพระราชนิยมที่จะส่งเจ้านายไปครองเมืองหรือรัฐที่มีอาณาเขตเล็ก ๆ จึงอาจมีเมืองลูกหลวงมากก็ได้ หรือในกรณีที่อาณาเขตของแคว้นกว้างใหญ่ เมืองหลวงปกครองไม่ทั่วถึง พระมหากษัตริย์ต้องส่งเจ้านายไปปกครองเมืองใหญ่ ๆ ให้เป็นเมืองลูกหลวง ในลักษณะเช่นนี้ เมืองลูกหลวงอาจมีเป็นจำนวนมากก็ได้ มีน้อยก็ได้ ไม่มีการกำหนดจำนวนตายตัว ส่วนเมืองที่ได้รับการพิจารณาเป็นเมืองลูกหลวงได้ ขึ้นอยู่กับ 2 สถานะ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2511). *ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ*. หน้า 10.

1. สถานะทางภูมิศาสตร์ เมืองจะต้องประกอบด้วย ป้อม คู ประตู หอรบ มีความมั่นคงแข็งแรง กำหนดที่ตั้งแน่นอน มีขนาดเท่าใดก็ได้ การมีคูน้ำและกำแพงล้อมรอบทำให้ความเป็นเมืองสมบูรณ์ เป็นศูนย์กลางในการป้องกันข้าศึกศัตรู
2. สถานะทางการเมือง ผู้ครองเมืองลูกหลวงจะต้องเป็นเจ้านายในพระราชวงศ์ที่พระมหากษัตริย์ทรงไว้วางพระราชหฤทัยในฐานะเครือญาติ จากเอกสารหลักฐานจะพบว่า ผู้ที่ทรงโปรดให้ไปครองเมืองลูกหลวงบางครั้งก็เป็นพระราชโอรส พระราชนัดดา พระราชบุตรเขย เมืองลูกหลวงแต่ละเมืองจึงมีศักดิ์ต่างกัน แต่ละแคว้นมักกำหนดเมืองใหญ่ที่มีความสำคัญรองลงมาจากเมืองหลวงไว้เป็นที่ประทับของเจ้านายรัชทายาท เช่น กรุงศรีอยุธยา มีเมืองลพบุรี ล้านนามีเมืองเชียงแสนและเชียงราย เป็นต้น

สถานะทางการเมืองมีผลต่อการปกครอง เพราะลักษณะการกระจายอำนาจในการปกครองไปให้ผู้ที่เป็นเจ้าเมืองมีสิทธิ์ขาดในการปกครองเมืองลูกหลวงและเมืองบริวาร ทำให้เมืองลูกหลวงมีสภาพเป็นเมืองที่ปกครองตนเองอย่างเอกราช จะขึ้นต่อเมืองหลวงเพียงความสัมพันธ์ทางเครือญาติ หรือผู้อุปถัมภ์กับผู้รับการอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ผลคือความไม่แน่นอนในการปกครองและทางการเมือง¹

ก่อนรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับการครองเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักร พ่อขุนรามคำแหงก่อนขึ้นครองราชย์ พระองค์ประทับอยู่ที่เมืองใดก็ไม่อาจทราบได้แน่ชัด หรือแม้กระทั่งพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) เองก็ไม่ปรากฏหลักฐานอีกเช่นกันว่า รัชทายาทของพระองค์คือพระยาเลอไทยครองอยู่เมืองใด มีเพียงหลักฐานบ่งบอกฐานะของเมืองลูกหลวงในสมัยหลังคือ รัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ว่า ก่อนที่พระองค์จะขึ้นครองราชย์ได้ทรงยกทัพจากศรีสัชนาลัยไปปราบปรามศัตรูผู้คิดมิชอบ และปรากฏในบานแพนกเดิมของคัมภีร์ไตรภูมิภาว่า “แลเจ้าพระยาเลอไทยได้เสวยราชสมบัติในเมืองศรีสัชนาลัยได้ 6 เข้า จึงได้ไตรภูมิ”²

สภาพทางภูมิศาสตร์ของเมืองศรีสัชนาลัยจัดว่าเป็นเมืองค่อนข้างใหญ่ ตัวเมืองมีกำแพง คูน้ำ เขินดิน ตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ที่ดี สถานะทางการเมืองมีความสำคัญเทียบเคียงสุโขทัยเพราะเคยเป็นราชธานีมาก่อน การที่พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ประทับอยู่ที่เมืองนี้เป็นเวลานานและใช้คำว่า “เสวยราชย์” สามารถยกกำลังพลมาจัดการศัตรูทางการเมืองได้ ย่อมแสดงถึงควมมีอิสระในการปกครองและการควบคุมกำลังคนของตนเอง จึงพิจารณาตามสถานะ

¹ ศรีศักร วัลลิโภดม. (2518, กุมภาพันธ์ – พฤษภาคม). เมืองลูกหลวงกับการปกครองไทยโบราณ. หน้า 77-78.

² พระมหาธรรมราชาลิไทย. (2515). ไตรภูมิพระร่วงของพระยาสิทธิ. หน้า 9.

ของเมืองแล้ว สุโขทัยมีเมืองที่เหมาะสมแก่การเป็นเมืองลูกหลวงอย่างน้อยหนึ่งเมืองคือศรีษณาลัย

ตำแหน่งของเมืองสุโขทัยตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกำหนดให้มีเมืองหน้าด่าน 4 เมืองตามคติการกำหนดความสำคัญของเมืองตามแบบขอมนั้น เมื่อพิจารณาความเป็นมาทางการเมืองและขนาดของแต่ละเมืองแล้ว สุโขทัยน่าจะมีระเบียบการปกครองโดยอาศัยกลุ่มเมืองสำคัญ ซึ่งวิเคราะห์ได้จากสภาพการเมืองสองช่วงคือ ช่วงระยะก่อนรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) กลุ่มเมืองที่มีความสำคัญคือศรีษณาลัย ซึ่งเป็นเมืองค่อนข้างใหญ่ มีชุมชนหนาแน่น ต่อมาก็มีเมืองที่ยกฐานะความสำคัญขึ้นอีกคือพิษณุโลกและกำแพงเพชร เนื่องจากยุคนั้นสุโขทัยกำลังประสบภาวะการถูกรุกรานจากอยุธยา พระเจ้าอู่ทองเข้ายึดเมืองพิษณุโลก พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงส่งบรรณาการไปถวายเป็นอันมาก เพื่อขอพระราชทานเมืองคืน เมืองพิษณุโลกอยู่ในภาวะล่อแหลม ในขณะที่เมืองกำแพงเพชรอยู่ในฐานะเมืองหน้าด่านที่ต้องรับศึกจากอยุธยา ความสำคัญของเมืองทั้งสองนี้ จะเห็นได้จากการที่พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ต้องเสด็จไปประทับที่เมืองพิษณุโลกตั้งแต่ พ.ศ. 1905 - 1911 เป็นต้นมา¹ เพื่อควบคุมเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำป่าสักซึ่งเป็นกลุ่มเมืองของพ่อขุนผาเมือง และได้แต่งตั้งมหาเทวีพระนิษฐาให้ครองเมืองสุโขทัยไว้ อีกทั้งยังให้อำมาตย์ซื้ออติปัญญาไปครองเมืองกำแพงเพชร กลุ่มเมืองสำคัญในช่วงหลังจึงได้แก่สุโขทัย พิษณุโลก และกำแพงเพชร ซึ่งร่องรอยการเติบโตของเมืองเป็นสิ่งที่บ่งบอกว่า การขยายตัวเป็นเมืองขนาดใหญ่เกิดขึ้นในช่วงรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) นี้

ลักษณะการปกครองสุโขทัยจึงไม่มีการจัดระบบที่แน่นอน ยกเว้นเมืองสำคัญที่มีพระราชวงศ์หรือขุนนางที่ไว้วางใจไปปกครอง เมืองอื่น ๆ มีอิสระในการปกครองภายในขอบเขตเมืองของตน หรืออาจมีเมืองบริวารอีกบ้าง เมืองที่อ่อนน้อมต่อเมืองหลวงน่าจะมีการสืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองในสายตระกูลของตน มีความสัมพันธ์กับเมืองหลวงในแง่การยอมรับและอาจส่งบรรณาการ ลักษณะการปกครองของสุโขทัยจึงมีจุดอ่อนเช่นเดียวกับเมืองอื่น ๆ ในช่วงเวลานั้น คือความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงและเมืองต่าง ๆ ในอาณาเขตรัฐเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ซึ่งเกี่ยวพันเฉพาะคู่สัมพันธ์ทั้งสองเท่านั้น เมื่อเปลี่ยนกษัตริย์ ถ้าเป็นผู้มีความสามารถในการรบหรือมีข้อตกลงให้ยอมรับอำนาจ ความสัมพันธ์ก็คงจะมีอยู่อย่างเดิม แต่ถ้ากษัตริย์พระองค์ใหม่ไม่เข้มแข็งพอ เมืองต่าง ๆ ก็อาจเพิกถอนความสัมพันธ์และแยกตัวเป็นอิสระจากเมืองหลวง บุคลิกภาพของพระมหากษัตริย์จึงเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญมากกว่าเงื่อนไขในการจัดระเบียบอื่น ๆ

3. **พื้นฐานทางเศรษฐกิจ** เพื่อเป็นตัววัดความเพียงพอในตัวเอง เศรษฐกิจที่ดีจะนำความมั่งคั่งมาสู่รัฐ ซึ่งจะเสริมความสำคัญต่อความมั่นคงและการแผ่ขยายอำนาจ เนื่องจาก

¹ ประเสริฐ ณ นคร (2541). ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทย. หน้า 36 - 37.

เกษตรกรรม เป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจของสุโขทัยเช่นเดียวกับรัฐไทยอื่น ๆ สภาพพื้นที่ของสุโขทัยมี 2 ลักษณะ คือ

1. บริเวณพื้นที่รูปพัด ประกอบด้วยบริเวณที่อยู่ระหว่างเขา ลาดลงมาตามที่ราบลุ่มแม่น้ำ จึงเป็นพื้นที่ที่มีความลาดชันมากกว่าบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ
2. บริเวณพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำใกล้เคียง ประกอบด้วยบริเวณที่อยู่ระหว่างลุ่มแม่น้ำสาขา คือแม่น้ำยม แม่น้ำน่าน ในฤดูฝนน้ำจะเอ่อท้นขึ้นมา ทำให้มีน้ำท่วมขังเป็นเวลานานหลายเดือนทุกปี เกิดเป็นหนองบึงมาก¹

บริเวณที่ได้รับผลกระทบจากสภาพพื้นที่ทั้ง 2 ลักษณะนี้ คือบริเวณตั้งแต่เมืองอุดรดิตถ์ สุโขทัย ลงมาจนถึงนครสวรรค์ เขตที่ได้รับความกระทบกระเทือนมากดังกล่าวนี้ อยู่ในสภาพพื้นที่รูปพัดและลุ่มแม่น้ำใกล้เคียง จากอำเภอสวรรคโลกลงมาถึงกำแพงเพชร บริเวณนครสวรรค์อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำใกล้เคียงที่มีน้ำฝนท่วมขังเป็นหนองบึง สำหรับพิษณุโลกอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ

จากลักษณะพื้นที่เช่นนี้ ทำให้สุโขทัยมีพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมกับการเกษตร จึงต้องใช้ระบบชลประทานเข้ามาช่วย ร่องรอยที่มีให้เห็นคือ บริเวณพื้นที่รูปพัดระหว่างศรีสัชนาลัย สุโขทัย และกำแพงเพชร ลักษณะการชลประทานของสุโขทัยกระทำเชื่อมโยงกัน 2 ลักษณะคือ ทำคันดินขนาดใหญ่ และเหมืองฝาย เปิดฝินาบนพื้นที่ระหว่างสามเมืองนี้

แนวคันดินขนาดใหญ่ที่สำคัญต่อการเกษตรของสุโขทัยมากที่สุดคือ “ถนนพระร่วง” สร้างเป็นแนวยาวตั้งแต่ศรีสัชนาลัยผ่านสุโขทัยออกไปถึงกำแพงเพชร ลักษณะเป็นเขื่อนดินขนาดใหญ่ค่อนข้างสูง ความกว้างระหว่างแนวคันดินไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับปัจจัยของพื้นที่ที่สร้างผ่าน คือมีขนาดกว้างตั้งแต่ 2 วาไปถึง 15 วา และไม่ติดต่อกันตลอดแนว บางตอนเปิดเป็นร่องน้ำเพื่อระบายน้ำจากฝั่งที่สูง สองข้างถนนพระร่วงมีคูน้ำ แต่ก็ไม่มีตลอดสาย ส่วนใหญ่จะอยู่ทางฝั่งตะวันตกซึ่งเป็นด้านที่ประชิดกับที่สูง² แนวถนนพระร่วงจะมีลำเหมือง ลำฝายเป็นคลองซอยแยกเข้าไปในพื้นที่ ทำหน้าที่เป็นคลองส่งน้ำ นอกจากนี้ยังมีตระพัง ครอบเมืองสุโขทัย ตะพังเหล่านี้สร้างขึ้นอย่างมีแบบแผนเพื่อควบคุมน้ำที่ไหลจากที่สูงและน้ำที่ท่วมล้นจากลำน้ำต่าง ๆ ให้ไหลไปตามแนวควบคุมที่ทำไว้ ด้วยวิธีการเช่นนี้ ฝินดินโดยรอบสุโขทัยระหว่างศรีสัชนาลัย

¹ ชีเกธากู ทานาเบ้. (2519). การชลประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย. หน้า 70 - 71.

² ศรีศักร วัลลิโภดม. (2520). การชลประทานและการคมนาคมในสมัยสุโขทัย : รายงานผลการสมมนาการเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย. หน้า 293.

³ สระน้ำ

สุโขทัย และกำแพงเพชร จึงเปิดออกเป็นผืนนาอันกว้างขวางได้¹

การจัดระบบชลประทานในพื้นที่ที่สำคัญของสุโขทัยนี้ แม้จะมีไม่มากเมื่อเทียบกับลำนนา แต่ก็นับว่าเป็นลักษณะการชลประทานขนาดใหญ่ ใช้แรงงานก่อสร้างมากและต้องมีการดูแลบำรุงรักษาอยู่เสมอ สิ่งนี้คือข้อจำกัดอย่างสำคัญ เพราะผลิตผลทางการเกษตรที่ได้ เป็นผลมาจากการลงทุนจัดระบบชลประทาน จึงเชื่อได้ว่าสุโขทัยมีความอุดมสมบูรณ์จริง แต่ความอุดมสมบูรณ์นี้มีเงื่อนไขอยู่ที่ความสามารถในการบำรุงรักษาและปริมาณน้ำที่สามารถจะกักเก็บไว้ได้มากและนานเพียงใด ผลผลิตทางการเกษตรจึงมีปริมาณไม่คงที่และมีลักษณะของการต่อสู้เพื่อความอยู่รอด ในบางครั้งสุโขทัยต้องสั่งซื้อข้าวจากดินแดนทางใต้คือลพบุรีขึ้นไปกิน² และมีทิวภิกษุภัยอันเนื่องมาจากฝนแล้ง ซึ่งในตำนานชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวถึงเมืองชัยนาท ว่าขาดแคลนข้าว จนเป็นโอกาสให้พระเจ้าอู่ทองปลอมพระองค์เป็นพ่อค้าข้าวขึ้นไปยึดเมืองรวมทั้งการผลิตสังคโลกซึ่งเคยเชื่อกันว่า เป็นการผลิตเพื่อส่งออกไปขายต่างประเทศนั้น จากการสัมมนาทางวิชาการเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์เรื่อง การวิเคราะห์เรือโบราณที่ค้นพบในอ่าวไทย ได้ให้ข้อสรุปว่า การค้าสังคโลกเป็นธุรกิจที่ทำในปลายสมัยสุโขทัย ซึ่งน่าจะเป็นอยุธยาเป็นผู้ดำเนินกิจการเอง³

พื้นฐานทางเศรษฐกิจของสุโขทัยจึงไม่มีปัจจัยเพียงพอแก่การผลิตให้เหลือเป็นความมั่งคั่งของรัฐได้ ขณะเดียวกันการต่อสู้กับสภาพธรรมชาติเพื่อความอยู่รอดก็เป็นการบั่นทอนอย่างหนึ่ง ทั้งนี้มีเชื่อว่าสุโขทัยจะยากจน เพราะความเฟื่องฟูของพุทธศาสนา การสร้างศาสนสถานและโบราณวัตถุต่าง ๆ ก็เป็นสิ่งยืนยันถึงฐานะทางเศรษฐกิจที่ไม่ขาดแคลนนัก เพียงแต่พื้นฐานทางเศรษฐกิจที่พอเลี้ยงตัวได้นี้ ไม่ใช่สิ่งที่ช่วยเสริมปัจจัยอื่น ๆ ในโครงสร้างรวมของรัฐเท่านั้น

4. การควบคุมกำลังคน เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการสั่งสมอิทธิพลทางการเมืองและประสิทธิภาพในการแผ่ขยายอำนาจ คือการเกณฑ์กำลังคนมาเป็นทหารและใช้แรงงานเพราะจำนวนพลเมืองในสมัยโบราณมีความสำคัญ เนื่องจากเป็นฐานอำนาจทางทหาร อันนำไปสู่การมีอำนาจทางการเมือง และยังเป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจในด้านแรงงานทางการเกษตร งานก่อสร้างในราชการ และอื่น ๆ ปัญหาที่เกิดขึ้นกับรัฐสมัยโบราณ คือการมีจำนวนประชากรน้อยแต่มีพื้นที่อาณาเขตกว้างขวาง จึงต้องรวบรวมกำลังคนเข้ามาไว้ในดินแดนของตนให้มากที่สุด การ

¹ ธิศา สารยา. (2519). รายงานผลการวิจัยโครงสร้างของชนชั้นในสังคมไทยสมัยสุโขทัยและต้นอยุธยา. (พ.ศ.1800 – 2102). หน้า 71 – 72.

² เจริญ ยงบุญเกิด. (2506). เมืองไทยในจดหมายเหตุจีน. หน้า 2.

³ พิษณุโลก

³ เพ็ญศักดิ์ จักขุจินดาไวยุทธ. (2521). วิเคราะห์เรือสำเภาโบราณที่ค้นพบในอ่าวไทย. ในวารสารโบราณคดีฉบับพิเศษ 7 : 3.

สงครามส่วนใหญ่มีจุดประสงค์ในการกวาดต้อนผู้คนไปเป็นของตนมากกว่าการยึดครองพื้นที่ ดังที่มีการกล่าวถึงการเทครัวในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น

การที่สุโขทัยสามารถแผ่อำนาจทางการเมืองได้ในช่วงสามรัชกาลแรกของราชวงศ์พระร่วงนั้น แสดงว่าสุโขทัยมีกำลังคนมาก หรืออย่างน้อยก็คงมีมากกว่ารัฐอื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน แต่ความพยายามที่จะสะสมกำลังคนก็มีให้เห็น ด้วยการดำเนินนโยบายชักจูง เช่น การงดภาษี ผ่านด่าน การจัดทำชลประทานเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ จำนวนคนที่เพิ่มขึ้นอาจเห็นผลได้ในระยะสั้น แต่ในระยะยาวปัญหาเรื่องกำลังคนอาจจะเกิดขึ้น เมื่อชักจูงให้เข้ามาอยู่อาศัยแล้วจะควบคุมไว้ในอนาคตได้ตลอดหรือไม่ ระบบมูลนาย – ไพร่สมีย่อยยุธา จึงเป็นสิ่งที่ยืนยันถึงความพยายามของฝ่ายปกครองที่จะสร้างระบบการควบคุมกำลังคนไว้ให้มีประสิทธิภาพที่สุด

จากจารึกหลักต่าง ๆ ของสุโขทัย ไม่เคยปรากฏว่ามีการควบคุมกำลังคนอย่างเป็นระบบเลย มีแค่เพียงการเกณฑ์พลเฉพาะเมือง เช่น จารึกหลักที่ 8 ที่กล่าวถึงการเกณฑ์คนไปนมัสการรอยพระพุทธรูปว่า “อยู่สองแควได้เจ็ดเข้า จึงนำพลมา มีทั้งชาวสระหลวง สองแคว ปากยม พระบาง ชากังราว สุพรรณภาว พระนครชุม เมืองไ... เมืองพาน เมือง... เมืองราด เมืองสะคำ เมืองหล่มบาชัย เป็นบริวาร...”¹

ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงพระบรมมหารัชมังคลาจารย์เสด็จโดยจักรแก้วทางอากาศว่า “ด้วยบุญอำนาจแห่งกัณฑ์แก้วนั้นแล ผุ้พราหมณาจารย์ก็ดีและลูกเจ้าลูกไทยทั่วบ้านทั่วเมือง และลูกขุนมนตรี หัวหมื่นหัวพัน และไพร่กัณฑ์ เสฏฐิพยาริ พ่อค้าพ่อครัว สุทรแพศย์ทั้งหลาย ผุ้หนึ่ง เทียรยอมมีกายอันบริสุทธิ์ทุกคน หามลทินมิได้เลยสักคน”² จึงพิจารณาได้ว่าตำแหน่งหัวหมื่นหัวพันจัดขึ้นเพื่อการควบคุมกำลังคนจากพื้นไปเป็นหมื่น คงจะเป็นได้ว่า สังคมสุโขทัยยังไม่มี การวางระบบควบคุมกำลังคนเป็นมูลนาย – ไพร่อย่างแน่นอนตายตัว การควบคุมคงกระทำอย่างหลวม ๆ เพียงการจัดหมวดหมู่เพื่อให้สะดวกในยามที่ต้องการเกณฑ์แรงงาน ทั้งนี้พิจารณาจากลักษณะการชลประทานซึ่งต้องใช้แรงงานคนมาบำรุงรักษา จึงพบว่า สภาพผ่อนปรนทางสังคมของสุโขทัยนี้ เป็นเหตุให้มีไพร่จากอยุธยาหนีไปทำมาหากินที่สุโขทัย³

จากบรรดาโครงสร้างที่เสนอมานี้ เห็นว่าระบบการเมืองการปกครองของสุโขทัยมีจุดอ่อนอยู่ 2 ส่วนคือ ไม่มีการริเริ่มจัดรูปแบบการปกครองที่รัดกุมและควบคุมเมืองต่าง ๆ ได้อย่างแน่นอน พื้นฐานทางเศรษฐกิจก็ไม่อาจให้ผลดีในระยะยาว เนื่องจากพื้นฐานการผลิตแบบเกษตรกรรมที่ต้องพึ่งพาอาศัยการจัดระบบชลประทานเพื่อเอาชนะสภาพธรรมชาติที่ไม่เอื้ออำนวย แม้ลักษณะเศรษฐกิจอาจให้ผลผลิตเพียงพอ แต่ในทางกลับกันก็เป็นสิ่งที่บั่นทอนพลังของรัฐ เพราะต้องใช้แรงงานจำนวนมากมาบำรุงรักษาอยู่เสมอ โครงสร้างส่วนที่เด่นที่สุดคือ การรับรูปแบบ

¹ กรมศิลปากร. (2526). แหล่งเดิม. หน้า 91.

² เสฐียร โกเศศ. (2515). เล่าเรื่องในไตรภูมิ. หน้า 109.

³ องค์การค้าของคุรุสภา. (2505). กฎหมายตราสามดวง. 3 : 2 – 3.

กษัตริย์และการปฏิบัติตนจากแนวคิดทางการเมืองของพุทธศาสนา เพราะในท่ามกลางโครงสร้างแบบหลวม ๆ นี้ บุคลิกภาพของพระมหากษัตริย์กลับเป็นสิ่งที่โดดเด่นที่สุด เพราะจะดึงความกระจัดกระจายทั้งหลายให้มารวมกัน การมีรูปแบบกษัตริย์ผู้รัฐธรรมนูญ ผู้เป็นธรรมราชา ปกครองโดยธรรม และอุปถัมภ์ภจกนเป็นที่รับรู้ร่วมกันในสังคม จึงเป็นสิ่งที่เดี่ยวที่กล่าวได้ว่า มีการจัดระเบียบในตัวเอง ส่วนการควบคุมกำลังคนแบบไม่เคร่งครัดนักอันน่าจะเป็นจุดอ่อนทางการเมือง เพราะเป็นพื้นฐานอำนาจที่สำคัญประการหนึ่ง และน่าจะเป็นไปได้ว่าให้ผลดีทางอ้อม คือ ไม่มีกลุ่มอำนาจอื่นขึ้นมาท้าทายอำนาจกษัตริย์ได้ เนื่องจากการใช้อำนาจของเมืองลูกหลวง และเมืองบริวารอื่น ๆ ปกครองตนเอง ซึ่งแต่ละเมืองย่อมมีอำนาจถ่วงดุลย์กันเอง

บทที่ 2

หลักการสำหรับการเมืองการปกครองของอาณาจักรสุโขทัยที่ปรากฏ ในพระไตรปิฎกและวรรณกรรมก่อนสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1(ลิไทย)

การศึกษาพื้นฐานแนวคิดทางการเมืองการปกครองจากพระไตรปิฎกและวรรณกรรมสมัยสุโขทัยก่อนรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) มุ่งศึกษาเฉพาะหัวข้อธรรมและวรรณกรรมที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิดทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1(ลิไทย) เพื่อเป็นแนววิเคราะห์พระราชดำริของพระมหาธรรมราชาที่ 1(ลิไทย) ที่ทรงรับมาจากคำสอนทางพุทธศาสนา ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปวรรณกรรมไตรภูมิพระร่วง การศึกษาวรรณกรรมไตรภูมิพระร่วงจึงเป็นการศึกษาแนวพระราชดำริทางการเมืองการปกครองโดยตรง การศึกษาในบทนี้ ส่วนแรกจะทำการศึกษการเมืองการปกครองจากคัมภีร์พระไตรปิฎก เฉพาะข้อธรรม ได้แก่ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร และกฎทนต์สูตร ส่วนที่สอง ทำการศึกษาวรรณกรรมสมัยสุโขทัยก่อนรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) โดยทำการศึกษาคิลจารึกหลักที่ 1

คัมภีร์พระไตรปิฎก

ทศพิธราชธรรม

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงทศพิธราชธรรม¹ ว่าเป็นข้อวัตรปฏิบัติ 10 ประการสำหรับพระราชาต้องปฏิบัติ เป็นคุณธรรมของผู้ปกครองเมือง ดังต่อไปนี้

1. ทาน การให้ คือการสละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลืออาณาประชาราษฎร์
2. ศีล ความประพฤติดีงาม คือสำรวมกายและวาจา สังวรระวังให้ปราศจากโทษ เป็นตัวอย่างที่ควรเคารพนับถือจากอาณาประชาราษฎร์
3. บริจาค การเสียสละความสุขสำราญของตน เพื่อประโยชน์สุข ความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง
4. อาชชวะ ความซื่อตรง ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงอาณาประชาราษฎร์
5. มัทวะ ความอ่อนโยน มีอหยาตย์ไม่ตึงตื่อพระองค์ด้วยถัมภะและมานะ
6. ดบะ ความทรงเดช ระวังยับยั้งเข้มใจได้ ไม่เกียจคร้าน มุ่งมั่นกระทำความดีเป็นหน้าที่ให้บริบูรณ์
7. อักโกระ ความไม่โกรธ ไม่กริ้วกราดลุอำนาจความโกรธวินิจฉัยกิจการบ้านเมืองด้วยจิตอันราบเรียบ

¹ พ.ช. 28/240/86-90. (2525). ฉบับสยามรัฐ

8. อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน บิบบันกตชี เรียกเก็บภาษี ขูดรีดขาดความกรุณาให้อาณาประชาราษฎร์ได้รับความทุกข์เข็ญ
9. ขันติ ความอดทน ดำรงตั้งมั่นไม่ละทิ้งกรณีที่น่าพิชัยโดยชอบธรรม
10. อวิโรธนะ ความไม่คลาดทรม ดำรงสถิตมั่นในธรรมทั้งส่วนยุดิธรรม นิติธรรม
ระเบียบแบบแผนการปกครองและขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม

ผู้ที่เป็พระราชาก็จะปกครองอาณาประชาราษฎร์ให้ประสบความสมบรูณ์เป็นสุขต้องเป็นผู้ทรงดำรงอยู่ในธรรม 10 ประการนี้ ย่อมเป็นตัวอย่าง ย่อมเป็นที่ควรเคารพของอาณาประชาราษฎร์ผู้อาศัยพระบรมโพธิสมภาร หมายความว่าความเป็นพระราชผู้ทรงดำรงอยู่ในธรรมประการแรก ย่อมนำความเจริญมาสู่อาณาประชาราษฎร์ให้ได้รับความร่มเย็น รุ่งเรืองประการที่สอง ย่อมได้รับการเคารพและความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดีตอบแทนจากอาณาประชาราษฎร์

พระราชผู้ทรงดำรงตนอยู่ในทศพิธราชธรรม ย่อมทรงปกครองอาณาประชาราษฎร์โดยธรรม ทรงเป็นพ่อที่เป็นที่พึ่งแก่อาณาประชาราษฎร์ ทรงเป็นครูอาจารย์ผู้ทรงสั่งสอนชี้แนะแก่หมู่พสกนิกร ทรงบำบัดซึ่งความเดือดร้อนทุกข์ยากด้วยพระทัยที่ทรงเมตตาให้พสกนิกรได้รับความสุข พระราชานั้นต้องไม่ทรงหวั่นไหว ในขุททกนิกายชาดก¹ ได้กล่าวไว้ดังนี้ "...ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ ข้าพระองค์ทั้งสองผู้อันพระองค์ทรงยำเกรงและทรงสักการะโดยแท้ ขอพระองค์ทรงเป็นพระอาจารย์ของข้าพระองค์ทั้งสองผู้ประพศุติอยู่ในธรรมทั้งหลายเถิด"²

แนวความคิดทางการเมืองการปกครองทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในทศพิธราชธรรม จะจำกัดขอบเขตอยู่ในส่วนของโลกียธรรม ถือว่าเป็นสมมติสัจจะในความเกี่ยวเนื่องกันของสังคมมนุษย์ เพื่อความอุดมสมบูรณ์ เพื่อความสงบเรียบร้อย มีจุดมุ่งหมายที่ทำให้ไม่มีการเบียดเบียนกันและสร้างอรรถประโยชน์สุขให้เกิดขึ้น แนวความคิดนี้กำหนดตำแหน่งและหน้าที่ของบุคคลในสังคม สมมติราชาผู้ปกครองอาณาประชาราษฎร์ทรงทำหน้าที่นี้โดยธรรม ทรงทำหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของราษฎรดังพ่อดูแลลูก ทรงเป็นผู้อบรมสั่งสอนดังอาจารย์อบรมศิษย์ ธรรมจึงเป็นข้อกำหนดที่พระราชผู้ปกครองจะต้องมีและต้องทรงปฏิบัติเพื่อความสุขของส่วนรวม

จักรวรรดิวัตร

จักรวรรดิวัตร คือจริยวัตรหรือคุณธรรมที่พระราชผู้ยิ่งใหญ่ จำต้องบำเพ็ญอยู่เสมอเพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ในการปกครองรักษาป้องกันและคุ้มครองทุก ๆ สิ่งในขอบเขตอาณาและอาณาประชาราษฎร์ให้มีความมั่นคงรุ่งเรือง ความเป็นจักรพรรดิจะดำรงอยู่ได้เมื่อพระราชพระองค์นั้นประพฤติจักรวรรดิวัตร 12 ประการ

¹ พ.ชา. 28/241/86. (2525). ฉบับสยามรัฐ.

² แหล่งเดิม. ข้อ 224. หน้า 87.

1. ธรรมเนียมป่าย ความเคารพนับถือบูชาธรรม ยึดธรรมเป็นหลัก
2. มาอธรรมการ ห้าม กัน มิให้การอันอธรรมเกิดขึ้นในพระราชอาณาเขต ป้องกัน
แก้ไขมิให้มีการกระทำความชั่วร้ายเดือดร้อนในบ้านเมือง
3. ชนานุประทาน แบ่งปันทรัพย์เฉลี่ยแก่ผู้ยากไร้ มิให้คนขัดสน
4. สมณพราหมณ์ปรีจณา ปรีกษาสอบถามสมณพราหมณ์ เพื่อการปฏิบัติอันชอบ
ในจกักวัดติสุตรมีเพียง 4 หัวข้อใหญ่ แต่แยกออกเป็น 12 ข้อย่อย แต่ละข้อย่อยมี
ความสำคัญในความเป็นวัตรข้อปฏิบัติเสมอกันในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้¹ จัดแตกต่างกัน ดังนี้

1. อน.โตชนส.มี พลกายส.มี สงเคราะห์ชนภายในและพลกายกองทหาร
2. ขต.ติเยสุ สงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้นทั้งหลาย
3. อน.ยน.เตสุ สงเคราะห์เหล่าเชื้อพระวงศ์ ผู้ตามเสด็จเป็นราชบริพาร
4. พ.ราห.มณคหปติเกสุ คุ่มครองพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย
5. เนคมชานปเทศุ คุ่มครองราษฎรพื้นเมืองทั้งหลาย
6. สมณพราห.มณเสสุ คุ่มครองเหล่าสมณพราหมณ์
7. มิคปก.ชีสุ คุ่มครองเนื้อ นกที่เอาไว้แพร่พันธุ์
8. อธม.มการปฏิก.เขโป ห้ามปรามมิให้มีการประพฤติดุศีลธรรม
9. อชนาน ชนานุป.ปทาน ทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์
10. สมณพราห.มณ อุปสง.กมิต.วา เข้าไปหาและสอบถามปัญหา กับสมณพราหมณ์
11. อธม.มราคส.ส ปทาน เว้นความกำหนัดในกามโดยอาการไม่เป็นธรรม
12. วิสมโลกส.ส ปทาน ทำลายความโลภกลัว รู้จักสิ่งใดควรหรือไม่ควร

จกักวัดติสุตร ที่ได้แสดงถึงพระราชจักรพรรดิพระนามว่าทัฬหเนมิ เป็นพระราชผู้
ทรงธรรม มีพระราชอาณาจักรมั่นคง มีมหาสมุทรทั้ง 4 เป็นอาณาเขต สมบูรณ์ด้วยแก้ว 7
ประการคือจักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คฤหบดีแก้ว และปริณายกแก้ว พระเจ้า
จักรพรรดิทัฬหเนมิ ทรงปกครองและทรงปราบปรามข้าศึกโดยธรรม

แนวความคิดทางการเมืองการปกครองในจกักวัดติสุตร ได้อธิบายถึงคุณสมบัติของผู้
ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครอง เป็นพระราชา เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่เหนือพระราชาทั้งหลาย
ว่าเป็นผู้ควรแก่การเคารพสักการะ เพราะตั้งมั่นอยู่ในธรรม โดยธรรมนี้เป็นแนวความคิดทางการเมืองการ
ปกครองที่ทรงนำมาใช้ในการตัดสินปัญหาบ้านเมือง การให้การรักษา ปกป้องคุ้มครอง
ที่ประกอบด้วยธรรมไว้ในพวกกษัตริย์ ผู้ที่ตามเสด็จในหมู่พลในพราหมณ์และคฤหบดี ในชาว
นิคมและชาวชนบท ในสมณะและพราหมณ์ในเนื้อและนก²

¹ ที.อ 3/46. (2525). ฉบับสยามรัฐ.

² องค์ก. 20/868/139. (2530). ฉบับไทยรัฐ.

ตามความหมายตามนัยเบื้องต้นนี้ พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม จะใช้หลักธรรมเป็นหลักเกณฑ์ในการปกครองและในทางการเมือง การใช้หลักธรรมตามจักรวรรดิวัตร 12 เป็นกุศโลบายของการปกครองทุก ๆ สิ่งในสังคม การเมืองการปกครองที่ใช้ธรรมเป็นหลักเกณฑ์ ผลที่เกิดขึ้นย่อมทำให้สังคมดำเนินไปตามกฎธรรม ไม่มีการเบียดเบียนตนและผู้อื่น เสียสละแบ่งปันระหว่างบุคคล ดังความที่ปรากฏในจักรแก้ว ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินที่อยู่ ณ ทิศบูรพา พากันเสด็จเข้าไปเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ...มหาราชเจ้า พระองค์เสด็จมาดีแล้ว ราชอาณาจักรเหล่านี้เป็นของพระองค์ทั้งสิ้น ขอพระองค์พระราชทานพระบรมราโชวาทเกิดมหาราชเจ้า ท้าวเธอตรัสอย่างนี้

พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์
ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้
ไม่พึงประพฤติผิดในกามทั้งหลาย
ไม่พึงกล่าวคำเท็จ
ไม่พึงดื่มน้ำเมา
จงบริโภคใช้สอยตามเดิมเถิด”¹

การเมืองการปกครองในจักรวรรดิวัตร เน้นถึงธรรมที่เป็นจริยวัตรของพระราชอาคันตุกะผู้ปกครองบ้านเมือง ที่พึงนำไปปฏิบัติในการปกครอง คุ้มครอง และขยายอาณาเขต แก้ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ และส่งเสริมความเป็นอยู่ของอาณาประชาราษฎร์ให้ได้รับความสุขสมบูรณ์ ซึ่งนำไปสู่ความเจริญของบ้านเมือง

กฎทันตสูตร

กฎทันตสูตร² เป็นเรื่องทีกล่าวถึงกฎทันตพราหมณ์ ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงอธิบายถึงบัญญัติสัมปทา ว่าด้วยความถึงพร้อมแห่งยัญ 3 ประการ อันมีส่วนประกอบ 16 อย่าง พระพุทธองค์ทรงตรัสเล่าถึงพระเจ้ามหาวิชิตราชในอดีต ซึ่งเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยทรัพย์ มีปฐพีมณฑลอันไพศาลใคร่จะบูชามหายัญเพื่อประโยชน์และความสุขที่ยั่งยืน จึ่งทรงปรึกษาพราหมณ์ปุโรหิต

พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลพระเจ้ามหาวิชิตราชว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บ้านเมืองของพระองค์ยังมีเสี้ยนหนามอยู่ ยังมีการเบียดเบียนกัน

¹ ที.ปา. 11/85/65. (2530). ภาษาไทยฉบับหลวง.

² ที.ส. 9/330-358. ฉบับไทยรัฐ. เติปฏิภ.

พวกโจรที่ปล้นบ้านก็ดี ปล้นนิคมก็ดี ดักทำร้ายในหนทางเปลี่ยวก็ดี ยังปรากฏอยู่ ก็แล ขณะที่บ้านเมืองยังมีเสี้ยนหนาม มีการเบียดเบียนกันอยู่เช่นนี้ พระองค์ทรงฟื้นฟูพลกรรมขึ้น ด้วยเหตุแห่งการฟื้นฟูพลกรรมนั้น พระองค์เป็นผู้เชื่อว่ากระทำการมิควร ก็ในบางคราว พระองค์ทรงดำริอย่างนี้ว่า เราจักปราบเสี้ยนหนามคือโจรด้วยการประหาร การจองจำ การปรับไหม การดำเนินโทษ หรือการเนรเทศ อันการปราบปรามด้วยวิธีเช่นนี้ หาได้ชื่อว่าเป็นการปราบปรามโดยชอบไม่ เพราะว่าโจรบางกลุ่มที่เลื้อยจากการถูกกำจัดมีอยู่ โจรเหล่านั้นจักเบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์ในภายหลัง¹

พร้อมทั้งกราบทูลถึงวิธีการปราบเสี้ยนหนามคือพวกโจรโดยวิธีที่ถูกต้องและชอบธรรม ด้วยการศึกษาค้นคว้าของบ้านเมืองที่มีเสี้ยนหนาม มีโจรผู้ร้าย บ้านเมืองไม่สงบสุข เมื่อทราบปัญหาที่เกิดขึ้น ก็พยายามหาสาเหตุที่มาของปัญหาเหล่านั้นว่า เพราะอะไรจึงเกิดปัญหาดังกล่าว ในกฎทันทสูตรกล่าวถึงปัญหา คือประชาชนมีความเดือดร้อนในเรื่องการทำมาหากิน ไม่มีทุนทรัพย์ พระราชาไม่ได้ให้การสนับสนุนเท่าที่ควร จึงมีการเบียดเบียนทำโจรกรรมขึ้น เมื่อทราบปัญหาแล้ว ตั้งเป้าหมายว่าจะทำอย่างไรให้บ้านเมืองเกิดความสงบสุข ประชาชนอยู่ดีกินดี ไม่มีโจรกรรม แล้วหาวิธีที่จะทำให้ถึงเป้าหมายนั้น พราหมณ์ปุโรหิตได้แนะนำพระเจ้าวิจิตราช ทรงดำเนินตามวิธีที่คิดว่าสามารถจะแก้ปัญหานั้นได้โดยการเสนอวิธีการ² คือ

1. เย โภโต ญญ.ญู ชนปเท อส.สหน.ติ กสิโครก.เข. เตสั ภวั ราชา วิชภตตัง อนุป. ปเทตุ ให้โอกาสและสนับสนุนให้การช่วยเหลือแก่อาณาประชาราษฎร์ที่มีความตั้งใจในการทำเกษตรกรรม
2. เย โภโต ญญ.ญู ชนปเท อส.สหน.ติ วาณิช.ชสย. เตสั ภวั ราชา ปาภตัง อนุป. ปเทตุ ให้โอกาสและสนับสนุนให้การช่วยเหลือในด้านทุนทรัพย์ แก่อาณาประชาราษฎร์ที่มีความตั้งใจในการทำการค้า
3. เย โภโต ญญ.ญู ชนปเท อส.สหน.ติ ราชโปริสา, เตสั ภวั ราชา ภต.ตเวต.ตณั กป.เปตุ พระราชทานเบี้ย และบำเหน็จแก่ข้าราชการที่สนองงานบ้านเมืองตามโอกาสอันควร

เมื่ออาณาประชาราษฎร์มีทุนทรัพย์ ได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากฝ่ายบ้านเมืองก็ประกอบอาชีพการงาน ปัญหาการว่างงานไม่มี ทุกคนมีหน้าที่ที่จะต้องรับผิดชอบ เกษตรกรก็ได้รับการส่งเสริมให้ทำเกษตรกรรม ผู้ปรารภการค้าขายก็ได้รับทุนก้อนหนึ่งจากฝ่ายบ้านเมือง จะเป็นทางใดทางหนึ่ง ก็มีกำลังใจจะทำด้านพาณิชย์กรรม เมื่อทุกฝ่ายได้รับการสนับสนุน ไม่ถูกทอดทิ้งจากฝ่ายบ้านเมือง เมื่ออาณาประชาราษฎร์มีหน้าที่การงาน ก็มีกินมีใช้ มีทุนทรัพย์ที่ได้รับพระราชทานในการประกอบอาชีพ ข้าราชการผู้สนองงานบ้านเมืองมีบำเหน็จเป็นรางวัล ก็

¹ ที.สี. 9/338/181-182. ฉบับไทยรัฐ. เตปิฏกั

² ที.สี. 9/338/182. ฉบับสยามรัฐ. เตปิฏกั

สนองงานด้วยความตั้งใจ ไม่ต้องกังวลเรื่องเสี้ยนหนาม ไม่มีการเบียดเบียน โจรผู้ร้ายไม่มี ส่งผลให้เกิดความสงบสุขแก่บ้านเมือง

เมื่อประชาชนในอาณาบริเวณบ้านเมืองอยู่ดีกินดี ไม่มีความเดือดร้อน สงบสุข ในกฎทันทสตรยังแสดงเพิ่มเติมโดยพราหมณ์ปุโรหิตแนะนำว่า “ให้เชิญบรรดาผู้ครองนคร บรรดาอำมาตย์ราชบริพารทั้งหลาย บรรดาพราหมณ์มหาศาล บรรดาคฤหบดีทั้งหลายซึ่งอาศัยอยู่ในราชอาณาจักรเพื่อมาปรึกษาถึงการบูชาัญญ¹”

การบูชาัญญแบบดังกล่าวจะไม่มีใครติเตียนได้ เพราะไม่มีการฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุนัข และสัตว์อื่น ๆ ไม่มีการตัดต้นไม้ ไม่ต้องเกี่ยวหญ้ามาถวายประดับโรงพิธีหรือเพื่อปลูกลงกับพื้น พวกทาส กรรมกร ก็ไม่ต้องถูกขู่เชิญลงอาญาให้ทำงาน ใครปรารถนาจะทำก็ทำ จึงไม่เบียดเบียนสร้างความเดือดร้อนแก่อาณาประชาราษฎร์ เพราะการบูชาัญญนั้น ไม่ฆ่าทำลายชีวิตสัตว์ แต่บูชาด้วยเนยใส น้ำมันชัน นม สัม น้ำผึ้ง น้ำอ้อย

เมื่อพระเจ้ามหาวชิตราชทรงประกอบการบูชาด้วยวิธีดังกล่าว ผลที่ตามมาก็คือ บรรดาเจ้าผู้ครองนครทั้งหลาย อำมาตย์ราชบริพารทั้งหลาย พราหมณ์มหาศาลทั้งหลาย คฤหบดีทั้งหลายก็ปฏิบัติตามพระองค์ด้วย เมื่อปฏิบัติด้วยวิธีดังกล่าว หลังจากละสังขารจากโลกมนุษย์แล้วย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

แนวความคิดของพระพุทธศาสนาได้วางรากฐานของสังคมเอาไว้ โดยใช้กฎกรรมเป็นเครื่องมือในด้านการเมืองการปกครอง วัตถุประสงค์คือความไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน การแบ่งปันบรรพประโยชน์ที่เกิดขึ้นในสังคมร่วมกัน และความเสียสละเพื่อส่วนรวม กฎธรรมจึงเป็นกฎที่ส่วนรวมต้องยอมรับด้วยความสมัครใจ เป็นการตัดสินใจร่วมกันของผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง แนวความคิดนี้มีผลต่อการเมืองการปกครองไทย ซึ่งหมายถึงการที่ผู้ปกครองต้องมีคุณธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ต้องสั่งสอนให้อาณาประชาราษฎร์เข้าใจและยอมรับในกฎธรรมความตั้งมั่นอยู่ได้ของสังคมและปัจเจกชนตามแนวพระพุทธศาสนามีปัจจัยมาจากกรรมของแต่ละบุคคล อาณาประชาราษฎร์ทั้งมวลปฏิบัติดี บ้านเมืองก็รุ่งเรือง ถ้าขาดคุณธรรมผลก็คือตรงกันข้าม พระพุทธศาสนาจึงมีความหมายครอบคลุมถึงสังคม การเมือง เพราะผลของกรรมนั้นนอกจากจะมีผลต่อบุคคลแล้ว ยังส่งผลต่อเนื่องไปยังบุคคลอื่นหรือสังคมที่ผู้นั้นเกี่ยวข้องกับอีกด้วย²

ศิลาจารึก

สมัยสุโขทัย เป็นสมัยของการปลดอำนาจออกจากอิทธิพลเขมร เป็นสมัยแห่งความภาคภูมิใจในอิสรภาพในการก่อสร้างตัวเป็นชาติให้มีความมั่นคงปลอดภัย มีความเจริญรุ่งเรือง

¹ ที.สี. 9/339/184. ฉบับไทยรัฐ. เทปิก.

² เสน่ห์ จามริก. (2523). พระพุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชนในก้าวต่อไปของสังคมไทย. หน้า 206-207.

วรรณกรรมสุโขทัยนอกจากจะให้คุณค่าทางด้านภาษา และประวัติศาสตร์แล้ว ยังแฝงไว้ด้วยทัศนะที่เป็นรากฐานแนวความคิดทางการเมืองการปกครองและจริยธรรม¹ ก่อนที่จะวิเคราะห์แนวพระราชดำริทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย) จำเป็นต้องศึกษาภูมิหลังของการเมืองการปกครองก่อนรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย) แนวคิดทางการเมืองการปกครองดังกล่าวปรากฏอยู่ในวรรณกรรมต่างๆ เช่น ศิลาจารึก ซึ่งต่อไปนี้จะศึกษาวรรณกรรมชิ้นสำคัญคือ ศิลาจารึกหลักที่ 1

ศิลาจารึกหลักที่ 1

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง หลักที่ 1 เป็นเสาคินสีเขียนสีเหลี่ยมด้านเท่ายอดทรงกระโจม ความสูงประมาณ 1 เมตรเศษ กว้างด้านละ 0.35 เมตร จารึกด้วยอักษรลายสือไททั้งสี่ด้าน² ดังนี้

ด้านที่ 1 จำนวน 35 บรรทัด

ด้านที่ 2 จำนวน 35 บรรทัด

ด้านที่ 3 จำนวน 27 บรรทัด

ด้านที่ 4 จำนวน 27 บรรทัด

รวมทั้งหลักจำนวน 124 บรรทัด เป็นอักษรลายสือไทที่พ่อขุนรามคำแหงทรงประดิษฐ์ ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงตัวอักษรตำแหน่งของสระและพยัญชนะเหมือนจารึกสมัยหลัง เรื่องราวต่าง ๆ ที่จารึกไว้แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ตั้งแต่ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 1 ถึงบรรทัดที่ 18 จารึกประวัติของพ่อขุนรามคำแหงตั้งแต่ต้นจนถึงเสด็จขึ้นครองราชย์ บรรยายถึงราชตระกูล เกียรติประวัติในการรบของพระองค์ ความจงรักภักดีต่อพระเชษฐาธิราชและการการเสด็จขึ้นครองราชย์สืบสันตติวงศ์ สรรพนามที่ใช้เรียกพระองค์เองว่า “กู” เช่น “พ่อกูชื่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเสือง พี่กูชื่อบานเมือง...(บรรทัดที่ 1 ด้านที่ 1) ...เมื่อชั่วพ่อกู กูบำเรอแก่พ่อกู กูบำเรอแก่แม่กู (บรรทัดที่ 10 – 11 ด้านที่ 1)”

ตอนที่ 2 ต่อจากตอนแรกตั้งแต่คำที่ 2 ในบรรทัดที่ 18 ด้านที่ 1 จบด้านแล้วขึ้นต่อในด้านที่ 3 ตลอดทั้งด้าน ขึ้นต่อในด้านที่ 4 จนถึงบรรทัดที่ 11 คำที่ 5 ของด้านที่ 4 เป็นสำนวนของราชบัณฑิตที่ได้รับมอบหมายจากพ่อขุนรามคำแหงให้จารึกเรื่องราวต่าง ๆ ในสมัยพระองค์ บรรยายสภาพทั้งภายในและภายนอกกำแพงเมืองทั้งสี่ทิศ มีกฎหมาย ขนบธรรมเนียม ประเพณี

¹ วารี สามารถ. (2531). *ความคิดทางสังคมในวรรณกรรมสมัยสุโขทัย*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. หน้า 2.

² มนต์ชัย เทวัญวโรปกรณ์. (2526). *พลิกประวัติศาสตร์สุโขทัย*. หน้า 275-276.

หลักการปกครอง การศาสนา วัฒนธรรม หลักความยุติธรรม ความอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนการ
คิดประดิษฐ์สิ่งใหม่

ตอนที่ 3 จารึกต่อจากตอนที่ 2 คือตั้งแต่คำที่ 6 บรรทัดที่ 11 ด้านที่ 4 จนจบข้อความ
บรรทัดสุดท้าย จารึกสรรเสริญพระเกียรติคุณอันสูงส่งของพ่อขุนรามคำแหง กล่าวถึงลักษณะ
ของคนอันเป็นคุณสมบัติในด้านที่ดีงาม กล่าวถึงพระราชอาณาเขตที่ทรงแผ่ขยายออกกว้างไกล
ทั้งสิ้น

จากการศึกษาคำบรรยายในศิลาจารึกหลักที่ 1 โดยพิจารณาเฉพาะด้านการเมืองการ
ปกครองจะพบข้อความว่า

1. หากประชาชนมีเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจ ไม่ได้รับความเป็นธรรมจากเจ้าหน้าที่บ้าน
เมือง ให้ไปร้องทุกข์ได้โดยตรงต่อพ่อขุนรามคำแหง โดยไปสั่นกระดิ่งที่ประตูเมือง ในจารึกด้าน
ที่ 1 บรรทัดที่ 31 – 35 ว่า “...ในปากประตู มีกระดิ่งอันหนึ่ง แขนวไว้หั้น ไฟรฟ้าปรกกลางบ้าน
กลางเมือง มีถ้อยมีความ เจ็บท้อง ข้องใจ มันจักกล่าวถึง เจ้าถึงขุนบ่ไว้ไปสั่นกระดิ่งอันท่าน
แขนวไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้...” อีกทั้งทรงสร้างศาลาสดิยยุติธรรม ประจำเมือง
สุโขทัยเป็นครั้งแรก เพื่อเป็นหลักประกันความเที่ยงธรรมให้แก่ลูกบ้านลูกเมือง ที่ปรากฏเรียก
ศาลานี้ว่า “ปากประตู” เป็นที่ที่พ่อขุนรามคำแหงทรงใช้ว่าความตัดสินคดี และต่อในด้านที่ 2
บรรทัดที่ 1 – 2 ว่า “ยินเรียก เมื่อถามสวนความแก่มันด้วยชื่อไพร่ในเมืองสุโขทัยนี้จึงชม...”

ศิลาจารึกด้านที่ 1 บรรทัดที่ 16 – 18 พ่อขุนรามคำแหงจารึกไว้ว่า “...พ่อขุนตาย ยังพี่กู
กูพ่ร่ำบ่าเรอพี่กูตั้งบ่าเรอพ่อกู พี่กูตาย จึงได้เมืองแก่กูทั้งกลม...” จากข้อความดังกล่าว จะพบ
สิ่งสำคัญประการหนึ่งคือ การสืบทอดมรดกหรือที่เรียกว่า “การสืบราชสันตติวงศ์” เมื่อพระบิดา
คือพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เสด็จสวรรคต พระเชษฐาธิราชคือพ่อขุนบานเมืองขึ้นสวय ขณะที่พ่อขุน
รามคำแหงเสด็จไปเป็นอุปราชที่เมืองศรีสัชนาลัย เมื่อพ่อขุนบานเมืองเสด็จสวรรคตลง พระองค์
จึงขึ้นสืบต่อราชสมบัติ การสืบทอดมรดกดังกล่าว แม้ในสังคมเมืองสุโขทัยในระดับชาวบ้านเอง
การสืบทอดมรดกดังกล่าวถือเป็นประเพณีที่ต้องกระทำสืบต่อตามกฎหมายว่าด้วยการสืบทอด
มรดก ตามข้อความในศิลาจารึกบรรทัดที่ 21 – 24 ด้านที่ 1 จารึกไว้ว่า “...ไฟรฟ้าหน้าใส ลูก
เจ้าลูกขุน ผู้ใดแลล้มตายหายกว่าเหย้าเรือน พ่อเชื้อเชื้อคำมัน ช้างขอ ลูกเมียเยยข้าวไฟรฟ้าข้า
ไท ป่าหมาก ป่าพลู พ่อเชื่อมั่นไว้แก่ลูกมันสิ้น...” บ่งบอกถึงความเอาใจใส่และป้องกันทรัพย์สิน
สมบัติที่บรรพบุรุษสั่งสมตกทอดให้แก่ลูกหลาน เมื่อผู้เป็นพ่อตายลง ทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดตกเป็น
มรดกของลูกทั้งสิ้น ถือเป็นกฎหมายมรดกที่สำคัญ

ในศิลาจารึกป่าดลเมืองสุโขทัยหลักที่ 1 ด้านที่ 3 บรรทัดที่ 26 – 27 กล่าวถึง “ขดาร์
หินหรือแท่นมนังคศิลา” ไว้ว่า “...ขดาร์หินนี้ชื่อมนังคศิลาบาตรสถาบกไว้หั้น จึงทั้งหลายเห็น...”
เป็นที่ประทับของพ่อขุนรามคำแหงเมื่อเสด็จออกว่าราชการบริหารบ้านเมืองแก่ขุนนาง ถือบ้าน

¹ หมายถึงสถานที่เปิดโปงข้อเท็จจริง.

ถือเมืองในวันปกติธรรมดา ทั้งยังใช้เป็นอาสนสงฆ์สำหรับพระภิกษุที่มีภูมิธรรมและพรรษาสูงระดับปุจฉา เกร มหาเถรขึ้นนั่งเหนือขดารหินเพื่อให้ประชาชนรักษาศีลและปฏิบัติธรรมสวดมนต์ภาวนาในวันธรรมสวนะอีกด้วย โดยกล่าวไว้ในบรรทัดที่ 10 – 19 ว่า “...1214 ศก ปีมะโรง พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสุทโธทัยนี้ปลูกไม้ตาลได้สิบสี่เข้า จึงให้ช่างฟันขดารหินตั้ง - หว่างกลางไม้ตาลนี้ วันเดือนดับ เดือนออกแปดวัน วันเดือนเต็มเดือนข้างแปดวัน ฟุ่งปุจฉา เกร มหาเถรขึ้นนั่งขดารหิน สุตธรรมแก่อุบาสกฟุ้งท่วยจำศีล ฝึกวันสุตธรรม พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสุทโธทัยขึ้นนั่งเหนือขดารหินให้ฟุ้งท่วย ลูกเจ้าลูกขุน ฟุ้งท่วยถือบ้านถือเมือง...”¹

ไม้ตาลหรือปาดาล ดูเหมือนว่าจะเป็สถานที่ที่สำคัญสำหรับพ่อขุนรามคำแหงและชาวเมืองสุโขทัย ทั้งเป็นสถานที่อบรมสั่งสอนลูกบ้านลูกเมืองทั้งทางคติโลกและคติธรรม สำหรับลักษณะกฎหมายการปกครองสมัยสุโขทัยช่วงรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง โดยศึกษาจากศิลาจารึกหลักที่ 1 แบ่งได้ดังนี้

1. ว่าด้วยภาษี ศิลาจารึกด้านที่ 1 บรรทัดที่ 18– 19 “...เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหงเมืองสุโขทัยนี้ดีในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ทาง...” จากนโยบายการยกเว้นภาษี จึงทำให้พ่อค้าต่างบ้านต่างเมืองนำสินค้าเข้ามาแลกเปลี่ยนซื้อขาย เป็นผลต่อความกินดีอยู่ดีของประชาชนเมืองสุโขทัย ที่สามารถซื้อหาสิ่งของได้ในราคาถูก กับทั้งยังเป็นการเปิดโลกกว้างสำหรับประชาชน มีการปรับปรุงบ้านเมืองเพื่อรองรับชาวต่างบ้านต่างเมืองที่เข้ามาในสุโขทัย

2. ว่าด้วยการค้า ศิลาจารึกด้านที่ 1 บรรทัดที่ 19 - 21 “...จูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจักใคร่ค้าเงินค้าทองคำ...” เป็นการให้เสรีภาพแก่ประชาชนในลักษณะทุนนิยมยุคปัจจุบัน ทำให้สุโขทัยเป็นศูนย์กลางการค้า

3. ว่าด้วยการจับจองทรัพย์สิน ศิลาจารึกด้านที่ 2 บรรทัดที่ 2 – 5 “...สร้างป่าหมาก พลุทั่วเมืองนี้ ทุกแห่งป่าพรวาก็หลายในเมืองนี้ ปาลาวก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ ไว่แกมัน...” การจับจองที่ดินทำกินของอาณาประชาราษฎร์เป็นไปอย่างอิสระและตกเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้นั้น

3. ว่าด้วยมรดก ศิลาจารึกด้านที่ 1 บรรทัดที่ 16 – 18 “...พ่อขุนตายการสืบทอดมรดก เมื่อพระราชบิดาคือพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เสด็จสวรรคต พระเชษฐาธิราชคือพ่อขุนบานเมืองขึ้นเสวยราชย์ และเมื่อพ่อขุนบานเมืองสวรรคตลง พ่อขุนรามคำแหงก็ทรงสืบต่อราชสมบัติ ซึ่งหมายรวมถึงการสืบต่อมรดกของอาณาประชาราษฎร์จากบรรพบุรุษของตนเองด้วย จึงถือว่าเป็นกฎที่ต้องยึดถือเป็นกฎหมายว่าด้วยการสืบทอดมรดกที่สำคัญ

5. ว่าด้วยการพิจารณาคดี ศิลาจารึกด้านที่ 1 บรรทัดที่ 24–27 “...ไพร่ฟ้าลูกเจ้า ลูก

¹ มนต์ชัย เทวัญวโรปกรณ์. แหล่งเดิม. หน้า 305.

ขุน มิแล้วผิดแผกแตกกว้างกัน สวนดูแท้แล้งแสงความแก่ข้าด้วยข้อบ่เข้าผู้ลักมักผู้ซ่อน..." หากไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ ลูกเจ้าลูกขุนผิดใจทะเลาะวิวาทเป็นความกัน จะต้องสอบสวนอย่างเที่ยงธรรม โดยไม่มีใจลำเอียงให้เสียความยุติธรรม

หากประชาชนมีเรื่องเดือดร้อน ไม่ได้รับความยุติธรรมจากเจ้าหน้าที่บ้านเมือง มีเรื่องสำคัญ ให้ไปร้องทุกข์ได้โดยตรงต่อพ่อขุนรามคำแหง โดยไปลั่นกระดิ่งที่ประตูเมือง ในศิลาจารึกด้านที่ 1 บรรทัดที่ 31 – 35 "...ในปากประตู มีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้ หัน ไพร่ฟ้าหน้าปกกลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความ เจ็บท้อง ข้องใจ มันจักกล่าวถึง เจ้าถึงขุนบ่ไปลั่นกระดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้..."

6. ว่าด้วยการร้องทุกข์ลักษณะกฎหมายร้องทุกข์ปรากฏในศิลาจารึกด้านที่ 2 บรรทัดที่ 1 - 2 เมื่อมีผู้มาร้องทุกข์ พ่อขุนรามคำแหงจะวินิจฉัยคดีนั้นด้วยพระองค์เอง "...พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้ยินเรียก เมื่อถามสวนความแก่มันด้วยชื่อ ไพร่ในเมืองสุโขทัยนี้จึงชม..."

7. ว่าด้วยเฉลยศึก ศิลาจารึกด้านที่ 1 บรรทัดที่ 3 "...ได้ข้าเลือกข้าเสียหัวฟุ้งหัวรบก็ดี บ่ปลา บ่ดี..." ข้าศึกเมื่อแพ้สงครามจะได้รับความคุ้มครองจากพ่อขุนรามคำแหงไม่ให้ทำร้ายหรือฆ่า เพราะขณะนั้นสุโขทัยมีประชากรน้อย ความต้องการประชากรจึงเป็นสิ่งที่ทุกเมืองปรารถนา เพื่อเพิ่มกำลังพลแก่เมือง

8. ว่าด้วยการอพยพชาวต่างชาติ ศิลาจารึกด้านที่ 1 บรรทัดที่ 28 – 31 "...คนใดที่ช้างมาหาพาเมืองมาสู่ ช่วยเหลือเพื่อกู้มันบ่มีช้าง บ่มีม้า บ่มีปั่ว บ่มีนาง บ่มีเงื่อน บ่มีทอง ให้แก่มัน ซอยมันดวงเป็นบ้านเป็นเมือง..."

9. ว่าด้วยการทำสงคราม ศิลาจารึกด้านที่ 1 บรรทัดที่ 3 – 10 จารึกถึงการทำสงครามของพ่อขุนรามคำแหง

"...เมื่อกูขึ้นใหญ่ได้สืบเก่าเข้า ขุนสามชนเมืองฉอดมาที่เมืองตาก พ่อกูไปรบ
ขุนสามชนหัวซ้าย ขุนสามชนขั้วมาหัวขวา ขุนสามชนเกลื่อนเข้า ไพร่ฟ้าหน้าใส
พ่อกู หนีญ่พายพายจะแจ่น กูบ่หนีกูชี้ข้างเบกพล กูขับเข้าก่อนพ่อกู กูต่อช้างด้วย
ขุนสามชน ดนกูฟุ้งช้างขุนสามชนตัวชื่อมาสเมืองแพ่ ขุนสามชนพายหนี พ่อกูจึง
ขึ้นชื่อกูชื่อพระรามคำแหง เพื่อกูฟุ้งช้างขุนสาม..."

อำนาจการปกครองของกษัตริย์ไทยสมัยโบราณทุกเมือง ถือได้ว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุด ได้แก่อำนาจทางการเมืองการปกครอง ไม่มีตัวบทกฎหมายใดจะมีอำนาจสูงกว่านี้ตามที่เรียกกันว่า "สมบูรณาญาสิทธิราชย์" เท่ากับเป็นการฝากความเจริญ ความเสื่อมของบ้านเมืองไว้กับพระมหากษัตริย์เป็นผู้ชี้ขาด สมกับคำว่า "พระเจ้าแผ่นดิน" ที่แปลว่า ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ฉะนั้น จึงต้องมีอำนาจลับอีกอย่างหนึ่งที่สามารถควบคุมพระมหากษัตริย์ให้ทรงมีพระสติสุขุมรอบคอบ ไม่ทรงหลงใหลในพระราชอำนาจ จึงจะนำพาประเทศชาติไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง

บรรดาพสกนิกรทั้งหลายได้พึงพระบารมีอย่างร่มเย็นเป็นสุข สำหรับชนชาติไทยพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องช่วยบังคับให้พระมหากษัตริย์ไม่หลงกับอำนาจบริหารประเทศ นโยบายการปกครองบ้านเมืองพระมหากษัตริย์ต้องทรงทำด้วยพระองค์เอง

รัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง นโยบายการสร้างบ้านสร้างเมืองยังคงดำเนินต่อไป รูปแบบการปกครองเป็นไปอย่างง่าย โดยถือแบบจากครอบครัวยุคแรกมาเป็นรูปแบบการปกครอง ต่อมาอิทธิพลพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เริ่มเข้ามามีบทบาทในสังคมสุโขทัยจนเป็นที่ยอมรับนับถืออย่างกว้างขวาง ทำให้พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวัน ซึ่งต่อมาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเริ่มมีอิทธิพลและบทบาทต่อการปกครองบ้านเมือง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาทำให้ประชาชนเป็นผู้อยู่ในศีลธรรม ส่งเสริมและเน้นคุณธรรมของกษัตริย์ผู้ปกครอง ให้ทรงมีเมตตา พระราชหฤทัยอ่อนโยนต่อพสกนิกร ทรงมีความกรุณาสงสาร ช่วยบำบัดทุกข์บำรุงสุข ทรงมีมุทิตาความยินดีเมื่อพสกนิกรอยู่ดีกินดีมีความสุข ทรงมีอุเบกขาดำรงพระองค์อยู่ในธรรม ไม่เอนเอียงไปในทางใดทางหนึ่ง แต่มีใจบริหารบ้านเมืองด้วยธรรม จนเรียกได้ว่าการปกครองแบบพ่อปกครองลูก หรือ ปิตาธิปไตย พระราชคุณธรรมของผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินจึงสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งพลอยนำพาให้เสนาบดีมุขอำมาตย์มนตรีที่รับราชการต่างพระเนตรพระกรรณ พากันยึดถือเป็นแบบอย่างตามพระมหากษัตริย์ไปด้วย ดังหลักฐานศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 8 – 13 ว่า “...คนในเมืองสุโขทัยนี้มักทานมักทรงศีล มักโอบทาน พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ทั้งชาวแม่ ชาวเจ้า ท่วยบัว ท่วยนาง ลูกเจ้า ลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผู้ท่วย มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อทุกพรรษาทุกคน...” ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 11 – 14 จารึกว่า “...พ่อขุนรามคำแหงนั้น หาเป็นท้าวเป็นพระญาแก่ไททั้งหลาย หาเป็นครูอาจารย์สั่งสอนไททั้งหลายให้รู้บุญรู้ธรรมแท้...”

ศิลาจารึกหลักที่ 1 กล่าวถึงพ่อขุนรามคำแหงไว้ในตอนท้ายสุดของหลักศิลาจารึก โดยบ่งบอกถึงการปกครองของพระองค์ว่า ไม่ได้ใช้อำนาจที่มีอยู่โดยไม่มีขอบเขต แต่ทรงใช้คุณธรรมปกครองบ้านเมือง คือปกครองแผ่นดินโดยธรรม จารึกสรุปไว้ในบรรทัดที่ 26 – 27 ด้านที่ 4 ว่า “...ปลูกเลี้ยงผู้ลูกบ้านลูกเมืองนั้นด้วยธรรมทุกคน...”

บทที่ 3

พระมหากษัตริย์ราชที่ 1 (ลิไทย) กับไตรภูมิพระร่วง

พระราชประวัติพระมหากษัตริย์ราชที่ 1 (ลิไทย)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์พระราชประวัติของพระเจ้าลิไทยไว้สั้น ๆ ในบานแพนกของหนังสือไตรภูมิพระร่วงว่า “พระยาสิไทย หรือ ฤไทยราช หรือ ฤไทยไชยเชษฐ มีพระนามเดิมตามที่ถวายเมื่อราชาภิเษกว่า ศรีสุริยพระมหากษัตริย์ราชราชธิราช ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเตภูมิกถา¹ เป็นราชบุตรพระยาเลิไทย หนังสืออื่นเรียกสิไทยราช เมื่อจุลศักราช 679 เสวยราชย์อยู่ สิ้นพระชนม์เมื่อจุลศักราช 709”¹ และในบานแพนกเดิมของหนังสือไตรภูมิพระร่วงก็ได้กล่าวว่า “เจ้าพระยาเลิไทย ผู้เป็นลูกแห่งเจ้าพระยาเลิสิไทย ผู้เสวยราชสมบัติในเมืองศรีสุชนาลัยและสุโขทัย และเจ้าพระยาเลิไทยนี้ ๘ เป็นหลานเจ้าพระยารามราชผู้เป็นสุริยวงศ์² พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ 6 จากการจัดลำดับพระมหากษัตริย์สุโขทัยที่ได้ครองราชสมบัติครั้งสุโขทัยเป็นราชธานีมี 9 พระองค์ ดังนี้³

1. พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ (พ่อขุนบางกลางหาว) ราว พ.ศ.1792 – ปีใดไม่ปรากฏ
2. พ่อขุนบานเมือง ปีใดไม่ปรากฏ - พ.ศ.1822
3. พ่อขุนรามคำแหง มหาราช ครองราชย์ประมาณ พ.ศ. 1822 - 1841
4. พระยาเลิไทย ปี พ.ศ.1841 - ปีใดไม่ปรากฏ
5. พระยาร่วงนำถม ปีใดไม่ปรากฏ - พ.ศ.1890
6. พระมหากษัตริย์ราชที่ 1 (พระยาสิไทย) ปี พ.ศ.1890 –ราว พ.ศ.1911 – 1917
7. พระมหากษัตริย์ราชที่ 2 ระหว่าง พ.ศ.1911 –1917 – พ.ศ.1942
8. พระมหากษัตริย์ราชที่ 3 (พระยาสิไทย) ปี พ.ศ. 1942 -1962
9. พระมหากษัตริย์ราชที่ 4 (บรมपाल) ปี พ.ศ. 1962 – พ.ศ. 1981

พระมหากษัตริย์ราชที่ 1 (ลิไทย) ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงหรือเตภูมิกถาเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 6 แห่งราชวงศ์สุโขทัย เป็นพระราชโอรสพระเจ้าเลิไทยเป็นพระราชนัดดาของพ่อขุนรามคำแหงมีพระนามเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า“พระมหากษัตริย์ราชที่ 1 พระองค์นี้ทรงเป็นทั้งนักปราชญ์ และนักปกครอง มีพระราชประวัติงดงาม ตามหลักฐานเท่าที่พบพอจะประมวลได้ ดังนี้

¹ พญาสิไทย. (2527). *ไตรภูมิพระร่วง*. หน้า 10.

² แหล่งเดิม. หน้า 10.

³ อ่างคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์

ทรงเชี่ยวชาญโหราศาสตร์ ทรงรอบรู้ดาราศาสตร์ คำนวณการโคจรของดวงดาว กำหนดจันทรคติได้ถูกต้อง อีกทั้งด้านไสยศาสตร์ ทรงบัญญัติคัมภีร์ศาสตราคมเป็นธรรมเนียมสืบต่อกันมา ทรงอุปถัมภ์การศึกษาพุทธศาสนาและศิลปศาสตร์ต่างๆ โดยทรงโปรดฯให้พระพระสงฆ์ไปศึกษาพระธรรมวินัย คือการศึกษาพระไตรปิฎก และให้พราหมณ์ถ่ายทอดศิลปศาสตร์ต่างๆ อาจนับได้ว่าเป็นการตั้งโรงเรียนสอนพระปริยัติธรรมและศิลปศาสตร์เป็นครั้งแรก - ของไทย ทำให้ทรงเชี่ยวชาญในพุทธศาสนา พระปรีชาแตกฉานในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อнуฎีกาและปกรณ์พิเศษต่างๆ โดยทรงศึกษากับพระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกยุคนั้น เช่น พระมหาเถรमुณีพงศ์ พระมโนมัทสสีเถระเจ้า พระมหาเถรธรรมपालเจ้า พระมหาเถรพุทธพงศ์ เจ้า พระมหาเถรปัญญานันทเจ้า และพระมหาเถรพุทธโฆษาจารย์แห่งเมืองหริภุญไชย กับทรงศึกษาในสำนักราชบัณฑิตอุปเสน และพระอรรยาราชบัณฑิต ซึ่งก่อนเสวยราชย์ได้รับสถาปนาไปเป็นอุปราชครองเมืองศรีสัตตนาลัย ทรงพระนามว่า “พญาฤาไทรราช” เมื่อปีเถาะ พ.ศ.1882 ต่อจากนั้นทรงส่งราชบุรุษไปรับพระบรมธาตุจากลังกาทวีป¹ แล้วทรงสร้างพระมหาธาตุบรรจุพระบรมธาตุไว้ที่เมืองนครชุม² เมื่อปีระกา พ.ศ.1900 และทรงอาราธนาพระมหาสวามีสังฆราชจากลังกามาจำพรรษาที่วัดป่ามะม่วง³ ต่อมาพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เตฎุมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง อันเป็นวรรณคดีเล่มแรกของไทย และหนังสือพุทธศาสนานี้มีอิทธิพลอย่างยิ่งในการแผ่พระบรมพุทธานุภาพและเผยแผ่พุทธศาสนาอันเป็นผลให้อาณาจักรของพระองค์มีความมั่นคงและสงบสุข และใน พ.ศ.1904 พระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย)ทรงผนวชในพุทธศาสนา ณ วัดป่ามะม่วง โดยมีพระมหาสวามีสังฆราชเป็นพระอุปัชฌาย์ นับเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ทรงผนวชเป็นภิกษุ เมื่อทรงครองราชย์ที่สุโขทัยพระองค์ทรงพระปรีชาสามารถในการปกครองบ้านเมือง โดยทรงอาศัยหลักธรรมมานุภาพปกครองอาณาราชฎีให้ร่มเย็นเป็นสุข ไม่มีข้าศึกมาเบียดเบียน ในปลายรัชกาลได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างศิลาจารึกไว้หลายหลัก ทั้งภาษาไทย ภาษามคธ และภาษาขอม ซึ่งศิลาจารึกเหล่านี้ได้เป็นหลักฐานสำคัญในการสืบค้นประวัติศาสตร์สุโขทัย

พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงพระราชนิพนธ์เตฎุมิกถา หรือในปัจจุบันเรียกว่า ไตรภูมิพระร่วง ในบานแพนกเดิมของคัมภีร์นี้ ใต้ระบุปีที่ทรงพระราชนิพนธ์ในลักษณะกระหัวว่า “เนื้อความไตรภูมิภูมิกถานี้มีกาลเมื่อใดได้ และมีแต่ในปีระกาพ้นเมื่อศักราชได้ 23 ปี ปีระกาเดือน 4 เพ็งวันพระหส์บตีวาร...แลเจ้าพระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย)ได้เสวยราชสมบัติในเมืองศรีสัตตนาลัยอยู่ได้ 6 เข้า จึงได้ไตรภูมิ”⁴ พระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย)ทรงเป็นนักปราชญ์ นักปกครอง ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจและพระราชจริยวัตร ทรงมีพระปรีชาสามารถเป็นประโยชน์อัน

¹ บังอร ปิยะพันธุ์. (พ.ศ.2538). *ประวัติศาสตร์ไทย*. หน้า 71.

² ปัจจุบันเป็นเมืองเก่าอยู่ฝั่งตรงข้ามกับเมืองกำแพงเพชร

³ ปัจจุบันคือวัดอัมพวันาราม

⁴ พญาสิทธิ. (2527). *ไตรภูมิพระร่วง*. หน้า 2.

ไพศาลแก่บ้านเมืองทั้งฝ่ายอาณาจักรและพุทธจักร ตลอดรัชสมัยของพระองค์ มีพระราชประวัติงดงามหลายประการ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสรุปลักษณะปกครองของกษัตริย์พระองค์นี้ไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้ “ว่าโดยย่อควรเข้าใจว่า พระเจ้าขุนรามคำแหงทรงบำเพ็ญจักรวรรดิวัตรแก่พระราชอาณาจักรและพระราชอำนาจด้วยการรบพุ่งปราบปรามศัตรูอันใด พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ก็ทรงบำเพ็ญในทางที่จะเป็นธรรมราชา คือปกครองพระราชอาณาจักรด้วยธรรมานุภาพเป็นสำคัญ ฉะนั้น”¹

ปัจจัยที่นำไปสู่การนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง

ไตรภูมิพระร่วงเดิมชื่อ “เตภูมิกถา” เป็นหนังสือเก่าครั้งสุโขทัยพระราชนิพนธ์ในพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ในบานแพนกที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ว่า หนังสือไตรภูมิฉบับนี้เป็นของเจ้ากรุงศรีสัตนาตลัษฏ์สุโขทัย ผู้ทรงพระนามว่าพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ได้แต่งขึ้นไว้เมื่อปีระกาศกราชได้ 23 ปี ต้นฉบับหอพระวชิรญาณได้จากเมืองเพชรมุรี เป็นหนังสือ 10 ผูก บอกข้างท้ายผูกว่า พระมหาช่วย วัดปากน้ำ จารขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเมื่อ ณ เดือนสี่ ปีมจ สัมพุทธศก จุลศักราช 1140

ไตรภูมิพระร่วง มีเนื้อหามาจากการที่พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ได้ทรงศึกษาพระไตรปิฎกจากพระสงฆ์ 12 รูป ตามรายนามที่ปรากฏในคาถามนัสการ บานแพนก² (ในภาคผนวก ก) และคัมภีร์พระไตรปิฎกที่พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงศึกษาและทรงนำมาพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง ได้ปรากฏรายชื่อพร้อมตอนท้ายเรื่องถึง 64 เล่ม³ (ในภาคผนวก ข)

ปัจจัยของการพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงนี้ พอจะประมวลได้เป็น 2 กรณี คือ

1. เพื่อเทศนาโปรดพระมารดา ดังที่ปรากฏในบานแพนกเดิมว่า “ใส่เพื่อมีอรรถพระอภิธรรมและใคร่จะเทศนาแก่พระมารดาท่าน”⁴

2. เพื่อประโยชน์ต่อประชาชนทั้งหลายให้เป็นธรรมทาน ดังปรากฏในบานแพนกเดิมว่า “ผู้ใดปรารถนาสวรรค์นิพพาน จงสดับนิฟังไตรภูมิภคด้วยทำนุบำรุง อย่าให้ประมาทอันดังนี้ จึงจะได้พบพระศรีอริยโมคขัลยา เมื่อจะลงมาตรัสแก่สรรพพญาคฤณในโลกลีแล”⁵

ตอนท้ายของคัมภีร์บอกอานิสงส์ของการฟังไตรภูมิพระร่วงว่า จะทำให้ได้ทิพยสมบัติ นิพพานสมบัติ คือจุดมุ่งหมายอยู่ที่การบรรลุนิพพาน หรือถ้าในระหว่างนั้นก็มีความหวังที่จะได้

¹ แหล่งเดิม. หน้า 14.

² คือวัดกลาง สมุทรปราการในปัจจุบัน

³ พญาสิทธิ (2527). แหล่งเดิม. หน้า 1 - 4.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 1 - 4.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 2.

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 4.

พบพระศรีอารีย์ “ผู้ใดปรารถนาถึงทิพยสมบัติปัดเป่าโมกษนิพพาน ให้สดับนิฟังพระไตรพระร่วงนี้ ด้วยทำนุบำรุงด้วยใจสัทธา อย่าได้ประมาทสักอันได้ จะได้พบได้ไหว ได้ฟังธรรมแต่พระศรีอริเจ้าอันเสด็จอุบัติในอนาคตกาลนั้นแล”¹ ฉะนั้นความสำคัญของไตรภูมิพระร่วงในฐานะวรรณกรรมทางพุทธศาสนาจึงสามารถจำแนกเป็นกรณีได้ดังนี้

1. เป็นหนังสือเล่มแรกของไทย ในบานแพนกของหนังสือไตรภูมิพระร่วง มีความเห็นว่า

“หนังสือเรื่องนี้เป็นหนังสือเก่า มีศัพท์เก่า ๆ ที่ไม่เข้าใจและที่เป็นศัพท์อันเคยพบแต่ในศิลาจารึกครั้งกรุงสุโขทัย หลายศัพท์น่าจะเชื่อว่าหนังสือไตรภูมิพระร่วงฉบับเดิมจะได้แต่งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย แต่คัดลอกสืบกันมาหลายครั้งต่อจนวิปาสคาลาดเคลื่อน หรือบางทีจะได้มีผู้คิดแปลงสำนวนและแทรกเติมข้อความเข้าเมื่อในครั้งกรุงเก่าบ้าง ก็อาจเป็นไปได้ถึงกระนั้น ไวยากรณ์หนังสือนี้ยังเห็นได้ว่า เก่าแก่กว่าหนังสือเรื่องใด ๆ ในภาษาไทยนอกจากศิลาจารึกที่ได้พบมา จึงนับว่าเป็นหนังสือดีด้วยอายุประการหนึ่ง”²

2. เป็นหนังสือที่มีคุณค่าต่อศิลปวัฒนธรรมไทย ในบทนำของหนังสือ “เล่าเรื่องในไตรภูมิพระร่วง” ของเสฐียรโกเศศ กล่าวว่า

“เรื่องไตรภูมิพระร่วงส่วนมากย่อมเป็นบ่อเกิดแห่งความคิดและการบันดาลใจให้กวีและศิลปินนำไปใช้แต่งเป็นเรื่อง หนังสือเขียนเป็นภาพและปั้นขึ้นเป็นรูป ตลอดจนคำพูดในภาษาซึ่งเป็นสำนวนเปรียบเทียบ ก็ได้มาจากเรื่องไตรภูมิพระร่วงไม่น้อย ผู้ใดขาดความรู้เรื่องไตรภูมิพระร่วง ก็ยากที่จะเข้าใจได้ซาบซึ้งถึงความงามไพเราะแห่งบทกวีนิพนธ์และศิลปกรรมของไทย เป็นทำนองเดียวกับผู้อ่านวรรณคดีภาษาอังกฤษ ถ้าขาดความรู้เรื่องทวยเทพและเรื่องศาสนาของกรีกโรมัน และเรื่องศาสนาคริสต์ ก็จะไม่สามารถอ่านกวีนิพนธ์หรือดูศิลปกรรมของฝรั่งให้เข้าใจซาบซึ้งและรู้คุณค่าอันแท้จริงของกวีนิพนธ์และศิลปกรรมนั้นได้”³

3. เป็นหนังสือที่มีคุณค่าทางด้านศาสนาซึ่งคุณค่าหลักของหนังสือไตรภูมิพระร่วง แม้จะมีผู้กล่าวว่าไตรภูมิพระร่วงมิใช่แก่นพุทธธรรมโดยแท้แต่เจือด้วยศาสนาพราหมณ์เป็นอันมาก แต่ก็ถือว่าเป็นหนังสือที่มีคุณค่าทางศาสนาที่สำคัญเล่มหนึ่ง เพราะกล่าวถึงคุณและโทษของไตรภูมิ วิถีปฏิบัติที่จะให้บรรลุหลักของหนังสือไตรภูมิพระร่วง

¹ แหล่งเดิม. หน้า 309.

² เสฐียรโกเศศ. เล่าเรื่องในไตรภูมิ. หน้า 2.

³ แหล่งเดิม. หน้า 21.

4. เป็นหนังสือที่มีคุณค่าทางด้านสังคมศาสตร์ในฐานะอุดมการณ์ทางการเมืองอันเป็นเครื่องมือของชนชั้นปกครองไทย (ซึ่งความสำคัญของเรื่องนี้จะทำการศึกษาในบทต่อไป)

ความสำคัญของไตรภูมิพระร่วงหรือเตภูมิกถาที่พระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย) ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น จึงมีความมุ่งหมายหลาย ๆ ด้าน มิได้เจาะจงเป็นการเฉพาะนอกจากที่กล่าวไว้ว่าจะใช้เทศนาโปรดพระมารดา ประโยชน์ที่เกิดขึ้นน่าจะเป็นคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองมากกว่า จึงพอสรุปการดำเนินเรื่องได้ดังนี้

1. ปิดและป้องกันมิให้ตนเองตกไปอยู่ในอบายภูมิ หรือทุคติภูมิ อันประกอบด้วยนรกภูมิ ตีรจฉานภูมิ เปตวิสัยภูมิ อสุรกายภูมิ
 2. ทำให้ชีวิตมีความสุขอยู่ในโลกปัจจุบัน มนุสสภูมิก็จัดเป็นสุคติภูมิ เป็นแดนแห่งความสุข ซึ่งส่งผลให้สังคมมีความสุข เป็นสังคมที่น่าอยู่
 3. ทำให้ชีวิตถึงสุคติภพ คือสวรรค์ทั้ง 6 ซึ่งประกอบด้วย จาตุมหาราชิกภูมิ ดาวดึงสภูมิ ยามาภูมิ ดุสิตาภูมิ นิมมานรติภูมิ ปรนิมมิตวสวัตติภูมิ เป็นภพเป็นโลกที่มีความสุข เป็นภพที่มีอารมณ์เป็นเลิศภายหลังจากชีวิตดับไปแล้ว ยิ่งกว่ามนุสสภูมิ
 4. ทำให้ชีวิตเข้าถึงระดับชั้นที่สูงกว่า คือพรหม 16 ชั้น เป็นแดนที่มีความสุขโดยไม่มีเรื่องกามเข้ามาปะปน
 5. ทำให้ชีวิตเข้าถึงชั้นอรุปรหม เป็นแดนของพรหมที่ไม่มีรูปร่าง มีแต่จิต 4 ชั้น^{*}
- จากข้อที่กล่าวมาทั้งหมดยังเกี่ยวข้องอยู่ในภพ 3 คือ กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร จัดอยู่ในโลกียภูมิ ยังมีความเกี่ยวข้องกับโลก ทางพุทธศาสนาถือว่าสวรรค์จนถึงพรหมไม่เที่ยง ต้องเวียนว่ายตายเกิด เกิดสูงเป็นพรหมต่อไปอาจจะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ มนุษย์เองทำความชั่วก็ไปเกิดในนรกหรือเป็นเปรตก็ได้ หมุนเวียนเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ

ในไตรภูมิพระร่วงได้แสดงให้เห็นว่า การกระทำของมนุษย์ ทำให้มนุษย์เป็นไปตามสิ่งที่กระทำแล้ว มนุษย์จึงมีโอกาสแก้ไขปรับปรุงตนเองหรือทำตนเองให้ดีขึ้นหรือเลวลงได้ คำสอนในเตภูมิกถาจึงเป็นไปตามกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนาและเป็นไปตามไตรลักษณ์ ซึ่งกล่าวไว้ในนวมกัณฑ์ ได้สอนให้ไม่ประมาท สืบสวน วิเคราะห์หาเหตุปัจจัยให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง ให้รู้จักเลือกเหตุปัจจัยซึ่งจะนำไปสู่ผลดีที่ต้องการ มีจุดมุ่งหมายสูงสุดคือการหลุดพ้นจากไตรภูมิหรือหมายถึงนิพพาน

* ในภูมิวิลาสินีกล่าวไว้ดังนี้ 1 อากาสาณัญจายตนภูมิ 2 วิญญานัญจายตนภูมิ 3 อาภิกญัญญายตนภูมิ 4 เนวสัญญานาสนัญญายตนภูมิ

โครงเรื่องและเนื้อหาในไตรภูมิพระร่วง

ไตรภูมิพระร่วงเป็นหนังสือที่ยากแก่การอ่านและทำความเข้าใจ แต่เป็นเรื่องสำคัญที่ต้องศึกษาและทำความเข้าใจ ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงโครงเรื่องและเนื้อหาในไตรภูมิพระร่วงที่สำคัญ เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาพระราชดำริทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) เพื่อให้เห็นความสอดคล้องกันระหว่างหลักธรรมในพุทธศาสนาที่นำมาประยุกต์เข้ากับการเมืองการปกครอง ไตรภูมิพระร่วงนอกจากจะให้คุณค่าทางศีลธรรม และความงามของภาษา ยังแฝงแนวคิดทางการเมืองการปกครอง โครงเรื่องและเนื้อหาในไตรภูมิพระร่วงอธิบายถึงสภาพความเป็นอยู่ของภูมิหรือภพที่สัตว์ทั้งหลายเกิดมาย่อมเวียนวนไปมาในแดนหรือภูมิทั้ง 3 คือ

1. กามภูมิ แดนทะเลหอยยานที่เกี่ยวข้องกับกาม ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม ระดับจิตใจยังปรารถนากามเป็นอารมณ์ คือยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ มีอกุศลมูลอันเป็นต้นเหตุของความชั่ว คือ

- (1) โลภะ ความอยากได้ “อันชื่อโลภะเหตุ นั้น เพื่อมักใคร่สินท่าน มักดีท่าน เพื่อจะเอาสินท่าน”
- (2) โทสะ ความคิดประทุษร้าย “อันชื่อโทสะเหตุ นั้น เพื่อขู่มาน ใจซึ่งเคียด หึงสาแก่ท่าน มักคุ่มนุ้ม คุมโทษแก่ท่าน”
- (3) โมหะ ความหลง “อันชื่อโมโหเหตุ นั้น บัมิรู้จักพระธรรม มีใจพาล ใจหลง ใจกระทำบาป บัมิชอบ บัมิพอทุกเรื่องเมื่อแล”

อกุศลมูล 3 อย่างดังกล่าวถือว่า เป็นต้นตอแห่งความชั่ว ชักนำไปสู่การกระทำชั่ว เป็นทางไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ นำสัตว์ไปเกิดในจตุรกายคือนรก เปรต อสุรกายและดิรัจฉาน ในไตรภูมิภูมิกถากล่าวว่า “เพื่อเหตุสามอันนี้แล หากพาสัตว์ไปเกิดในที่ร้ายคือจตุรกายด้วยสภาวะกระทำบาปนั้นมี สิบจำพวกโสด”¹ ลักษณะการกระทำชั่วที่กล่าวไว้ในไตรภูมิภูมิกถานั้นมี 10 แยกเป็นที่เรียกว่าอกุศลกรรมบถ² เป็นกรรมชั่วนำไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ นำไปสู่ทุกข์ คือ นรก เปรต เดรัจฉาน อสุรกาย ได้แก่

กายกรรม เป็นการกระทำชั่ว ความเสื่อมเสียทางกายมี

1. ปาณาติบาต การทำชีวิตให้ตกลงไป มาสัตว์
2. อทินนาทาน การถือเอาของที่เขาของไม่ได้ให้ โดยอาการลักขโมย ลักทรัพย์
3. กาเมสุมิฉฉาจาร ความประพฤติดีในกาม

¹ พญาสิทธิ. (2527). แหล่งเดิม. หน้า 14.

² อก. 24/165/285. (2530). พย ยรฎ ทส.ส. เตปิฏก.

วจิกรรม เป็นการกระทำความชั่ว ความเสื่อมเสียทางวาจา มี

1. มุสาวาท การกล่าวเท็จ
2. ปิสุณวาจา วาจาเสื่อมเสียด บุยง
3. ผรุสวาจา วาจาหยาบ
4. สัมผัปปลาปะ พูดเพ้อเจ้อ

มโนกรรม เป็นการกระทำชั่ว ความเสื่อมเสียทางใจ มี

1. อภิชฌา พง์เล็งอยากได้ของเขา
2. พยาบาท คิดร้ายต่อผู้อื่น
3. มิจฉาทิฎฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม

ระดับจิตใจของสัตว์ในกามภพ 11 ชั้น เรียกว่า กามภูมิ แบ่งได้ดังนี้

- 1.1 นรกภูมิ เป็นสภาวะหรือที่อื่นไม่มีความสุข ความเจริญ ภาวะที่ร้อนกระวนกระวาย ในเดฎภูมิถากกล่าวถึงนรกขุมใหญ่ หรือนหานรก 8 ขุม คือ
 - (1) สัตถ์ขุมหานรก
 - (2) กาทสุตตมหานรก
 - (3) สังฆาฎมหานรก
 - (4) โรรัมหานรก
 - (5) มหาโรรัมหานรก
 - (6) ดาปมหานรก
 - (7) มหาดาปมหานรก
 - (8) อเวจีมหานรก

บรรดามหานรกทั้ง 8 นั้น ยังมีนรกบริวารเล็ก ๆ อยู่อีกคืออุสสุทนรก ล้อมรอบนรกทั้ง 8 มหานรก ๆ ละ 16 ขุม เพราะฉะนั้น อุสสุทนรกจึงมีรวมทั้งหมด 128 ขุม ในไตรภูมิพระร่วงยกตัวอย่างอุสสุทนรก 16 ขุม¹พร้อมทั้งกล่าวถึงบาปกรรมที่ทำให้เกิดในนรกไว้ ดังนี้

1. เวตรณีนรก “คนผู้อยู่ในแผ่นดินนี้แล มั่งคั่งเป็นดี มีเข้าของมาก ไฟรฟ้าเข้าไทมากหลาย มักกระทำร้ายแก่คนผู้อื่นซึ่งเอาทรัพย์เข้าของของท่านผู้อื่น ด้วยตนมีกำลังกว่า ครั้นตายได้ไปเกิดในนรกอันชื่อว่า เวตรณีนั่น”

2. สุนัขนรก “คนผู้ใดกล่าวคำร้ายแก่สมณพราหมณ์ผู้มีศีล แลพ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่ ครูอุปัชฌาย์ คนผู้นั้นตายไปเกิดในนรกอันชื่อว่า สุนัขนรกนั้นแล”

3. สโชนนรก “คือผู้ใดกล่าวร้ายแก่ท่านผู้มีศีล อันท่านบมิได้ให้คำผิดแก่ตนแต่สิ่งใด

¹ พญาลิไท. (2527). แหล่งเดิม. หน้า 22-23.

สิ่งหนึ่งเลย แลมากล่าวแก่ท่านตั้งเอาหอกมาแทงหัวใจท่านให้ได้รับความเจ็บอาย คนผู้นั้นครั้นว่าตายก็ได้ไปเกิดในนรกนั้นแล

4. อังการกาสุนร “คนผู้ใดแลชักชวนท่านผู้อื่นว่าจะกระทำความผิด แลท่านเอาทรัพย์สินมาให้แก่ตนว่าให้ทำบุญ แลตนมิได้ทำบุญ แลลวงเอาทรัพย์สินท่านมาไว้เป็นอาณานิคมของตน คนผู้นั้นตายไปเกิดในนรกอันชื่อว่า อังการกาสุนรนั้น

5. โลหกุมภินร “แลคนผู้ใดตีฝูงสัตว์ สมณพราหมณาจารย์ผู้มีศีลได้ คนผู้นั้นครั้นตายไปเกิดในนรกนั้นแล

6. โอทยกนร “แลคนผู้ใด อันฆ่าสัตว์มีชีวิต เชือดคอสัตว์นั้นให้ตายได้ คนผู้นั้น ครั้นตายไปเกิดในนรกนั้นแล

7. กุสพลาสนร “แลคนผู้ใดเอาเข้าสืบกิติ แกลบกิติ ฟางกิติ มาระคนกันด้วยเข้าเปลือกแล เอาไปพรางขายแก่ท่านว่าเข้าดี คนผู้นั้นตายไปเกิดในนรกนั้นแล

8. สัตติทนต์ร “คนผู้ใดเร่งลักสินท่าน แลคนผู้กล่าวร้ายใส่โทษเขาว่าเป็นโจร แลให้เจ้าของแพแรง พรางเอาของท่าน บมิได้ให้ แลเอาโสด คนผู้นั้นตายไปเกิดในนรกนั้นแล

9. พิลสนร “คนผู้ใดค้าปลาแลหาบมาขายในกลางตลาดได้ ตายไปได้เกิดในนรกนั้น

10. โปราณมิพนร “คนผู้ใดท่านท้าวพระยาใช้ให้ไปเอาสวนสาอากรแก่ไพร่ฟ้าราษฎรทั้งหลาย แลเรียกเอามากกว่ากำหนดท่าน แลกล่าวร้ายแก่ท่านเป็นต้นว่า ฆ่าท่าน ดีท่าน ผู้มีไมตรีรักตน และเป็นมิตรโทษตั้งนั้น ครั้นตายไปเกิดในนรกนั้น

11. โลหิตปพพนร “คนผู้ใดกระทำร้ายต่อพ่อแม่แลพระสงฆ์ แลคนผู้มีคุณ และท่านผู้มีศีลกิติ คนผู้นั้นตายไปเกิดในนรกนั้น

12. โลหพพิสนร “คนผู้ใดเจรจาซื้อสิ่งสินท่าน แลไปพรางว่าจะให้เบี้ยให้เจียนท่าน แล ดนใส่กลเอาสินท่านด้วยดาซังกิติ ด้วยทนานกิติ ก็ใส่กลให้เขาพลั้งเขาพลาดและประดับสิ่งสินเขาแลบมิได้ให้เจียนแก่เขา ครั้นว่ามันตายไปได้ไปเกิดในนรกนั้น

13. สังฆาฏนร “ผู้ชายแรงทำชู้ด้วยเมียท่าน ผู้หญิงทำชู้จากผัวตน ครั้นตายไปเกิดในนรกนั้น

14. อวัณสินร “คนผู้ใดอันกระทำชู้ด้วยเมียท่าน ตายไปเกิดในนรกนั้นแล

15. สิมพลินร “คนอันทำชู้ด้วยเมียท่านกิติ แลหญิงอันมีผัวแล้วแลทำชู้จากผัวกิติ คนผู้นั้นตายไปเกิดในนรกนั้น

16. มิจฉาภิฏฐินร “คนผู้ใดอันอยู่ในเมืองมนุษย์นี้ยอมถือมิจฉาภิฏฐิ มิจฉาภิฏฐิมิ 2 ประการคือ ประการหนึ่งชื่อเหตูกิฏฐิ อันหนึ่งชื่อรสาภิฏฐินี้ บุญเขาบมิรู้จัก บาปเขากระทำ

1.2 ตีรจณานูมิ กำเนิดตีรจณาน พวกมิดมัวโง่เขลา เป็นโลกที่สามารถเห็นได้มีอกุศลเบาบาง เป็นโลกที่ขึ้นชมกับสิ่งต่าง ๆ ได้บ้าง เช่น การกิน การนอน การสืบทพันธุ์ เพราะเหตุที่สัตว์ทั้งหลายที่ไปอุบัติในภูมินี้ ย่อมมีความยินดีกับเหตุ 3 ประการดังกล่าว ภูมินี้จึงได้ชื่อว่า

ติรัจฉานภูมิ “อันว่าติรัจฉานนี้แล จะมีธรรมสัญญาอันหาบมิได้มากนักหนา แลอันว่าธรรมสัญญา นั้น รู้จักบุญจักกรรม”¹ ชีวิตความเป็นอยู่ของสัตว์เดียรัจฉานพอสรุปได้ดังนี้

- (1) สถานที่ ไม่อยู่เป็นที่ ไม่มีที่ของตนโดยเฉพาะ ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง (แม้แต่สัตว์นรกยังมีที่อยู่เป็นชุมต่าง ๆ ตามแต่จะเสวยกรรม)
- (2) ความเป็นอยู่ มีความเป็นอยู่ลำบาก เพราะมีภัยรอบด้านตลอดเวลา

1.3 เปรตภูมิ ภูมิแห่งผู้ห่างไกลจากความสุข ประเภทของเปรตมีอยู่มากมายในเดวภูมิ-กถาพยายามยกตัวอย่างให้อ่านเห็นถึงโทษที่เกิดจากการทำอกุศลกรรม ส่งผลให้เกิดเป็นเปรตในตอนที่ว่าด้วยเปรต พอสรุปได้ดังนี้

“เปรตจำพวกนี้ จำพวก 1 ชื่อทวิเหตุปฏิสนธิ จำพวก 1 ชื่อตรีเหตุปฏิสนธิ จำพวก 1 ชื่อเหตุปฏิสนธิ จำพวก 1 นั้นดี มีปราสาทแก้ว และมีกำแพงแก้ว ล้อมรอบ มีคูล้อมรอบดูงามนักหนาแล เปรตจำพวก 1 มีช้างม้าช้างคน มี ยั่วยานคานหามทองที่เกี่ยวไปโดยอากาศ แม้นชื่อว่าเปรตฝูงนั้น แม้นจะเป็นดีมียศศักดิ์เท่าใด ๆ ก็ดี บ่มีจุจเหวตาในสวรรค์แล”²

ในไตรภูมิพระร่วงได้บรรยายให้เห็นสภาพของเปรตแต่ละชนิด และกล่าวถึงบาปกรรมที่ทำให้ต้องเกิดเป็นเปรต เช่น คนริษยา ตระหนี่ไม่ให้ทาน จ้อทรัพย์สินของสงฆ์ กล่าวร้ายพระสงฆ์ครูบาอาจารย์ ยุยงให้สงฆ์แตกกัน ให้ยาแก้หญิงมีครรภ์เพื่อให้แท้ง คำสาปผู้ให้ทาน เอาข้าวสับปนข้าวดีหลอกลาย ตีหัวพ่อแม่ ฆ่าสัตว์ ดัดสันความไม่ยุติธรรม ให้อาหารที่เป็นเดนแก่พระสงฆ์ นำเนื้อที่พระพุทธเจ้าไม่อนุญาตลงให้พระสงฆ์ฉัน โดยบอกว่าเป็นเนื้อที่ถูกต้องตามพระวินัย ช่มเหรงรังแกคนเข็ญใจ เผาป่าฆ่าสัตว์

1.4 อสุรกายภูมิ พวกอสุร คือแดนหาวาดหวั่นไร้ความรื่นเริง อสุรกายมี 2 จำพวก คือ กาลกัญชกาอสุรกาย และทิพพอสุรกาย

1.5 มนุสสภูมิ เป็นแดนของมนุษย์ กล่าวถึงโยนิคือกำเนิด ได้แก่

- (1) ชลาพุชะ สัตว์เกิดในครรภ์ หรือคลอดออกมาเป็นตัว มีปุมเปลือกและรก หุ้มห่อ เช่น คน โค สุนัข แมว เป็นต้น
- (2) อัมพชะ สัตว์เกิดในไข่ คือ ออกไข่เป็นฟองก่อนแล้ว จึงฟักเป็นตัว เช่น นก เป็ด หรือสัตว์ปีกและสัตว์เลื้อยคลาน เป็นต้น

¹ แหล่งเดิม. หน้า 40.

² แหล่งเดิม. หน้า 51.

(3) สังเกตชะ สัตว์เกิดในโคล คือเกิดในที่ชื้นแฉะหมักหมมเน่าเปื่อย ขยายแพร่ออกไปเอง เช่น กิมชาติบางชนิด^{*}

(4) โอปปาติกะ สัตว์เกิดผุดขึ้น คือเกิดผุดเต็มตัวทันทีทันใด ได้แก่ เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางจำพวกเกิดและตายไม่ต้องมีเชื้อหรือซาก ปราภภูมิมนุษย์เกิดในชลาพุชะกล่าวถึงการปฏิสนธิขณะอยู่ในครรภ์ และได้จำแนกบุตรที่คลอดออกมาเป็น 3 พวก คือ¹

1. อภิสาดบุตร ฉลาดกว่าพ่อแม่ “ลูกเฉลียวฉลาดช่างเขาว์เหลาเลี้ยวยิ่งกว่าพ่อกว่าแม่ และรู้หลักนักปราชญ์ยิ่งกว่าพ่อกว่าแม่ มั่งมีกว่าพ่อกว่าแม่ มียศฐานศักดิ์มีกำลังยิ่งกว่าพ่อกว่าแม่ ลูกอันดีกว่าพ่อกว่าแม่ได้ ชื่ออภิสาดบุตร”²
2. อนุชาตบุตร รู้พอเพียงกับพ่อแม่ทุกประการ “ลูกอันเกิดมารู้หลักเรียวแรงและรูปโฉมแต่พอเพียงแม่ทุกประการ ดังนั้นชื่อว่าอนุชาตบุตรแล”
3. อวชาตบุตร ต่ำกว่าพ่อแม่ “ลูกอันเกิดมานั้นถ้อยกว่าพ่อแม่ทุกประการ ดังนั้นได้ชื่อว่าอวชาตบุตรแล”³

ในไตรภูมิพระร่วงแบ่งมนุษย์ออก 4 จำพวก คือ⁴

1. คนนรก เพราะฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ท่านให้ตัดดินสิ้นมือ แลทุกขโสภเวทนาหนักหนา ดังชื่อเรียกว่า คนนรกแล
2. คนเปรต ไม่ทำบุญ เกิดมาเป็นคนเข็ญใจ ไม่มีเสื้อผ้าใส่ ไม่มีกิน รูปไม่งาม ชื่อว่ามนุษย์เปรต
3. คนดิรัจฉาน ไม่รู้จักบุญบาป ไม่มีความเมตตากรุณา ไม่ยำเกรงท่านผู้เฒ่าผู้แก่ ไม่รู้จักปฏิบัติต่อพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ ไม่รักพี่รักน้อง ทำบาปตลอดเวลา ชื่อว่าดิรัจฉานมนุษย์
4. คนมนุษย์ “อันคนที่รู้จักรับผิดชอบ แลรู้จักที่อันเป็นบาปบุญ รู้จักประโยชน์ในชั่วนี้ชั่วหน้าแลรู้จักกลัวต่อบาปและอายแก่บาป รู้จักว่าง่ายว่ายาก แลรู้จักรักพี่รักน้อง รู้เอ็นดูกรุณาต่อผู้เข็ญใจ ยำเกรงพ่อแม่ ผู้เฒ่าผู้แก่ สมณพราหมณาจารย์อันอยู่ในสิกขาบทของพระพุทธเจ้าทุกเมื่อ แลรู้จักคุณแก้ว 3 ประการได้ คนผู้นี้แลชื่อมนุษยธรรม” เถภูมิกถากล่าวถึงผลของการตายของคน 2 จำพวก คือ⁵

* เช่น หนอน แมลง

¹ พ. อิติ. 24/252/278 (2530). ฉบับ ทพ. ยรฎ. เทปิก.

² แหล่งเดิม. หน้า 51.

³ พญาลิไท. (2527). แหล่งเดิม. หน้า 79.

⁴ พญาลิไท. (2545). หน้า 85 – 99.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 246.

1. กัลยาณบุตฺถน ดายจากมนุษย์นี้ยอมไปเกิดในสวรรค์ ได้นิพพาน
2. อัมมบุตฺถน ดายจากมนุษย์ไปเกิดในจตุรกายทั้ง 4 คือ นรก เปรต ตีรจฉาน อสุรกาย ถ้าเกิดเป็นมนุษย์อีกก็เป็นทุรพล อัปลักษณัมบัตติ เป็นคนโหด

การที่มนุษย์ทั้งหลายจักกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก หลังจากที่ตนตายไปจากมนุษย์โลกนี้แล้ว ก็เพราะมีเหตุปัจจัยคือปฏิบัติทำอันยังสัตว์ให้เกิดเป็นมนุษย์อีก คือมนุษยธรรมของมนุษย์ หรือธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ได้แก่ ศีล หรือเบญจศีล คือความประพฤติชอบทางกาย และวาจา การรักษาปกติตามระเบียบวินัยข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว จากนั้นได้กล่าวถึงที่เกิด คือ ทวิป 4 สำหรับมนุษย์

พวกที่ 1 เกิดในชมพูทวีปนี้ หน้าเหมือนคุมเกวียน กำหนดอายุได้ หากใครมีศีลธรรม อายุจะยืนยาว ไม่มีศีลธรรมอายุจะสั้น หากกำหนดไม่ได้ (ในภาคผนวก ค)

พวกที่ 2 เกิดในแผ่นดินบูรพวิเทห์เบื้องตะวันออกของเรา หน้าดั่งเดือนเพ็ญแลกลมดิง หน้าแฉ่น กำหนดอายุยืนได้ 100 ปีจึงตาย

พวกที่ 3 เกิดในแผ่นดินอมรโคยานทวีปเบื้องตะวันตกของเรา หน้าดั่งเดือนแรม 8 ค่ำ อายุได้ 400 ปีจึงตาย

พวกที่ 4 เกิดในแผ่นดินอุตรกุรุทวีปอยู่ฝ่ายเหนือเรา หน้าเป็น 4 มุมตั้งท่ายาวเป็น 4 เหลี่ยมกว้างแลรีเท่ากัน อายุได้ 1,000 ปีจึงตาย เป็นดินแดนที่สมบูรณ์กว่าที่อื่นทั้งหมด ไม่ทุกข์ ไม่ร้อน คล้ายแดนเนรมิต มีต้นไม้กลีบพฤกษาให้ทุกสิ่งทุกอย่างกับผู้ที่ปรารถนา ผู้คนไม่รู้จักแก่เฒ่า อายุหนุ่มราว 20 ปีตลอด มีทุกสิ่งทุกอย่างสำหรับทุกคน เป็นเมืองในอุดมคติ เป็นชีวิตคล้าย พระอรหันต์อันไม่มีกิเลส แต่ไม่ถึงกับหมดกิเลส “ผู้คนอยู่ในอุตรกุรุทวีปนั้น เมื่อเขาตายเขาไปไหนได้ไปเกิดในจตุรกายทั้ง 4 คือ นรก เปรต และตีรจฉาน อสุรกายนั้น เลยเข้าไซร์เที่ยวยอมไปเกิดในที่ที่ดีคือสวรรค์ชั้นฟ้าแล เพราะเขาเหล่านั้นตั้งอยู่ในปัญญาศีลนั้นทุกเมื่อแลบมิได้ขาด เครื่องเป็นคนดี คนผู้นั้นมีรู้สิ้นสุดเลย ยังตั้งอยู่บริบูรณ์ต่อเท่ากาลบัดนี้”

อายุของคน 3 ทวีปหลังนี้ไม่น้อยกว่าหรือมากกว่านี้เพราะ (ในภาคผนวก ง)

ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงการเกิดมาเป็นมนุษย์ที่ได้เป็นพระมหากษัตริย์¹ ไว้ว่า ได้มาเพราะทำบุญ คือถือปฏิบัติบูชาพระศรีรัตนตรัย รู้จักคุณพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ให้ทาน รักษาศีลเมตตากาวนาและกล่าวถึงกัณฐารพัตติกหรือกษัตริย์กัณฐารที่เรียกว่า “กัณฐารพัตติก 7” อันเป็นของคู่กับพระมหากษัตริย์ ผู้ซึ่งบำเพ็ญทานอย่างไม่ขาดตอน กษัตริย์กัณฐารประกอบด้วย จักรรัตนะ หัตถิรัตนะ อัสวรัตนะ มณีรัตนะ อิตถิรัตนะ คหปติรัตนะ ปริณายกรัตนะ และกล่าวถึงความสำคัญของพระมหากษัตริย์ไว้ว่า “ผิเมื่อว่ากลีบอันใดแลบมีพระพุทฺธเจ้า แลพระปัจเจกโพธิ์ไซ้ จึงมีพระญาณมหากษัตริย์แทนไซ้” ต่อจากนั้นกล่าวถึงเหตุมรณะของมนุษย์ไว้ -

¹แหล่งเดิม. หน้า 93 - 111.

4 อย่าง¹

1. เพราะสิ้นอายุ หมายถึงมีอายุอยู่นครบอายุขัยของในแต่ละยุค เช่น 100 ปี หากจะเกินหรือน้อยกว่านี้ก็เพียงเล็กน้อยเท่านั้น แล้วตายไป หรือที่เรียกว่าแก่ตาย
 2. เพราะสิ้นกรรม หมายถึงเมื่อมีอายุพอสมควรแต่ไม่ถึงอายุขัย ปรารถนาสิ่งใดได้สิ่งนั้นตามความปรารถนาแล้วเกิดความปิติเบิกบานใจ แล้วตายไปในขณะที่อายุยังไม่ถึงกำหนดของอายุแต่ละยุค
 3. เพราะสิ้นทั้งอายุและสิ้นทั้งกรรม หมายถึงมีชีวิตยืนยาวไปถึงอายุขัย และตลอดเวลาที่ผ่านมาก็มีความเป็นอยู่อย่างสุขสบายตามอัธยาศัย ครั้นถึงเวลาอันควรก็ตายไปอย่างสงบ
 4. เพราะกรรมเข้าไปบันทึกหมาย ถึงตายไปในขณะที่ชีวิตยังไม่ถึงอายุขัยแต่เพราะบาปกรรมในอดีตและปัจจุบันรุนแรง ทำให้บันทึกชีวิตให้สั้นลง
- 1.6 จาตุมาหาราชิกามี แดนที่อยู่ของท้าวมหาราช 4 หรือ ท้าวจุลโลกบาล
- 1.7 ดาวดึงส์ภูมิ แดนที่อยู่ของเทพ 33 มีท้าวสักกะหรือพระอินทร์เป็นจอมเทพ บางครั้งเรียกว่า ไตรดิ้งส์
- 1.8 ยามาภูมิ แดนที่อยู่แห่งเทพผู้ปราศจากความทุกข์ มีท้าวสุยามเป็นผู้ปกครอง
- 1.9 ดุสิตาภูมิ แดนที่อยู่แห่งเทพผู้เฝ้าด้วยสิริสมบัติของตน มีท้าวสันดุสิตเป็นจอมเทพ ถือกันว่าเป็นที่อยู่ของพระโพธิสัตว์ในพระชาติสุดท้ายก่อนที่จะเป็นพระพุทธเจ้า และเป็นที่อยู่ของพระมารดา
- 1.10 นิมมานรดีภูมิ แดนที่อยู่แห่งเทพผู้ยินดีในการเนรมิต มีท้าวสุนิมมิตเป็นจอมเทพ ถือกันว่าเทวดาชั้นนี้ปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ย่อมเนรมิตได้เอง
- 1.11 ปรนิมมิตวสวัตติภูมิ แดนที่อยู่แห่งเทพผู้ยังอำนาจให้เป็นไปในสมบัติที่ผู้อื่นเนรมิตให้ คือเสวยสมบัติที่เทพพวกอื่นเนรมิตให้ มีท้าววสวัตติเป็นจอมเทพตั้งแต่จาตุมาหาราชิกามีถึงปรนิมมิตวสวัตติภูมิ เรียกว่า สวรรค์ 6 ชั้น เพราะเป็นที่มโหฬารเป็นเลิศ โลกที่มีแต่ความสุข เทวโลกในที่นี้หมายถึงสวรรค์ชั้นกามาวจร คือตั้งแต่มนุสสภูมิถึงปรนิมมิตวสวัตติภูมิ เรียกว่า สุคติภูมิ เป็นแดนแห่งความสุข
2. รูปภูมิ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูประดับจิตที่ปรารถนาปรารถนเป็นอารมณ์ ระดับจิตใจของผู้ที่ได้ฌานหรือผู้อยู่ในรูปภพทั้ง 16 ชั้น แดนที่มีความสุขโดยไม่มีเรื่องกามเข้าไปปะปน ผู้เกิดแดนนี้เรียกว่า พรหม มีดินแดนอันเป็นที่อยู่เรียกว่าพรหมโลก มีความสุขยิ่งกว่าเทวดา แบ่งได้ 16 ชั้น
- ปฐมฌานภูมิ ระดับปฐมฌาน ประกอบด้วย
- 2.1 พรหมปาริสุทธิภูมิ พวกบริษัทบริวารมหาพรหม

¹แหล่งเดิม. หน้า 188 – 191.

2.2 พรหมปุโรหิตาภุมิ พวกปุโรหิตมหาพรหม

2.3 มหาพรหมภุมิ พวกท้าวมหาพรหม

ทุติยฉานภุมิ ระดับทุติยฉาน

2.4 ปริตตภาภุมิ พวกมีรัศมีน้อย

2.5 อัปฺปมาณสสุภาภุมิ พวกมีรัศมีงามประมาณมิได้

2.6 อาภัสสราภุมิ พวกมีรัศมีสุกปลั่งซ่านไป

ตติยฉานภุมิ ระดับตติยฉาน

2.7 ปริตตสุภาภุมิ พวกมีรัศมีงามน้อย

2.8 อัปฺปมาณสสุภาภุมิ พวกมีรัศมีงามประมาณมิได้

2.9 สุกกีนฺทภุมิ พวกมีรัศมีงามกระจ่างจ้า

จตุตฉานภุมิ 3 – 7 ระดับจตุตฉาน

2.10 เวหฺบผลาภุมิ พวกมีผลไพบุลย์

2.11 อสฺสญฺญิสฺตดาภุมิ พวกสัตว์ไม่มีสัญญา

ปัญจสุทฺธาวาส 5 พวกที่มีที่อยู่อันบริสุทธิ์ เป็นที่เกิดของพระอนาคามี คือ

2.12 อเวหาภุมิ เหล่าท่านผู้ไม่เลื่อนจากสมบัติตนหรือไม่ละไปเร็ว คงอยู่นาน

2.13 อตฺตปฺปาภุมิ เหล่าท่านผู้ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ใคร

2.14 สุตฺตสสาภุมิ เหล่าท่านผู้งดงามน่าทัศนา

2.15 สุตฺตสีภุมิ เหล่าท่านผู้มองเห็นชัดเจบดี ผู้มีทัศนแจ่มชัด

2.16 อกนิฏฺฐาภุมิ เหล่าท่านผู้ไม่มีความเดือดร้อน

3. อรูปภุมิ แดนที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูป ระดับจิตใจที่ปรารถนาอุปธรรมเป็นอารมณ์ ระดับจิตใจของท่านผู้ได้อรูปฉานหรือผู้อยู่ในอรูปภพทั้ง 4 แดน แดนที่ท่องเที่ยวในอรูปพรหม หรือแดนของพรหมที่ไม่มีรูปร่าง มีแต่จิต ดังนี้ คือ

3.1 อากาสาณฺญายตนภุมิ แดนหรือภพของผู้เข้าถึงฉานอันกำหนดเอาอากาศ คือ ช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์

3.2 วิญญานณฺญายตนภุมิ แดนหรือภพของผู้เข้าถึงฉานอันกำหนดวิญญานหาที่สุด มิได้เป็นอารมณ์

3.3 อากิญจัญญายตนภุมิ แดนหรือภพของผู้เข้าถึงฉานอันกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไร เป็นอารมณ์

3.4 เนวสฺสญฺญานาสนฺญายตนภุมิ แดนหรือภพของผู้เข้าถึงฉานอันเข้าถึงภาวะมี สัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่

ในนามกัณฑ์ แสดงถึงอวินิโกรูปอนิจลักษณะของสิ่งทั้งหลายที่มีแต่อวินิโกรูป เช่น ภูเขา แม่น้ำ โลกวัตถุ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ฯลฯ

ในทสมกัณห์ แสดงถึงโอกาสมหากาลปีสุญญตา กัลปวินาสและอุบัติสิ่งที่มีชีวิตและจิต จะเปลี่ยนแปลงสิ้นชีวิตโดยความตายเป็นสิ่งที่ทำให้เปลี่ยน สิ่งที่ไม่มีชีวิต สิ่งเป็นธรรมชาติจะเปลี่ยนแปลงไปด้วยอำนาจแห่งไฟ น้ำ ลม เมื่อไฟมาล้างโลกทำให้เกิดความแห้งแล้ง คนที่หมั่นทำบุญ ตายไปจะเกิดในพรหมโลกที่อุดมสมบูรณ์ คนที่ใจบาปไม่รู้บุญกุศล ตายไปจะไปเกิดในนรก ไฟจะไหม้ไปทั่วทุกดินแดนนานถึง 1 อสงไขย หลังไฟไหม้ฝนจะตกเป็นเวลา 1 อสงไขย น้ำจะท่วมไปทั่วพื้นปฐพี กระแสลมจะโหมพัดเกิดคลื่นและน้ำจับตัวเป็นก้อนแข็ง และกลายมาเป็นแผ่นดินมีลักษณะสูงต่ำ ที่ราบที่ลุ่ม เป็นป่าเป็นเขาเป็นไร่เป็นนา เหล่าพรหมที่อยู่ในพรหมโลก เมื่อสิ้นบุญก็กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ และเพื่อกุศลที่จะทำ ทำให้เกิดดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว ในรอบปีมีฤดูกาลเวียนวน มีความโลภ ความโกรธ ความหลง เกิดครอบครัว มีการกระทำละเมิดธรรม จึงต้องจัดระเบียบการปกครองในสังคม มีผู้นำเป็นกษัตริย์หรือราชาเป็นผู้ดูแลแบ่งปัน มีพราหมณ์เป็นผู้แนะนำสั่งสอน มีกลุ่มคนทำหน้าที่ดูแลค้าขายแลกเปลี่ยน และมีอีกกลุ่มหนึ่งทำหน้าที่ดูแลรับใช้รับจ้างมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยความยากลำบากในการดำรงชีพจึงทำให้มีอายุสั้นลง การประกอบแต่อกุศลกรรมทำให้มนุษย์อายุสั้นลงเรื่อย ๆ เกิดความแห้งแล้ง อากาศวิปริตผิดฤดูกาลกำหนด ในโลกมนุษย์จึงไม่มีสิ่งใดเที่ยงแท้ ผู้มีปัญญาเข้าใจถึงอนิจจัง สงสาร เร่งกระทำความดีและปฏิบัติธรรมได้บรรลุถึงนิพพาน จะหลุดพ้นจากความยากลำบากนี้ได้

เอกาทสมกัณห์ เป็นบทสุดท้ายของไตรภูมิพระร่วงแสดงถึงคุณของนิพพานว่า เป็นสิ่งที่จริงไม่มีการเปลี่ยนแปลง ผู้บรรลุซึ่งนิพพานย่อมได้ความสุขอันยิ่งใหญ่ ไม่มีสุขอื่นเทียมเสมอ ผู้ที่จะบรรลุถึงนิพพานได้นั้นต้องประพฤติปฏิบัติตามแนวทางศีล สมาธิ และปัญญาอย่างเคร่งครัด ย่อมเป็นการสร้างสมบารมี ผู้ที่บรรลุถึงนิพพานย่อมหลุดพ้นจากการเปลี่ยนแปลง ความไม่แน่นอนและความทุกข์ยาก

แนวทางการปกครองในพุทธศาสนา

พุทธศาสนามีแนวในการปกครองที่เรียกว่าธิปไตย ความเป็นใหญ่ในการปกครองบ้านเมือง คือ¹

1. อัตตาธิปไตย การถือตนเป็นใหญ่ ถือเอาตนเป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจปกครองบ้านเมือง โดยสนองความต้องการของตนเป็นหลัก ผู้ปกครองที่ถือตนเป็นใหญ่ พุทธศาสนาสอนให้มีสติให้มาก

2. โลกาธิปไตย การถือโลกเป็นใหญ่ ถือความต้องการของคนส่วนรวมเป็นใหญ่ เป็นแบบประชาธิปไตย พุทธศาสนาสอนให้ใช้ปัญญาพินิจ พิจารณามองปัญหารอบด้าน

3. ธัมมาธิปไตย การถือธรรมเป็นใหญ่ ถือความถูกต้อง ความเป็นจริงเป็นใหญ่ ผู้ถือธรรมเป็นใหญ่ ถือความถูกต้องความเป็นจริง พุทธศาสนาสอนให้ปฏิบัติถูกต้องตามธรรม

¹ ที. ปา. 11/228/231. และ อภ. ดิก. 20/479/186. (2530). รุส.ส เตปิฏก.

พระพุทธศาสนาแนะนำผู้ปกครองทั้งหลายพึงถือธรรม คือการปกครองแบบ “ธัมมาธิปไตย” เป็นใหญ่ในการปกครอง ผู้ปกครองต้องเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมด้วยตนเอง เป็นผู้มีธรรมประพฤติชอบธรรมและปกครองแผ่นดินโดยธรรม ให้ความเป็นธรรมแก่ผู้อยู่ใต้ปกครองทั้งหมด และนอกเหนือจากเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม ยังต้องนำธรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองอีกด้วย ถ้าจะสรุปหน้าที่ของผู้นำจะเป็นไปได้ 2 อย่าง คือ ¹

1. การอุปถัมภ์บำรุงคุ้มครอง
2. การรักษาสถาบันธรรม และนำมาปฏิบัติ

ในเตภูมิกถาปรากฏหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ นอกเหนือจากการปกครองบ้านเมืองไว้ มีความสำคัญเทียบเท่ากับพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า “ณเมวากัลปอื่นใดแล บมีพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกโพธิเจ้าได้ จึงมีพระยามหากษัตริย์แทนได้” ² ทางปฏิบัติเกี่ยวกับการเมืองการปกครองกับหลักธรรมในพุทธศาสนาเป็นไปได้ โดยการนำคำสอนตามแนวพระพุทธศาสนา เผยแผ่แก่ประชาชนให้ประพฤติปฏิบัติตนตามธรรมไม่เบียดเบียนทำลายตนและผู้อื่นเฉลี่ยแบ่งปันอรรถประโยชน์สุขซึ่งกันและกันทั้งส่วนตนและผู้อื่น ³ ทางด้านของบ้านเมือง ผู้ปกครองบ้านเมืองต้องประกอบด้วยธรรม ทำนุบำรุงอุปถัมภ์ คุ้มครอง สดับฟังธรรม นำธรรมไปปฏิบัติ สังคมคุณธรรมหรือสังคมอุดมคติตามหลักของพุทธศาสนาที่กล่าวไว้ในจักรพรรดิรัฐ คือการที่ปัจเจกบุคคลรับภาระในการเลี้ยงตนเอง มารดา บิดา ภรรยา บุตร ช่วยเหลือมิตรสหาย ทำราชพิธี เช่นการเสวยภาชี แสดงให้เห็นถึงการสร้างอรรถประโยชน์สุขร่วมกันซึ่งจะเป็นพื้นฐานทางด้านการเมืองการปกครอง

การสดับฟังธรรม และนำธรรมมาปฏิบัตินี้ ในพระไตรปิฎกมีตัวอย่างมากมาย อาทิ พระเจ้าพิมพิสาร ทรงเป็นผู้ที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทรงอุปถัมภ์บำรุงเป็นอย่างมาก พระเจ้าอชาตศัตรู ทรงเป็นผู้บำรุงการทำสังคายนาครั้งแรก

การให้ความอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา ถ้าจะพิจารณาแล้ว มีหลักการพอสรุปได้ 2 ประการ ได้แก่

1. การทำหน้าที่ต่อธรรม บุคคลและรัฐ มีหน้าที่ในการปฏิบัติตามธรรมคือเป็นผู้รู้ธรรม แสวงธรรม และเชิดชูธรรม การปฏิบัติตนตามธรรม การให้ความอุปถัมภ์คุ้มครองธรรม จัดว่า-

¹ พระราชนิพนธ์. (2527). แหล่งเดิม. หน้า 32 – 33.

² พญาลิไท. (2527). แหล่งเดิม. หน้า 97.

³ พระมหาอุทัย ศรสวัสดิ์. (2533). ปรัชญาสังคมของพระพุทธศาสนา. วิทยาลัยนพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 33 – 34.

* อ้างในพระวินัยปิฎกมหาวรรค

เป็นหน้าที่ของบุคคลและรัฐที่มีต่อธรรม เรื่องที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกอังคัลลิตสูต¹ กล่าวถึงการปฏิบัติพระองค์ของพระเจ้าปเสนทิโกศลต่อพระองค์ผู้มีคุณงามความดี ถือว่าเป็นการเชิดชูธรรม

2. การทำหน้าที่ตอบแทนต่อธรรมเป็นหน้าที่ของบุคคลและรัฐที่ต้องตอบแทนต่อธรรม การแสดงความเคารพ ต่อผู้เผยแผ่สั่งสอนธรรม ให้สังคมดำเนินไปตามครรลองของศีลธรรม ความเป็นผู้มีสติ มีความรู้ ความประพฤติ และจิตใจที่มีคุณภาพดี ทำให้ประเทศชาติเจริญรุ่งเรือง การตอบแทนต่อธรรม คือการทํานุบำรุงอุปถัมภ์ต่อพระสงฆ์หรือพุทธศาสนาในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพุทธศาสนา คำสอนหรือธรรมนั้น มีพื้นฐานมาจากกฎธรรมตามหลักพุทธโอวาท 3 ประการ โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

1. การไม่ทำความชั่วทั้งปวง
2. การทำกุศลให้เกิดขึ้น
3. การทำจิตใจให้ผ่องแผ้ว

การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การให้กุศลให้เกิดขึ้น² และการทำจิตใจให้ผ่องแผ้วหมายถึง การชำระจิตใจของตนออกนอกนิเวศ 5 ประการ³ หลักการของพุทธศาสนาจึงมีอุดมคติถึงการบรรลุถึงสังคม คุณธรรม หมายถึงการที่สังคมนั้นไม่มีการเบียดเบียน และมีการแบ่งปันอรรถประโยชน์สุข ซึ่งในอัครัญญสูต⁴ ได้แสดงถึงกำเนิดมนุษย์ สังคม ความคิดทางการเมืองและสถาบัน ซึ่งเป็นการพัฒนาเป็นรัฐโดยธรรมชาติ การพัฒนาจากความขาดระเบียบมาสู่สังคมที่เป็นระเบียบ ใช้ระบบกฎหมาย การดำเนินการตามกฎหมาย ทำให้การละเมิดเห็นของความผิดเป็นอัตรลดน้อยลง มติของมหาชน บุคคล หรือตัวแทนมหาชน จำต้องปฏิบัติตาม มีข้อยกเว้นอยู่ว่า มติของการตกลงใจร่วมของมหาชนนั้นต้องไม่ขัดกับกฎธรรม ตัวแทนของมติมหาชนโดยสมมติจึงเกิดในช่วงนี้ พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองตามแนวพุทธศาสนาจึงเป็นตัวแทนของมหาชนเท่านั้น ความเป็นผู้ดำเนินตามกฎธรรม จึงมีบทบาทในการดำเนินกิจกรรมของสังคมให้เป็นปกติสุข แม้ว่าประชาชนเป็นผู้มอบอำนาจให้แก่ผู้ปกครองก็จริง แต่ผู้ปกครองนั้นต้องรักษาพันธสัญญาคือ ปกครองโดยธรรม

อุดมการณ์ทางการเมืองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง

พระราชดำริทางการเมืองการปกครองเรื่องจักรพรรดิราช เป็นสิ่งที่พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงสนพระทัยเป็นอย่างมาก ในไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึง กำเนิดจักรพรรดิไว้มาก

¹ ม.ม. 13/526/361. (2525). พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง.

² ที.ป.ว. 11/374/301 – 302. (2530). ทบ.ย.ร.ฎ. ร.ส.ส. เดปิฎก.

³ ที.ป.ว. 11/130 – 131, 102 – 103. (2530). ทบ.ย.ร.ฎ. ร.ส.ส. เดปิฎก.

⁴ ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2524). ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก. หน้า 23.

โดยเฉพาะทรงกล่าวถึงสิ่งที่คู่ควรกับพระมหากษัตริย์ ประกอบด้วย จักรวรรดิ ชาติวรรดิ วรรดิ อัครวรรดิ มณีวรรดิ อิตถิวรรดิ ทพดิวรรดิ ปรีณายกวรรดิ ว่าได้มาโดยการสังสมบุญ

“ผู้ใดกระทำบุญแต่ก่อน ถือว่าได้ปฏิบัติบูชาแก่พระศรีรัตนตรัยแล้ว รู้จักคุณพระพุทธรเจ้า
“พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้า แลให้ท่านรักษาศีลเมตตาภาวนา ครั้นตายก็เอาตนไปเกิดบนสวรรค์
กลางคาบเล่าได้ไปเกิดเป็นท้าวเป็นพระยาผู้ใหญ่ และมีศักดิ์ยศบริวารเป็นเอนกอนันต์ได้...
แล้วกลางคาบลูกแก้วพระยามหาจักรพรรดิราชนั้นแลมีบุญหากได้กระทำมาแต่ก่อนมากนักหนา
เล่า แลได้เป็นพระยาจักรพรรดิราชแทนพ่อนั้น ก็มีถ้ำแลเป็นแทนพ่อใส่เทียรย่อมรู้บุญรู้ธรรมอัน
เป็นประเสริฐทุกประการดังพ่อนั้นแล...มิแล้วเมื่อใดมีพระยาจักรพรรดิราชใส่ คนทั้งหลายผู้นั้น
ย่อมมาเฝ้ามาแห่ท่านนั้น ดังคนทั้งหลายอันอยู่ในแผ่นดิน แลเทียรย่อมไหว้นบคำรพยำเอย
พระยาจักรพรรดิราชเจ้านั้นแลแม้ท่านว่ากล่าวถ้อยคำสิ่งใดก็ดี แลบังคับบัญชาสิ่งใดก็ดี เทียรย่อม
ชอบด้วยทงธรรมทุกประการแล...อันว่าท้าวพระยาทั้งหลายก็ชวนกันมาไหว้นบคำรพยำเอยแล้ว
ก็ถวายตัวเป็นข้าพระยาท้าวมหาจักรพรรดิราชนั้นทุกคนแล... กราบถวายตัวแต่ท่านว่าดังนี้
บพิตรท่านแต่นี้ไปภพหน้า ดูทั้งหลายถวายตัวเป็นข้าท่ายแก่ท่านผู้เป็นเจ้า ๆ จะปรารภงานสิ่งใด
ดูข้าจะหามาถวายแก่ท่านผู้เป็นเจ้า ๆ จะใช้ดูข้าทั้งหลายให้กระทำการงานสิ่งใดแล้ว ดูข้าทั้งหลาย
จะกระทำการงานสิ่งนั้นถวายแต่ท่านผู้เป็นเจ้า...อันว่าบ้านเมืองแห่งดูข้าทั้งหลายหมู่นี้ แลขอ
ถวายเป็นอำเภอกแก่ท่านผู้เป็นเจ้า แลอันเชิญท่านผู้เป็นเจ้า โปรดเกล้ากระหม่อมผู้ข้าทั้งหลาย
นี้เกิด”¹

จากข้อความดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่าตำแหน่งจักรพรรดิราชได้มาเพราะบุญหรือ
กรรมเก่าที่มีเหนือคนสามัญทั่วไป ทั้งยังได้ปลูกฝังความคิดเรื่องการสืบราชสันตติวงศ์ ปลูกฝัง
ความเป็นธรรมราชาอย่างแท้จริง ทั้งกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม เป็นอุดมการณ์ทางการเมือง
เมืองที่พระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย) ทรงปลูกฝังไว้ตั้งแต่สมัยสุโขทัย ในไตรภูมิพระร่วงจึงมีข้อ
ความหลายตอนบ่งบอกถึงการปกครองในพระราชดำริของพระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย) การ
ปกครองในระดับประชาชนจึงเน้นมาในรูปการทำความดี ให้ประชาชนทำบุญให้ท่านแบ่งปันช่วย
เหลือซึ่งกันและกัน ให้ถือศีลละเว้นความชั่ว เจริญภาวนา เพื่อให้สังคมดำรงความเป็นปกติสุข มี
การอุดหนุนจุนเจือกัน เป้าหมายการพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงจึงกล่าวได้ว่า มีความมุ่ง
หมายในการปกครองเป็นเป้าหมายหลักที่ซ่อนนัยอยู่ คำกล่าวที่ว่าทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิ
พระร่วงเพื่อโปรดพระราชมารดา พอวิเคราะห์ได้ ประการดังนี้

ประการแรกเป็นเป้าหมายส่วนพระองค์ซึ่งพระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย) ทรงชี้แจงไว้
สองระดับระดับแรกคือการได้ไปเกิดในยุคพระศรีอาริย์ที่ประชาชนมีความสุขเท่าเทียมกัน ระดับ
ต่อไปเป็นเป้าหมายทางธรรม คือการได้เป็นอรหันต์บรรลุนิพพาน

¹ พญาสิทธิ. (2527). แหล่งเดิม. หน้า 136.

ประการต่อมาเป็นเป้าหมายส่วนรวม คือการที่สังคมสุโขทัยจะตั้งมั่นอยู่ได้ จำเป็นต้องมีผู้นำ และผู้นำที่เหมาะสมที่สุดในแนวพระราชดำริของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) คือผู้นำที่ไม่ใช่กษัตริย์นักรบหากควรเป็น “มหาธรรมราชา” อันหมายถึงผู้นำที่ทรงใช้ธรรมมาใช้ปกครองอาณาประชาราษฎร์ ต้องมีความแตกฉานทางธรรมดังที่ได้ทรงพระราชนิพนธ์สอดแทรกไว้ในไตรภูมิพระร่วงทุกระยะโดยเด่นชัด ในตอนที่ว่าด้วยมหาจักรพรรดิว่า “รู้บุญรู้ธรรม รู้กลัวรู้ละอาย บาป... มาตราว่า คนผู้ใดกระทำความชั่วด้วยประการใด ๆ ก็ดี บัณฑิตควรฆ่าให้ตาย ควรสั่งสอนโดยธรรมแล.. ผิดจะให้เขากระทำการอันใด ๆ ไซ้ ให้ใช้เขาแต่พอบังควรแล... ดูก่อนเจ้าทั้งหลาย ตราบใดชาวทั้งหลายแลมีอายุอยู่ไซ้ จงชาวเจ้าจำคำกุศลสั่งสอนนี้ไว้จงมั่น แลเร่งทำตามความชอบธรรมนี้ไว้เถิด”¹

เพื่อให้บรรลุถึงพระราชดำริทางการเมืองการปกครอง พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงวางนโยบายในการปกครองไว้ตามลำดับดังนี้

นโยบายสำหรับประชาชน ทรงเน้นเรื่องกรรม ที่ทุกคนทุกชนชั้นเมื่อกระทำแล้วจะต้องได้รับผลสนองเสมอกัน คำสอนเหล่านี้มีอยู่ในที่ต่างๆ ในรูปของกรรมที่จะทำให้เกิดในภพนั้นๆ นโยบายที่ทรงนำมาใช้ในการเมืองการปกครองสำหรับประชาชน คือการให้การศึกษาดำเนินความรู้ทางพระพุทธศาสนาสั่งสอน ทรงวางแนวกว้าง ๆ ในไตรภูมิพระร่วงถึงสาเหตุและผลของอกุศลกรรม ต้นตอของความชั่วเป็นเหตุให้ต้องไปเกิดในอบายภูมิ คือ อกุศลมูล ดังนี้

1. โลภะความอยากได้อันชื่อโลภะเหตุนี้เพื่อมักใคร่สินทาน มักดีทานเพื่อเอาสินทาน
2. โทสะความคิดประทุษร้าย อันชื่อโทสะเหตุนี้เพื่อชู้ทาน ใจซึ่งเคียดชิงสาแก่ทาน
3. โมหะความหลง อันชื่อโมโหเหตุนี้ไม่มีรู้จักพระธรรม มีใจพาล ใจหลง ใจกระทำ

บาปบ่มีชอบบ่มีพอทุกเมื่อแล

เมื่อกล่าวถึงสาเหตุให้ทำความชั่ว ต่อมาก็กล่าวถึงผลการกระทำชั่วที่เป็นเหตุให้มนุษย์ทั้งหลายจะต้องเกิดในอบายภูมิ กลายเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย เดรัจฉาน หลังจากที่ตายไปก็เพราะมีเหตุปัจจัยได้แก่ อกุศลกรรม เพราะฉะนั้น ถ้าหากมนุษย์ผู้ใดประกอบอกุศลกรรม ยินดีในอกุศลกรรม ถูกอกุศลกรรมนำไป ดำเนินชีวิตไปตามทางแห่งอกุศลกรรมก็เท่ากับว่า มนุษย์ผู้นั้นกำลังเดินทางมุ่งสู่อบายภูมิ ผลการกระทำที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงจะนำมากล่าว ดังนี้

ในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ยังไม่มีกฎหมายที่มีลักษณะปกครองชัดเจนเป็นรูปธรรมไตรภูมิพระร่วง จึงน่าจะเป็นเครื่องมือช่วยในการปกครองของพระองค์ สิ่งที่มองเห็นได้ชัดคือคำสอนทางพุทธศาสนาที่เป็นเสมือนกฎหมายอยู่ในตัวเองแล้ว มีข้อที่บัญญัติถึงเรื่องที่ดีควรทำและเรื่องไม่ควรทำ พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงมองเห็นสิ่งนี้จึงทรงพระราชนิพนธ์เป็นเรื่องโดยมีจุดมุ่งหมายด้านการเมืองการปกครองอยู่ด้วย หากไตรภูมิพระร่วงเป็นเสมือนกฎหมายของบ้านเมือง จึงน่าจะคิดว่าสุโขทัยคงจะมีปัญหาด้านการปกครองไม่น้อย เพราะ

¹ พญาสิทธิ. (2527). แหล่งเดิม. หน้า 109.

กฎหมายทุกฉบับตราขึ้นมาเพื่อความกินดีอยู่ดีและเพื่อปัญหาของสังคมโทษของบุคคลทั่วไปเท่าที่ปรากฏเช่นโทษกล่าวร้ายพ่อแม่ครูสมณพราหมณ์ และโทษของผู้กระทำปัญหานันตริยกรรม โทษดังกล่าวกำหนดขึ้นเพื่อควบคุมให้สถานภาพของสังคมดำเนินไปอย่างมีระบบ ไม่ก้าวก่ายซึ่งกันและกัน โทษของการมีชู้ทั้งชายและหญิงเพื่อมิให้สังคมยุ่งเหยิง โทษสำหรับขโมยสำหรับพ่อค้าแม่ขายที่ขายของโกง โทษของการข่มเหงคนจน โทษสำหรับผู้ฆ่าสัตว์และทำลายป่า โทษสำหรับผู้สมยาและกระทำการแท้งลูก ตลอดจนโทษปลีกย่อยอื่น ๆ เช่น โทษมุสา รัชยา ดูแคลน ตระหนี่ ในนรกใหญ่ทั้ง 8 ขุม และนรกบ้างกล่าวถึงลักษณะของการกระทำความผิดแล้วไปรับโทษในนรก เท่าที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงมีดังนี้

“คนผู้ใดเกิดมาแลปฏิบัติบาปรู้จักบุญ แลปฏิบัติคุณพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ แลปฏิบัติให้ท่านตระหนี่ที่ทรัพย์ แลเมื่อท่านจะอวยทานได้มักห้ามปราม ท่านอันหนึ่งมันบมิรู้จักที่รักน้องบมิรู้เอ็นดูกรุณา เทียรยอมฆ่าสิ่งสัตว์อันรู้ดีแล ลักเอาสินท่านอันท่านเจ้าสินบมิให้แก่ตน มักทำชู้ด้วยเมียท่านแล ลอกลักรักเมียท่านกล่าวความสะประมาทท่านแลกล่าวความหยาบช้ากล้าแข็งให้ท่านบาดเนื้อผิดใจให้ท่านได้ความเจ็บอาย แลกล่าวความมุสาวาทเหลวและหละลู่ล่ายอันบมิเป็นประโยชน์เป็นศิริจางนกตา แลมักกินเหล้าเมามาย แลบมิยำผู้เฒ่าผู้แก่สมณพราหมณาจารย์ อันว่าความอันเขาเจ็บปวดทนทุกข์เวทนาแห่งเขานั้น จักกล่าวบมิได้เลย”¹

เมื่อกล่าวถึงสาเหตุและผลของอกุศลกรรมแล้ว ลักษณะการดำเนินเรื่องในไตรภูมิพระร่วงนั้น พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ได้ทรงเสนอคุณธรรมหรือศีลธรรม หลักความประพฤติสำหรับราษฎร จากเนื้อเรื่องในไตรภูมิพระร่วงในฝ่ายกุศลกรรม กล่าวถึงบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ มี ทาน ศีล และภาวนา เป็นต้นว่าสวดมนต์และสวดพระพุทฺธคุณและระลึกถึงคุณพ่อคุณแม่เจ้าไทท่านผู้มีคุณแก่ตน แลภาวนาอนิจจังสังขารแล ทรงกล่าวถึงสาเหตุของกุศลกรรมเป็นต้นเหตุหรือรากเหง้าของความดีว่ามี 3 คือ กุศลมูล²

1. อโลภะ ความไม่โลภอยากได้ของเขา คิดเผื่อแผ่ให้แก่คนอื่น
2. อโทสะ ความไม่คิดประทุษร้าย มีเมตตา
3. อโมหะ ความไม่หลงลืม มีปัญญา

กุศลมูลทั้ง 3 เป็นเหตุให้เกิดการกระทำกุศลกรรมบถ 10 ประการ³ เป็นทางที่ทำให้มีความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต

การไปเกิดในสวรรค์ สามารถทำได้ 3 ทางคือ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ไว้ดังนี้

¹ แหล่งเดิม. หน้า 22.

² ที.ปา. 11/394/292. (2530). ทย.ยรฎ รฐ.ส เตปิฎก.

³ อง. ทสก. 24/165/287. (2530). ทย.ยรฎ รฐ.ส เตปิฎก.

ทางกายกรรม 3

1. มีเมตตากรุณาต่อสัตว์ ไม่เบียดเบียนฆ่าสัตว์
2. เคารพในกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น ไม่ลักทรัพย์
3. ไม่ล่วงละเมิดผิดประเพณีทางเพศ ละการประพฤติดูหมิ่นในกาม

ทางวจีกรรม 4

1. มีสัจจะพูดคำจริงละการพูดเท็จไม่ว่าจะเพราะตนเองผู้อื่นหรือเพราะประโยชน์ใดๆ
2. ละการพูดส่อเสียด กล่าวคำที่สมานสามัคคี
3. ละคำหยาบ พูดคำสุภาพอ่อนหวาน
4. ละการพูดเพ้อเจ้อ พูดคำจริงมีเหตุผล มีสาระประโยชน์ ถูกกาลเทศะ

ทางมโนกรรม 3

1. ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น
2. ไม่มีจิตคิดร้าย คิดปรารถนาให้สัตว์ทั้งหลายไม่มีเวร ไม่เบียดเบียน ไม่มีทุกข์
3. มีความเห็นชอบ เช่น เห็นว่าทานมีผล การบูชามีผล เป็นต้น

ในตอนที่ว่าด้วยมนุสสภูมิ กล่าวถึงบุญกิริยาวัตถุ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความดี ลักษณะที่ควรทำ เมื่อทำแล้วทำให้เกิดเป็นท้าวพระยามหาจักรพรรดิ ผู้ดีมีสกุล ผู้มีบุญทั้งหลาย¹ คือ

1. ทานมัย ทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ
2. สีลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีลหรือประพฤติดี
3. ภวานามัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนาคือฝึกอบรมจิตใจ
4. อปจายนมัย ทำบุญด้วยการประพฤติดีอ่อนน้อม
5. เวยยาวัจจมัย ทำบุญด้วยการช่วยขวนขวายรับใช้
6. ปัตติทานมัย ทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้แก่ผู้อื่น
7. ปัตตานุโมทนามัย ทำบุญด้วยการยินดีในความดีของผู้อื่น
8. ฐัมมัสสวนมัย ทำบุญด้วยการฟังธรรมศึกษาหาความรู้
9. ฐัมมเทศนามัย ทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้ความรู้
10. ทิษฐุภักมัย ทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ตรง

ในฝ่ายกรรมที่เป็นกุศล กล่าวถึงบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ แต่การบรรยายนั้นได้เจาะจงไปที่กรรมที่เป็นกุศล ไม่ได้แจกแจงรายละเอียดปลีกย่อยของลักษณะการกระทำและผลที่ได้รับเท่าที่ควร ซึ่งถ้าหากได้แสดงตัวอย่างกรรมอันเป็นกุศลให้กว้างออกไปให้เทียบกับฝ่ายอกุศล ก็อาจจะเป็นแนวหรือเค้าโครงที่จะช่วยให้เกิดความคิดและการกระทำในทางสร้างสรรค์

¹ พญาสิทธิ. (2527). แหล่งเดิม. หน้า 175.

ความดีงามขยายกว้างยิ่งขึ้นได้ เนื่องจากการดำเนินชีวิตในทางโลกนั้นยังเป็นไปด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา มนุษย์จึงยังคงกระทำความดีโดยมีจุดมุ่งหมายว่า จะได้รับผลตอบแทนในทางที่ดี ตามความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม และจุดมุ่งหมายปลายทางที่ผู้ดำเนินชีวิตในทางโลกมุ่งหวังก็คือ การได้ไปเกิดในภพหน้าที่ดีกว่าภพนี้ สุขสบายกว่าภพนี้ที่เป็นอยู่ ไตรภูมิพระร่วง ได้กล่าวถึงลักษณะคนไว้ 4 จำพวก¹ คือ

1. คนนรก หมายถึง ผู้ที่ชอบฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเป็นนิจ
2. คนเปรต หมายถึง ผู้ยากไร้เจ็บใจ ไม่เคยทำบุญกุศล
3. คนดิรัจฉาน หมายถึง ผู้ไม่รู้จักบาปบุญ ไม่มีเมตตากรุณา

คนมนุษย์ หมายถึง ผู้ที่รู้ผิด รู้ชอบ ละอายเกรงกลัวต่อบาป เคารพผู้เฒ่าผู้แก่สมณพราหมณ์รู้จักคุณพระรัตนตรัย

ในบรรดามนุษย์ 4 จำพวกนี้ คนมนุษย์เป็นประเภทที่ได้รับยกย่องว่าสูงกว่ามนุษย์จำพวกอื่น ๆ เพราะเป็นผู้รู้ผิดและชอบ เป็นผู้ละอายและเกรงกลัวต่อบาป มนุษย์เหล่านี้มุ่งกระทำความดีเพื่อให้บรรลุจุดหมายปลายทาง หรืออุดมคติสูงสุด แนวทางในการปฏิบัติตนให้ได้ชื่อว่ามีศีลธรรมนั้น หมายถึง การเว้นจากทุจริต 3 ทาง อันได้แก่ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ผู้มีสุจริตทั้ง 3 ประการนี้เรียกว่า กุศลกรรมบถ 10 ประการ เป็นธรรมจริยาที่ทำให้เจริญขึ้นทั้งทางกาย วาจา และใจ แต่ถ้าผู้ใดยังไม่มั่นคงในธรรมจริยานี้ ก็ให้ควบคุมกายและวาจาไว้ก่อนเป็นอย่างน้อย โดยการปฏิบัติตามหลักเบญจศีล คือ

1. เว้นจากการฆ่าสัตว์ ไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตและร่างกาย
2. เว้นจากการลักทรัพย์ ไม่ประทุษร้ายต่อทรัพย์สิน
3. เว้นจากการประพฤติดีกในกาม ไม่ประทุษร้ายต่อของรักของหวงแหน

1. เว้นจากการพูดโกหกหลอกลวง ไม่ประทุษร้ายด้วยวาจา
2. เว้นจากการเสพเครื่องดองของเมา อันเป็นเหตุให้ประมาทมัวเมาเพราะขาดสติ

ในที่นี้จะนำลักษณะการกระทำและผลของการกระทำที่เป็นกุศลกรรม เท่าที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงมาเป็นตัวอย่าง ดังนี้ “ บุญทั้งหลายนี้ไซ้แต่เมืองมนุษย์ภูมิ กระทำแลได้บุญในแผ่นดินนี้ ทั้งฝูงเทพยดาอันอยู่ในฉกามาพจรภูมิก็ดี ก็ยอมกระทำบุญฝูงนี้แล จึงได้เป็นพระอินทร์เทพยดาในเมืองฟ้าใส...”²

พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงวางนโยบายสำหรับพระองค์เอง เพื่อการเป็นธรรมราชาหรือ มหาจักรพรรดิราช โดยทรงปกครองด้วยการปฏิบัติหน้าที่โดยธรรม

“...เมื่อลุนนี้พระยาฤาไท รู้พระปิฎกใครได้ขึ้นเสวยราชย์ในเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัยแทนปู่

¹ แหล่งเดิม. หน้า 79 – 80.

² แหล่งเดิม. หน้า 179 และ 215 – 217.

แทนพ่อ...จึงสมมติขึ้นชื่อศรีสุรยพงศราม มหาธรรมราชาลิไท เสวยราชชอบด้วยทศพิศราชธรรม
 รู้ปราณีแก่ไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลาย เห็นข้าพวาท่านบิโรรพิน เห็นสินทวาท่านบิโรรเดอด พ่อตายไว้แก่ลูก
 พี่ตายไว้แก่น้องชื่อผู้ใดผิดวาง...รวมเท่าใดกับพ่อนฆ่าฟัน...สักดาบชื่อได้ข้าเล็กข้าเสื่อหัวฟุ้งหัวรบ
 กิติ ย่อมเอามาเลี้ยงมาขุน บิให้ถึงที่ฉิบที่หาย ชื่อได้ฝูงยียคดยียกูกัดนได้ฝูงใส่...ในปลา ยาใน
 ข้าวให้กิน และจักให้ถึงที่ล้มที่ตายดังอันกิตีพ่อนฆ่าพ่อนตีสักดาบ ย่อมโปรดฝูงไพร่แกลดอัน
 อันหลายเท่า แก่กรมช้องจักษกับแลมถ้วนเหี้ยมอดเนอดใจแก่อันเพิงเตียดและบ่อจ เคียดดังอัน
 เพื่อจัก...จึงเป็นพระพุทธร จงจักเอาฝูงสัตว์ทั้งหลายข้ามสังสารทุกข์นี้..."¹

ในเรื่องดังกล่าวนี้ ปรากฏเป็นข้อความในไตรภูมิพระร่วงที่กล่าวถึงผู้นำในการปกครอง
 ระดับ “มหাজักรพรรดิ” ไว้ว่า ต้องผ่านขั้นตอนการปฏิบัติธรรมระดับต่าง ๆ

“ท่านผู้เป็นพระยาจักรพรรดิราชนั้นได้ ท่านมีศักดิ์มียศดังนี้...คนผู้ใดที่ได้ทำบุญแต่ก่อนคือ
 ได้ปฏิบัติบูชาพระรัตนตรัยและรู้จักคุณพระพุทธรูปเจ้า พระธรรมเจ้า และสงฆ์เจ้า แลให้ท่านรักษาศีล
 เมตตากรุณา ครั้นตายก็เอาตนไปเกิดในสวรรค์ ลางคนเล่าเกิดเป็นท้าวพระยาผู้ใหญ่แลมีศักดิ์
 มียศ มีบริวารเป็นแอนกอนันต์ได้ ได้ปราบทั่วทั้งจักรวาล แลแม้ท่านกล่าวสิ่งใดก็ดี แลบังคับบัญชา
 สิ่งใดก็ดี เทียรย่อมชอบด้วยทรวงธรรมทุกประการ ท่านนั้นเป็นพระยา ทรงพระนามชื่อว่า พระยา
 จักรพรรดิราชพระยามิบุญดั่งนั้น ใจ ๖ มักไกรฟังธรรมเทศนาหนักหนา ๖ ย่อมฟังธรรมเทศนาแต่
 สำนักนิสมณพราหมณาจารย์ แลนักปราชญ์ผู้รู้ธรรมแลพระยานั้นทรงปัญญาเฉลียวฉลาด
 ในวันอุโบสถศีลได้ย้อมทรวงอัฐศีลทุกวันอุโบสถมิได้ขาด ในวันเพ็ญบุรณได้ศีลวันเมื่อเช้า ๖ ย่อมให้
 แต่ชนทรัพย์ สรรพเหตุอันเอนกนั้น แล้ว ๖ ให้ชนเอามากองไว้ที่หน้าพระลานชัยแล้ว ๖ แจกให้เป็น
 ทานแก่คนอันที่ยวมาขอ”²

พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) มิได้มุ่งกล่าวสอนเฉพาะแต่ชนชั้นกษัตริย์เพียงอย่าง
 เดียว แต่ยังวางนโยบายให้กับผู้เป็นเจ้านายที่มีอำนาจในการปกครองบ้านเมือง เพราะลักษณะ
 การปกครองสมัยสุโขทัยถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นเจ้าแผ่นดิน มีอำนาจมากและบรรดาข้าราชการ
 บริหารที่ทำหน้าที่บริหารกิจการต่างพระเนตรพระกรรณ จำเป็นต้องมีจิตสำนึกโดยธรรมชาติที่
 เป็นเสียงภายในใจให้ตัดสินใจได้ว่า อะไรผิดอะไรถูก สามารถปกครองบ้านเมืองได้อย่างสงบสุข
 จิตสำนึกโดยธรรมชาตินี้เรียกว่า คุณธรรม หรือมโนธรรม³ พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรง
 นำนโยบายนั้นสอนบรรดาผู้ใช้อำนาจปกครองทั้งหลายให้ถือเป็นหน้าที่ที่ต้องทำ พระองค์
 ต้องการปลูกฝังคุณธรรมหรือมโนธรรม ซึ่งเป็นอินทรีย์พิเศษที่เรียกว่า “ปัญญา” อินทรีย์ทางศีล
 ธรรมหรือมโนธรรมดังกล่าว ผู้ปกครองกับคุณธรรมเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องคู่กัน นโยบายการปก-

¹ บันทึกในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 4 - 33.

² พญาสิทธิ (2527). แหล่งเดิม. หน้า 94.

³ วิทย์ วิศทเวทย์. (2530). จริยศาสตร์เบื้องต้นมนุษย์กับปัญหาจริยธรรม. หน้า 82.

ครองที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดคือ ทศพิชราชธรรม เป็นกฎที่ตราไว้เพื่อเป็นเครื่องชี้ เป็นแนวไว้ให้นักปกครองปฏิบัติโดยไม่ออกนอกกลุ่มนอกทาง นักปกครองที่ปราศจากทศพิชราชธรรม มักจะได้รับการติฉินจากราชฎาตามที่ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์เสมอ

ไตรภูมิพระร่วงเป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) มาตั้งแต่ครั้งสุโขทัยที่พระองค์ทรงเห็นชอบในเรื่องการปกครองแผ่นดินโดยกษัตริย์ การเสนอรูปแบบในการปกครองจึงให้กษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุด และกษัตริย์ที่สมบูรณ์แบบที่เหมาะสมแก่การปกครองรัฐนั้น ต้องมีลักษณะเช่นเดียวกับจักรพรรดิราชที่ปกครองชมพูทวีป ข้อสังเกตคือกษัตริย์ที่ทรงเน้นนั้น มิใช่กษัตริย์นักรบ แต่เป็นจักรพรรดิราช เป็นผู้มีบุญบารมีมากกว่าคนทั่วไป ดังนั้น ทุกคนควรเคารพเชื่อฟังจักรพรรดิราชที่มีคุณธรรมสูงส่ง และมีอำนาจพิเศษที่สามารถดลบันดาลให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ด้วยบุญบารมี และของวิเศษที่เกิดมาเพื่อคู่บุญบารมีจักรพรรดิราช เรียกว่า “สัตตพิชรัตน 7” ฐานะของกษัตริย์ถูกยกย่องให้สูงส่งทัดเทียมกับเทพ โดยเรียกว่าสมมติเทพ รูปแบบการปกครองโดยระบบกษัตริย์จึงเป็นแบบธรรมานุภาพ กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ต้องทรงมีทศพิชราชธรรม ซึ่งต่างไปจากเทวราช การปกครองแบบจักรพรรดิราช เน้นสร้างคุณธรรมทางการเมืองการปกครองให้กับผู้นำ ส่วนการปกครองแบบเทวราช พระมหากษัตริย์เน้นการสร้างอำนาจเฉพาะทางการเมืองการปกครอง

ด้านกฎหมายที่ใช้ในการปกครองรัฐสุโขทัยไม่ปรากฏชัดเจน แต่มหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงเสนอในรูปกฎศีลธรรมให้คนเกรงกลัวต่อบาป เพื่อควบคุมให้สถานภาพของสังคมดำเนินไปอย่างสงบสุข จะเป็นโทษทางศีลธรรมทั้งสิ้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ พระมหากษัตริย์ในยุคนั้นมีพระราชดำริว่า การลงโทษด้วยศีลธรรมให้ผลดีกว่าการลงโทษทางกฎหมายก็เป็นได้ เพราะถ้าคนเกรงกลัวต่อบาปแล้ว คงจะกระทำแต่ความดี และถ้าทุกคนทำดีมีศีลธรรมประจำใจ ก็เท่ากับว่าให้ความร่วมมือกับรัฐในด้านการปกครอง พระราชดำริทางการเมืองการปกครองในไตรภูมิพระร่วงยังไม่ชัดเจนเท่าที่ควร ทั้งนี้เพราะไตรภูมิพระร่วงมิได้พระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อเสนอรูปแบบ หรือนโยบายการปกครองโดยตรง หากจะเน้นให้ประชาชนเป็นคนดีมีศีลธรรม ทำให้การปกครองเป็นไปไดราบรื่นเท่านั้น

บทที่ 4

แนวพระราชโบายทางการเมืองการปกครองภายใต้อุดมการณ์ ทางการเมืองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)

การเสนอแนวพระราชดำริทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 -

(ลิไทย) จากพื้นฐานสภาพการปกครอง สภาพเศรษฐกิจ สภาพสังคม ความสัมพันธ์กับแว่น
อื่น ๆ และลัทธิความเชื่อของชาวสุโขทัย จากข้อมูลในไตรภูมิพระร่วงที่พระมหาธรรมราชาที่ 1
(ลิไทย) ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อเผยแพร่พระศาสนา และเพื่อใช้เทศนาโปรดพระมารดา ดัง
ปรากฏในบานแพนกเดิมว่า “เจ้าพระยาเลไถได้เสวยราชสมบัติในเมืองศรีสัชชนาลัยอยู่ได้ 6 เข้า
จึงได้ไตรภูมิมาถุนใส่เพื่อใด ใส่เพื่อมีอรรถพระอภิธรรมและใครจะเทศนาแก่พระมารดา ท่าน
หนึ่งใครจะจำเรณูอภิธรรมสวด”¹

ไตรภูมิพระร่วงแม้ว่าจะเป็นวรรณคดีทางพุทธศาสนา แต่ส่วนหนึ่งของความเป็นจริง
นอกเหนือจากความเป็นวรรณคดีแล้ว เถกมิกถายังเป็นวรรณกรรมทางการเมืองที่สำคัญของ
ไทย พระเจ้าลิไทยทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อประโยชน์ทางการเมืองการปกครองอย่างแน่นอน ถ้า
การเมืองเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตที่เกี่ยวข้องกับชีวิตไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใด หรือที่แห่งใด ก็ไม่อาจ
หลีกเลี่ยงจากอิทธิพลหรือแรงกระทบจากการเมืองได้

“ไตรภูมิพระร่วง วิทยานิพนธ์เรื่องแรกของไทย เกิดขึ้นด้วยเหตุผลทางการเมือง โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งเมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่ว่า ผู้แต่งเป็นอุปราชกำลังเตรียมการเป็นกษัตริย์ที่ปรีชา
สามารถ เป็นผู้รอบรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ จะถือว่าเป็นกษัตริย์นักวิชาการองค์แรกของไทยก็น่า
จะได้ จึงน่าจะเป็นไปได้ถ้าอุปราชพระองค์หนึ่งจะนำความรู้เชี่ยวชาญในวิชาการแขนง
ต่าง ๆ มาใช้เพื่อประโยชน์ทางการเมือง”²

ในบทนี้จะได้อธิบายแนวพระราชโบายทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชา
ที่ 1 (ลิไทย) โดยแยกออกเป็น 5 หัวข้อ จากเนื้อหาในไตรภูมิพระร่วง ดังนี้

1. ลักษณะการเมืองการปกครอง

สมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ฐานะของพระมหากษัตริย์เริ่มเปลี่ยนแปลงไป
จากเดิม จากหลักฐานในจารึกสุโขทัยหลักที่ 4 ปรากฏมีคำว่า “เสวยราชย์ไธสุริยธิปัตย์พระรา

¹ พญาลีไท. (2527). *เถกมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง*. หน้า 2

² ชลธิชา กลัดอยู่. (2517, มิถุนายน – กันยายน). *ไตรภูมิพระร่วง รากฐานอุดมการณ์ทางการเมือง
เมืองของไทย*. 1: 111.

บัญญัติ...” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอิทธิพลของพราหมณ์ได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในสังคมไทย และถ้าสังเกตต่อไปจะพบว่า การเรียกพระนามของกษัตริย์นั้น คำนำหน้าแทนที่จะเป็น “พ่อขุน” ก็กลายเป็น “พระยา (พญา)” หรือไม่ก็ “พระ” เช่น พระเจ้าลิไทย หรือพระมหาธรรมราชาลิไทย เป็นต้น แสดงถึงฐานะที่พิเศษไปจากเดิม มิใช่พ่อกับลูกดังปรากฏในตอนต้นสมัยสุโขทัยอีกต่อไปแล้ว นอกจากนี้อาจจะมีอิทธิพลของลัทธิเทวราชจากขอมเข้ามาปะปนบ้างแล้ว¹ จะพบว่าคติในเรื่องพระมหากษัตริย์ของสมัยสุโขทัยในรัชสมัยพระเจ้าลิไทยเป็นแบบเจ้ากับข้า มิใช่บิดากับบุตรเช่นรัชสมัยก่อนหน้านั้น มีลักษณะเป็นระเบียบแบบแผนมีพิธีรีตองไว้เกียรติดังตามอย่างการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีความเด็ดขาด²

จากศิลาจารึกสุโขทัยตอนหนึ่งกล่าวว่า ก่อนที่พระยาลิไทยจะเสด็จขึ้นครองสุโขทัย ก็ต้องเสด็จมาจากเมืองศรีสัตนาแลย์ และใช้ขวานฟันประตูเมืองสุโขทัยจึงเข้าเมืองได้ ในกรณีเช่นนี้ การขึ้นครองราชย์ของพระองค์คงต้องมีเงื่อนไขและปราบปรามศัตรูทางการเมือง การเสริมสร้างบารมีและพระราชอำนาจให้กับพระองค์เองเพื่อหาความชอบธรรมย่อมเป็นเรื่องธรรมดา การมีความสัมพันธ์กับราษฎรในฐานะบิดากับบุตรดังเช่นแต่ก่อน ย่อมเป็นการไม่ปลอดภัยแก่พระองค์ในฐานะที่มีศัตรูทางการเมือง ฐานะกษัตริย์ทางการเมืองของกษัตริย์สุโขทัยจึงเปลี่ยนไป³

ต่อมาความสัมพันธ์ระหว่างประมุขของอาณาจักรกับพลเมืองเริ่มจะเปลี่ยนแปลงไปบ้าง กษัตริย์สุโขทัยมีลักษณะเป็นจักรพรรดิราชผู้ซึ่งขยายอำนาจทางธรรมออกไปอย่างกว้างขวาง เพราะได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา ไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงเรื่องดังกล่าวไว้ชัดเจนมาก และกษัตริย์ก็เริ่มยกฐานะของตนเองให้สูงขึ้น จากพ่อขุน กลายเป็นธรรมราชา แสดงให้เห็นว่ากษัตริย์จะต้องมีฐานะที่ยิ่งใหญ่กว่าพ่อขุน และบางครั้งอาจพิจารณาให้ลึกลงไปได้อีกว่า กษัตริย์ทำหน้าที่คล้ายกับพระพุทธองค์ผู้ประกาศสัจธรรมอันยิ่งใหญ่ในสมัยพุทธกาล

นักปกครองในอดีตได้รับปรัชญาและศาสตร์ต่าง ๆ จากอินเดีย กล่าวคือ อารยธรรมอินเดียสร้างฐานะกษัตริย์ให้โดดเด่นกว่าสามัญชน เพื่อเสริมเกียรติยศและอำนาจบารมีแห่งตนเอง เช่น การที่นักปกครองรับทฤษฎีเทวราชมา ก็ช่วยให้ตนสร้างอำนาจเหนือนักปกครองอื่น ๆ ในดินแดนใกล้เคียงกัน ฉะนั้น ผลประโยชน์ของนักปกครอง คงจะเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการรับอิทธิพลอินเดียเช่นกัน⁴ ข้อความดังกล่าวนี้ บ่งบอกอิทธิพลของลัทธิเทวราชว่า เป็นที่ต้องการของนักปกครอง การรับเข้ามามีจุดมุ่งหมายที่ไม่ดีแอบแฝงอยู่ ปัญหาจากการปกครองในลัทธิดัง

¹ ขจร สุขพานิช. (2519). *ฐานันดรไพร่*. หน้า 70 – 72.

² ศรีศักร วัลลิโภดม. (2510, พฤษภาคม – มิถุนายน). *ที่มาของการปฏิรูปการปกครองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ*. 17 – 18 : 32.

³ ณรงค์ พ่วงพิศ. (2527). *ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมือง*. หน้า 6.

⁴ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2516, เมษายน). *พุทธศาสนาและการรวมทางการเมืองสมัยอยุธยาตอนต้น*. 4 : 438.

กล่าวย่อมเกิดขึ้นได้ การก้าวพ้นจากเทวราช เป็น ธรรมราชา เป็นสิ่งที่น่าศึกษา อาจจะเป็นไปได้ว่าช่วงสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) อิทธิพลของพราหมณ์จากอินเดียเข้ามามีบทบาทในสุโขทัยมาก การปกครองแบบพ่อปกครองลูกไม่อาจดำรงตนได้ เพราะถ้าหากเป็นไปเช่นนั้น การใช้อำนาจที่ไม่มีเครื่องมือควบคุมจึงเป็นสิ่งที่น่ากลัว ฉะนั้น แนวคิดในพุทธศาสนาเรื่องธรรมราชา จึงถูกหยิบยกขึ้นมา เพื่อเป็นเสมือนเครื่องถ่วงเหนี่ยวอำนาจที่อาจเกินขอบเขต และเพื่อต้านทานลัทธิเทวราช หากเป็นเช่นนั้นจริง วิกฤติในพุทธศาสนายุคสุโขทัยที่ปรากฏชื่อในไตรภูมิพระร่วงย่อมมีบทบาททางการเมืองในฐานะเป็นที่ปรึกษาของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ที่จะถวายนแนวคิดในการต่อต้านลัทธิดังกล่าว

2. อิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อการปกครอง

ในไตรภูมิพระร่วงมีหลักฐานที่แสดงว่าพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงชื่นชมกษัตริย์อินเดียพระองค์หนึ่งคือ พระศรีเจ้าธรรมาโศกราช เพราะเนื้อความในไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึงกษัตริย์พระองค์นี้อย่างละเอียดในแง่ประวัติ พระราชจริยวัตร และบุญบารมี¹ เพื่อศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงจะแบ่งออกเป็น 3 หัวข้อย่อย ดังนี้

- 2.1 อิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1
- 2.2 คำสอนในพุทธศาสนาและการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1
- 2.3 ลักษณะการปกครองในแนวพระราชดำริของพระมหาธรรมราชาที่ 1

2.1 อิทธิพลของพระพุทธรูปศาสนาที่มีต่อการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)

จากการศึกษาแนวพระราชประสงค์ของการพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง ที่กล่าวว่า เพื่อเป็นการเทศนาโปรดพระมารดา แต่พบว่ามีคำสอนของพุทธศาสนาทางด้านการเมืองและการปกครองปรากฏอยู่หลาย ๆ แห่ง อาจจะกล่าวได้ว่า จุดมุ่งหมายของการพระราชนิพนธ์อีกประการหนึ่งก็คือ เพื่อผลทางด้านการเมืองการปกครอง ทั้งนี้เพราะเนื้อหาของไตรภูมิพระร่วงได้นำคำสอนของพุทธศาสนาเข้ามาใช้ เพื่อสร้าง ปรับปรุง วางพื้นฐานทางด้านจริยธรรมเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติของบุคคลต่าง ๆ ในสังคมสุโขทัย หรืออาจจะกล่าวได้ว่า เป็นการนำคำสอนของพุทธศาสนาเข้ามาใช้เพื่อแก้ปัญหาของบ้านเมือง อิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อการปกครองในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ได้แก่

1. พระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานทางจริยธรรมของสังคม เป็นธรรมที่ควรปฏิบัติ จริยธรรมมีความหมายถึงหลักความประพฤติที่มนุษย์ส่วนใหญ่ในสังคมยอมรับ ในวรรณกรรมไตรภูมิพระร่วง ได้นำคำสอนทางพุทธศาสนามาใช้ แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาเป็นที่ยอมรับของคน

¹ พญาลิไท. (2527). แผลงเดิม. หน้า 140-161.

ทั่วไปในสังคมสุโขทัย ความประพฤติกและปฏิบัติของคนสุโขทัยสมัยพระเจ้าลิไทย จึงมีความเชื่อพื้นฐานมาจากพุทธศาสนา จริยธรรมพื้นฐานของสังคมสุโขทัยยังสามารถจำแนกออกได้ดังนี้

1.1 จริยธรรมสังคม เป็นหลักธรรมที่บุคคลควรปฏิบัติที่ทำให้เป็นมนุษย์ธรรม ตัวอย่างเช่น “คนอันที่รู้จักผิดแลชอบ แลรู้จักกลัวบาป แลละอายแก่บาป รู้จักว่าง่ายว่ายาก แลรู้จักรักพี่รักน้อง แลรู้เอ็นดู กรุณาต่อผู้เข็ญใจ แลรู้ยำเกรงพ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่ สมณพราหมณาจารย์ อันอยู่ในสิกขาบทของพระพุทธเจ้าทุกเมื่อ แลรู้จักคุณแก้ว 3 ประการแล”¹ ข้อความนี้แสดงถึงจริยธรรมส่วนบุคคลของชาวสุโขทัยที่ได้รับจากพุทธศาสนา ความเป็นผู้กตัญญู มีหิริโอตตัปปะ มีความเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโสแสดงถึงความสำนึกในการควบคุมพฤติกรรมตนเองโดยใช้หลักธรรมโดยใช้หลักธรรมของพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว อีกทั้งเป็นธรรมที่ควรปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม ตัวอย่างเช่น คนในอุตรกุรุทวีปเป็นผู้มีอายุยืนยาว ดังข้อความต่อไปนี้

“เพราะว่าเขานั่นอยู่ในปัญจศีลทุกเมื่อบมิได้ขาด เขาบ่หอนจะรู้ข้าสัตว์ตัวเป็นให้จำตาย เขาบ่หอนจะรู้จักเอาทรัพย์สินทานมากก็คติน้อยก็ดี อันเจ้าของเขามิได้ให้ เขาบ่หอนจะรู้จักฉกเอา อันหนึ่ง เขาบ่หอนจะรู้ทำชั่วด้วยเมียท่านผู้อื่น ส่วนว่าผู้หญิงเล่าเขาก็บ่หอนทำชั่วด้วยผัวท่านแล ผู้อื่นแลเขาบ่หอนทำชั่วจากผัวของตน อันหนึ่ง เขาบ่หอนจะรู้เจรจา มุสาวาท แลเขาบ่หอนจะรู้เสพสุรายาเมา แลเขารู้ยำเกรงผู้เฒ่าผู้แก่แลพ่อแม่ของเขา เขารู้รักรักพี่รักน้องของเขา เขาก็ใจอ่อนใจอด เขารู้เอ็นดูกรุณาแก่กัน”²

1.2 จริยธรรมด้านการปกครอง พระราชานิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง ได้แสดงให้เห็นถึงการยอมรับเอาคำสอนทางพุทธศาสนามาใช้ และวางพื้นฐานด้านจริยธรรมทางการเมืองการปกครองให้แก่สังคม ซึ่งจำแนกได้ 2 ฝ่ายคือ

1. จริยธรรมสำหรับผู้ปกครอง เป็นหลักธรรมที่ผู้ปกครองต้องปฏิบัติตาม ในความเชื่อสมัยนี้ “สัตว์ทั้งหลายนี้ยากจะเกิดมาเป็นคน ครั้นว่าได้เกิดมาเป็นท้าวเป็นพระยาดังชาวเจ้าทั้งหลายนี้ ย่อมมีบุญสมภารมากแล้ว จึงชาวเจ้าทั้งหลายรับรู้ธรรม รู้กลัวรู้ละอายแก่บาปนั้นจงนักเกิด จะบังคับด้วยคำสั่งอันใดก็ดี ด้วยใจที่อันชอบด้วยทางธรรม อย่าให้พ้นวันพ้นคืน”³ ทั้งมีความเป็นผู้รู้จักประมาณตน ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท “ผู้เป็นท้าวพระยานี้แม้จะพิภพเจราจาสิ่งใดก็ดี อย่าเจราจามาก มันจะยื้มแยมด้วยสิ่งใด อย่ายื้มแยมมาก แต่พอประมาณเกิด เร่งให้รำพึงถึงความชอบ อย่าได้ประมาทลืมนเลย”⁴ มีความยุติธรรมให้ความเสมอภาคต่อผู้อยู่ใต้ปกครอง “จงรักลูกเจ้าเหง้าขุนทมนทนายไพร่ฟ้า ข้าไททั้งหลาย อย่า

¹ แหล่งเดิม. หน้า 80.

² แหล่งเดิม. หน้า 82.

³ แหล่งเดิม. หน้า 109.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 115.

ได้เลือกที่รัก อย่าได้มักที่ชัง แลรักเขาจงเสมอกันแล”¹ ชุบเลี้ยงข้าราชการสำนักให้สุขสบาย ไม่คิดเสียดาย “อันหนึ่ง ผู้เป็นท้าวเป็นพระยาควรให้ทรัพย์สิ่งสินแก่ลูกแก่เมียชาวแม่ ชาวเจ้าผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งหลาย เพื่อเป็นเสบียงเบี้ยเลี้ยงเขากินอยู่เป็นกำลัง เป็นเครื่องแต่งแ่งแผ่दनนั้น ควรให้แก่เขา เขาจึงเต็มใจเขา แลเราผู้เป็นท้าวพระยา อย่าควรคิดเสียดายทรัพย์นั้นเลย”² เลี้ยงดูรักษาสมณพราหมณ์ นักปราชญ์ราชบัณฑิต ผู้ธรรม“อันหนึ่ง ให้เลี้ยงดูรักษาสมณพราหมณ์ แลนักปราชญ์ราชบัณฑิต ผู้ธรรม...มานั่งอยู่ที่สูงแล้ว แล้วจึงถามถึงธรรมอันประเสริฐนั้นแล”³ ให้บำเหน็จรางวัลแก่ผู้ทำดี มากน้อยตามประโยชน์ที่เขาทำได้ “อันหนึ่ง ข้าคนไพร่ฟ้าข้าคน คือว่าผู้ใดก็ดี แลกระทำความชอบให้ได้ประโยชน์แก่ท้าวพระยา ด้วยความอันชอบของเขานั้นได้ ด้วยให้รางวัลแก่ผู้นั้นตามมากแลน้อยหนักแลเบาโดยอำเภอคุณแลอำเภอประโยชน์ของเขานั้นแล”⁴ ผู้ปกครองต้องเป็นผู้มีศีล มีเมตตากรุณา สั่งสอนให้ผู้อยู่ใต้ปกครองรู้จัก “ชื่อเบญจศีลแลควรแก่ชาวเจ้าทั้งหลายผู้เป็นท้าวเป็นพระยา เร่งจำไว้ให้หมั่น แลสั่งสอนท้าวพระยาลูกเจ้าเหง้าขุนหมื่น ทนายไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลายอันมีในอาณาจักร เพราะตนให้รู้แล”⁵ ผู้ปกครองต้องไม่เบียดเบียนผู้อยู่ใต้ปกครองโดยเก็บภาษีมาก “ดูกร ชาวเจ้าท้าวพระยาทั้งหลาย ประการหนึ่ง ด้วยไพร่ฟ้าข้าไท ราษฎรทั้งหลายทำไรไถนากินในแผ่นดินเรา นี้ เมื่อใดเขานั้นเป็นรวงไล่ ให้ผู้ใดเชิญใจชื่อนั้นไปดูปันค่าโดยอุดมเทียบนั้นแล กระทำเข้าเปลือกนั้นเป็นสิบส่วน แลเอาเป็นหลวงนั้นแต่ส่วนหนึ่ง แลเก็บส่วนนั้นให้เขาแลมิแลเห็นว่าเขามิได้เข้านั้นได้เสีย”⁶ ผู้ปกครองต้องดูแลบำรุงเลี้ยงข้าราชการ ผู้ได้บังคับบัญชา และผู้ชรา “อันหนึ่ง ควรให้เขาสักส่วนแก่ไพร่แลท้าวท้าวทหารทั้งหลาย เดือนแลหกคาบจึงพอเขากิน อย่าให้เขาอดเขาอยาก มิว่าจะใช้เขากระทำการอันใด ๆ ไล่ ให้ใช้เขาแต่พอบังควรแลอย่าใช้เขานักหนาให้ล้าเหลือใจ มิผู้ใดเฒ่าแก่ไล่ผู้นั้นบ่มิควรใช้เขาเลยปล่อยเขาไปตามใจเขาแล”⁷ ผู้ปกครองต้องส่งเสริมอาชีพให้แก่ผู้อยู่ใต้ปกครอง “อันหนึ่ง ไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลายอันอยู่แวันแคว้นแดนดินเมืองเรา มิว่าเขาจะไปค้าขายกินก็ดี แลว่าเขาหาทุนบ่มิได้ แลเขามาหา ขอเราผู้เป็นเจ้านายแลขอกู้เงือกทองไปเป็นทุนค้าขายกินตั้งนั้น เราผู้เป็นท้าวพระยานี้ ควรปลงเงือกทองในท้องพระคลังนั้นให้แก่เขา”⁸

¹ แหล่งเดิม. หน้า 109.

² แหล่งเดิม. หน้า 113.

³ แหล่งเดิม. หน้า 114

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 114.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 112.

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 112.

⁷ แหล่งเดิม. หน้า 112.

⁸ แหล่งเดิม. หน้า 113.

2. จริยธรรมของผู้อยู่ภายใต้ปกครอง ในไตรภูมิพระร่วงมิได้กล่าวไว้อย่างชัดเจน เพียงแต่กำหนดคุณสมบัติมนุษย์ไว้ 4 ประเภท เพื่อเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติของคนทั่วไปในสังคมไว้ดังนี้

- 2.1 คนนรก คือคนที่ชอบฆ่าสัตว์ ต้องถูกลงโทษตัดมือ ตัดเท้า ทนทุกข์เวทนาสาหัส
- 2.2 เปรตมนุษย์ คือคนที่ไม่เคยทำบุญ บริจาคช่วยเหลือ ต้องเป็นคนเข็ญใจ ไม่มีแม้แต่เสื้อผ้าจะสวมใส่
- 2.3 ตีรจกานมนุษย์ คือคนที่ไม่รู้จักบาปบุญคุณโทษ ขาดความเมตตา ขาดความกตัญญูกตเวทิตา
- 2.4 มนุษย์ธรรม คือคนที่รู้จักว่าสิ่งใดเป็นกุศล สิ่งใดเป็นอกุศล รู้จักประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในอนาคต มีความเมตตา กรุณา เชื่อฟังเคารพบิดามารดา ครูอาจารย์ ผู้เฒ่าผู้แก่ เคารพพระ - รัตนตรัย

ไตรภูมิพระร่วงได้นำคำสอนของพุทธศาสนามาใช้เป็นหลักเกณฑ์ในการปฏิบัติของคนในสังคมไว้ คำสอนเหล่านี้ถือว่าเป็นพื้นฐานทางจริยธรรมของชาวสุโขทัย การรู้จักควบคุมตนเอง การรู้จักปฏิบัติตนเมื่อต้องสัมพันธ์กับบุคคลอื่น การรู้จักหน้าที่ของตนเองและหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อผู้อื่น การยอมรับคำสอนทางพุทธศาสนามาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาลังคมของชาวสุโขทัย การเมืองการปกครองของชุมชนหรือสังคมใดก็ตาม จะเป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อย เมื่อทุกคนในสังคมนั้นเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน คือการมีจริยธรรมพื้นฐานเหมือนกัน การยอมรับพุทธศาสนาของสังคมสุโขทัยที่พระเจ้าลิไทยทรงนำมาใช้ในการพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงจึงมีพระราชพระราชประสงค์ที่จะวางพื้นฐานทางจริยธรรมให้แก่สังคมสุโขทัย

2.2 คำสอนในพุทธศาสนาและการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย)

พุทธศาสนาถูกนำไปใช้เป็นเครื่องมือในทางการเมืองและการปกครอง 2 ประการคือ

1. การนำคำสอนของพุทธศาสนาไปใช้แทนกฎหมาย คำสอนของพุทธศาสนาเป็นเสมือนกฎหมายอยู่ในตัว เนื่องจากข้อบัญญัติต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องที่จะต้องกระทำและเรื่องที่ต้องละเว้นไม่สมควรกระทำ ข้อที่ต้องละเว้นเหล่านี้ หากมีการล่วงละเมิดขึ้นย่อมให้โทษตามหลักการ “กฎแห่งกรรม” การที่พระเจ้าลิไทยทรงนำคำสอนทางพุทธศาสนาใช้เป็นแนวทางพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง จึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง โดยใช้คำสอนเหล่านั้นแทนกฎหมายในรัชสมัยของพระองค์ เนื่องจากในสมัยนั้นยังไม่มีกฎหมายที่มีลักษณะการปกครองอย่างเด่นชัดเป็นรูปธรรม คำสอนทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง จึงทำหน้าที่เป็นบทบัญญัติของกฎหมาย กำหนดการลงโทษทางจิตใจแก่ผู้ไม่ปฏิบัติตามและผู้ล่วงละเมิดบทบัญญัติเหล่านั้น

ไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึง “กฎแห่งกรรม” คือคนที่ทำบุญย่อมได้รับผลบุญตอบแทน คนทำบาปย่อมได้รับผลบาปนั้นตอบแทน คนทำบาปต้องไปเกิดในนรก เปรตภูมิกล่าวถึงนรก ภูมิ แบ่งเป็นนรกระดับต่าง ๆ หลายแห่ง แต่ละแห่งล้วนมีความน่ากลัว สยดสยอง นรกจัดแบ่งไปตามลำดับโทษ กฎแห่งกรรมหรือผลแห่งบุญและผลของบาป จะแยกออกไปตามกรรมของตน

“ผู้ใดกระทำความบุญอันใดได้ เทพเจ้านั้นเขียนชื่อผู้นั้นในแผ่นทองสุก แล้วทูนเหนือหัวไปถึง พระยายมราช พระยายมราชก็จับใส่หั่ว แล้วก็สาธุการอนุโมทนายินดีด้วย...พระยายมราชก็เชิญให้ขึ้นไปสู่สวรรค์อันมีวิมานทองประดับด้วยแก้ว 7 ประการ”¹

“มิแล้วผู้ใดกระทำความบาปนั้น มันคำนึงดูตนมันเองนั้น แลมันมีอาชญาบาปนั้นได้เลย จึงเทพเจ้านั้นเอาบาปขึ้นในแผ่นหนังหมามาอ่านให้มันฟัง มันได้ฟังบาปขึ้นนั้น มันจึงสารภาพว่ามีจริง พระยายมราชแลเทพเจ้านั้น จึงบังคับแก่ผู้ยมพะบาลให้เอามันไปโดยกำลังบาปกรรม มันอันหนักเบา นั้น แลบังคับอันควรในนรกอันหนักแลเบา นั้น แลความทุกข์เวทนาแห่งเขา นั้น จักกล่าวบมิถ้วนได้เลย”²

การล่วงละเมิดในข้อที่จำต้องละเว้น ตามคำสอนในพุทธศาสนาส่งผลให้คนตกไปอยู่ในนรก จะอยู่ในลำดับใดก็ตาม ขึ้นอยู่กับโทษที่ได้ล่วงละเมิดไปแล้ว ดังตัวอย่างโทษสำหรับขุนนางต่อไปนี้

“นรกขาวอันดับเป็นคำรบ 10 นั้นชื่อว่า โปรธณเมพนรก คนผู้ท้าวพระยาใช้ให้ไปเอา ส่วยสาอากรแก่ไพร่ฟ้าราษฎรทั้งหลาย แลเรียกเอามากกว่ากำหนดท่าน แลกส่วยร้ายแก่ท่าน เป็นต้นว่า ข้าท่าน ดีท่าน ผู้มีไมตรีรักตน แลเป็นมิตรโทษ ดังนั้น ครั้นตาบไปเกิดในนรก บาปกรรมอันกระทำคุกคาม คำรามแก่เขาว่าจะใส่ชื่อใส่ตา ผูกตีนแลมือเขา ทำข่มเหงเอาแก่เขา แลคนหมุ่กระทำร้ายแก่ท่าน เป็นต้นว่า ข้าท่าน ดีท่านผู้มีไมตรีรักตน แลเป็นมิตรโทษ ดังนั้น ครั้นตายไปเกิดในนรก คนนรคนนั้นอยู่ในแม่น้ำใหญ่อันหนึ่ง เต็มไปด้วยลามุก อาจมี แลเหม็นนักหนา แม้ว่ายอยู่ไกลได้แลโยชน์ก็ดี ยังเหมือนอยู่ เขายืนอยู่นักหนา เขาอดบมิได้ เขาก็กินอาจมนั้นต่างเข้าต่างน้ำทุกวันแล”³

โทษสำหรับขุนนางข้าราชการมีการกำหนดให้เป็นเปรต เช่นที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงเรื่องโทษของเปรตผู้มีเลืบยาว ไข่เลืบของตนขูดเอาเนื้อหนังของตนเองมากิน โทษที่กำหนดตามกฎแห่งกรรม นอกจากจะมีโทษสำหรับบุคคลผู้ทำหน้าที่ด้านการปกครองแล้ว ยังกำหนด

¹ แหล่งเดิม. หน้า 21.

² แหล่งเดิม. หน้า 21.

³ แหล่งเดิม. หน้า 29 – 30.

โทษสำหรับบุคคลทั่ว ๆ ไปอีก เช่นโทษของการกล่าวร้ายพ่อแม่ ครูอาจารย์ และสมณพราหมณ์ทั้งหลาย โทษดังกล่าวเหล่านี้ เป็นเสมือนระเบียบ กฎหมาย ทำหน้าที่ควบคุมสภาพของสังคมให้ดำเนินไปอย่างมีระเบียบ ไม่ก้าวร้าวซึ่งกันและกัน และนำคำสอนของพุทธศาสนาเข้ามาใช้เพื่อกำหนดโทษสำหรับผู้ล่วงละเมิด เช่นการเป็นชู้ทั้งชายและหญิง จึงมีประโยชน์ในการป้องกันมิให้สังคมยุ่งเหยิง และการกำหนดโทษอื่น ๆ เช่นสำหรับผู้ลักขโมย การคดโกง การข่มเหง การฆ่าสัตว์ และการทำลายสิ่งแวดล้อม จึงถือว่าเป็นการจัดระเบียบสังคมให้มีความสงบสุข

2. วัดเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนา ในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ได้ทรงสร้างบูรณะปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุ และโปรดฯ ให้หล่อพระพุทธรชินราชไว้เป็นที่เคารพสักการะ โปรดฯ ให้สร้างวัดจุฬามณี การที่ทรงโปรดฯ ให้สร้างวัดขึ้น ทำให้เข้าใจได้ว่า พระองค์ทรงดำเนินตามคำสอนของพุทธศาสนา คือการสร้างกุศลอันเป็นกิริยาบุญ นอกจากนั้น การสร้างวัดถือว่าเป็นการส่งเสริมการศึกษาวิทยาการต่าง ๆ ทั้งนี้ วัดเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้เป็นเสมือนโรงเรียน และเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่ประชาชนมาพบปะ ถึงแม้ว่าวัดจะไม่มีบทบาทหรืออำนาจทางการเมือง แต่ก็ยังเป็นสถาบันที่ช่วยให้เกิดการพัฒนารูปแบบของสถาบันทางการเมืองให้มั่นคงยิ่งขึ้น เพราะวัดเป็นสื่อเชื่อมประสานระหว่างผู้ปกครองกับประชาชนให้มีความเข้าใจซึ่งกันและกัน

2.3 ลักษณะการปกครองในแนวพระราชดำริของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)

หลักธรรมในพุทธศาสนาที่พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงรับมาใช้ แม้จะไม่ปรากฏเด่นชัดก็ตาม แต่สามารถวิเคราะห์เป็นหัวข้อธรรมะ ได้ดังนี้

ราชสังคหวัดฤๅ¹ เป็นสังคหวัดฤๅของพระราช เป็นธรรมที่ยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน หลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง พระเจ้าลิไทยทรงกำหนดบทบาทหน้าที่ของนักปกครองหรือพระราชในการปกครองสงเคราะห์ประชาชนโดยเสมอภาค ดังคำสอนแก่ท้าวพระยาของพระมหาจักรพรรดิราชว่า “จงรักลูกเหง้าเจ้าขุนทมนทนายไพร่ฟ้าข้าไท อย่าได้เลือกที่รักอย่าได้มักที่ชัง จงรักเขาเสมอกันแล” และ “ควรปลงเงินในท้องพระคลังให้แก่เขา”²

¹ สงอ. สดว. (2530). 15/351/110. ทบอรรถฎุสสอ. เติปฏิกฎ.

ราชสังคหวัดฤๅ ประกอบด้วย

- ส่งเสริมการเกษตร พิจารณาความชอบ ความผิด (ศีลสมณะ)
- สงเคราะห์คนดีมีความสามารถ (ปุริสมณะ)
- ความรู้จักผูกพันสานรวมใจ (สัมมาปาละ)
- ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ (วาจาเปยยะ)

² พญาลิไท. แหล่งเดิม. หน้า 109 – 113.

ธรรมาธิปไตย¹ ความเป็นผู้ประพฤติตามหลักธรรม ธรรมาธิปก ปกครองโดยถือธรรม การประพฤติปฏิบัติตามธรรมนั้น ปรากฏอยู่หลายแห่ง “แลให้ทาน รักษาศีล เมตตาภาวนา รั้งบุญวัตรธรรม รู้กลัวรู้ละอายบาป มาตราว่าผู้ใดกระทำร้ายด้วยประการใด ๆ บมิควรฆ่าให้ตาย ควรสั่งสอนโดยธรรมแล”²

พรหมวิหารธรรม³ ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ เป็นธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลัก เพื่อกำกับความประพฤติ ปฏิบัติตนต่อมนุษย์ สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ นอกจากนี้ ในไตรภูมิพระร่วงยังมีธรรมประกอบบรรดาธิบายธรรมสังคหวัดฤ⁴

คำสอนในไตรภูมิพระร่วงนั้น แม้ว่าข้อธรรมจะไม่ปรากฏอย่างชัดเจน แต่เนื้อความในการสั่งสอน ได้รวมเอาหลักธรรมทางพุทธศาสนาเข้าไว้มากมาย แนวความคิดดังกล่าวในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่การบำเพ็ญแต่กาลก่อน มีผลต่อความเป็นมนุษย์และสัตว์ในปัจจุบัน ผลกรรมของปัจจุบันจะมีผลถึงชีวิตในภพหน้า โดยจำแนกไปตามกรรม การชี้ให้เห็นถึงบุญอันนำไปสู่สวรรค์ภูมิต่าง ๆ ทางบาปอันนำไปสู่นรกภูมิต่าง ๆ ทำให้มองเห็นได้ชัดเจนว่าลัทธิเทวราชตามความเชื่อของขอม ได้ถูกความเชื่อในความเป็นธรรมราชาลบล้างออกไป จึงเป็นราชาธิบายที่สำคัญประการหนึ่งในทางการเมืองการปกครอง ที่จะทำการพัฒนาสังคมสมัยสุโขทัย ให้มีอำนาจทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจและกำลังคน ให้ทัดเทียมกับสังคมเมืองดั้งเดิมของขอมที่มีความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ การใช้คำสอนของพุทธศาสนาเป็นสื่อกลางในการสร้างความรู้สึกร่วมเป็นเอกภาพโดยกำหนดบทบาทหน้าที่ของบุคคลในสังคม รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มบุคคลเข้าด้วยกัน เช่น กำหนดหน้าที่บทบาทของกษัตริย์ หน้าที่บทบาทของขุนนางข้าราชการ

¹ ที. ปว. (2530). 11/228/31. ทย.ยาวงฺ เตปิฏก.

² แหล่งเดิม.

³ ที. มห. (2530). 10/184/225. และ ที. ปว. (2530). 11/228/232. แหล่งเดิม.

พรหมวิหารธรรม ประกอบด้วย

- เมตตา รักใคร่ปรารถนาดี อยากให้เป็นสุข
- กรุณา ความสงสารช่วยให้พ้นทุกข์
- มุทิตา ความยินดีเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข
- อุเบกขา ความวางเฉยเป็นกลาง มีจิตเที่ยงตรง

⁴ อง. พก. (2530). 20/386/11.

สังคหวัดฤ ประกอบด้วย

- ทาน การให้ ได้แก่ อามิสทาน และธรรมทาน
- ปิยวาจา วาจาเป็นที่รัก
- อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์
- สมานัตตตา ความมีตนเสมอ

บุคคลชั้นอื่น ๆ การประพฤติปฏิบัติต่อกันระหว่างชนชั้นเอาไว้อย่างสมบูรณ์ ทำให้สังคมเมืองของสุโขทัยดำเนินด้วยความมั่นคงและดำรงอยู่ได้ ซึ่งหมายถึง อุดมการณ์ทางศาสนานั้น นำไปสู่อุดมการณ์ทางการเมือง

คำสั่งสอนในไตรภูมิพระร่วง เกี่ยวกับการละเลยไม่ปฏิบัติตามหน้าที่ของบุคคลตามหลักธรรม ซึ่งให้เห็นผลที่จะได้รับจากการละเลย ละเว้น เช่น การประกอบอกุศลกรรมบถและประกอบกุศล-กรรมบถ นำไปสู่สุรภและสวรรค์ แสดงถึงการควบคุมทางด้านจริยธรรมของสังคมสุโขทัย การแนะนำสั่งสอน สัตยธรรม ประพฤติตามธรรม แสดงถึงการบรรลุถึงสังคมคุณธรรมในสังคมสุโขทัยการเข้าถึงการเป็นมหาธรรม คือสังคมที่ไม่มีการเบียดเบียน สังคมที่มีคุณธรรมเป็นอรรถประโยชน์สุขร่วมกัน เป็นสังคมที่พระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย) ทรงแสวงหา อาจจะกล่าวได้ว่า แนวพระราชดำริทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย) คือการใช้ธรรมราชาวางพื้นฐานความรู้สึกรักของความคิดเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน วางพื้นฐานทางด้านจริยธรรม คุณธรรม และวางกฎในการควบคุมสังคมไว้ ทำให้พระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย) ทรงปกครองสุโขทัยไว้ได้ นอกเหนือจากการปกครองสุโขทัยแล้ว การขยายตัวของสังคมเมืองสุโขทัย ทำให้พระราชาขยายการปกครองแบบพ่อปกครองลูกในก่อนหน้ารัชสมัยของพระองค์ ไม่อาจจะนำมาปฏิบัติได้อีกต่อไป ดังนั้น จึงเป็นความจำเป็นในการพัฒนาระบบการเมืองการปกครองที่เหมาะสมกับอาณาเขตที่ขยายออกไป พร้อมทั้งเป็นการปิดกั้นลัทธิลัทธิพลยอมให้หมดไปจากสุโขทัย

3. ลักษณะเศรษฐกิจในแนวพระราชดำริของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)

ไตรภูมิพระร่วงแม้จะเป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อจุดประสงค์ทางศาสนา หรือทางการเมือง โดยที่ไม่ได้กล่าวถึงสภาพเศรษฐกิจโดยตรงก็ตาม แต่ก็มีข้อความที่กล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ที่สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะเศรษฐกิจของยุคสุโขทัยหรือทิศทางที่พระมหาธรรมราชาที่1 (ลิไทย) ทรงต้องการ อิทธิพลของพุทธศาสนาจึงเข้ามามีบทบาทในทางเศรษฐกิจที่พระมหาธรรมราชาที่1(ลิไทย) ทรงนำแนวคิดทางพุทธศาสนาเข้ามาช่วยจัดระบบ ในหัวข้อนี้จะวิเคราะห์ถึงสภาพเศรษฐกิจสุโขทัยสมัยพระเจ้าลิไทย ดังนี้

1. ลักษณะเศรษฐกิจในแนวพระราชดำริของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)
2. นโยบายด้านเศรษฐกิจของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ในไตรภูมิพระร่วง

1. ลักษณะเศรษฐกิจในแนวพระราชดำริของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงแผ่นดินอุดรทวารวดี ถือว่าเป็นดินแดนในอุดมคติของพระเจ้าลิไทยที่ทรงต้องการสร้างสังคมสุโขทัยให้เป็นเมืองในพระราชประสงค์ ในไตรภูมิพระร่วงได้พรรณนาถึงความอุดมสมบูรณ์ ไม่มีปัญหาด้านเศรษฐกิจอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากจิตใจของชาวเมืองที่ยึดมั่นในศีลธรรม จึงส่งผลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และกล่าวไว้ว่า การจะเข้าถึงดินแดนในอุดมคติได้ต้องตั้งอยู่ในเบญจศีล

พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงบรรยายถึงสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในแผ่นดินอุตรกุรุทวีปใน มนุสสภูมิ แผ่นดินแห่งนี้ถือว่าเป็นดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ประชาชนไม่ต้องกังวลเรื่องอาหารการกิน เพราะไม่ต้องทำไร่ไถนา ไม่ต้องค้าขาย “คนชาวอุตรกุรุนั้นหาความกังวลบໍมีได้ ด้วยจะทํารัไถนาค้าขายล่ายล่องทํามาหากินตั้งนั้นเลยสักคายน”¹

เมืองในพระราชประสงค์คืออุตรกุรุทวีปนั้น ไม่มีความลำบากในการทำมาหาเลี้ยงชีพ เพราะกุศลกรรมเอื้ออำนวยให้ เช่น ข้าวที่ออกรวงก็เป็นข้าวสาร ไม่มีเปลือกต้องนำมาสีหรือตำ “แลชาวอุตรกุรุนั้นมีเข้าสารสิ่งหนึ่งชื่อสัตตชาติสาลี บໍมีพักทํานาแลสาลีนั้น หากเป็นต้นเป็นรวงเอง เป็นเข้าสารแต่รวงนั้นมาเองแลเข้านั้นขาว แลหอมปราศจากแกลสรำบໍมีพักตำแลฝัดแลหากเป็นเข้าสารอยู่เขาชวนกันกินทุกเมื่อแล”² อีกทั้งเมื่อเวลาหุงข้าวก็ไม่ต้องก่อไฟ เพียงเอาข้าวสารใส่หม้อ ซึ่งหม้อนี้เป็นผลไม้ชนิดหนึ่งชื่อคุณทิดระ “ยังมีลูกไม้สิ่งหนึ่งชื่อว่า คุณทิดระ เครื่องลูกไม้นั้นเกิดมาเป็นหม้อเข้าของ”³ แล้วนำมาวางบนก้อนศิลา ซึ่งเหมือนเตาพิเศษเท่านั้น ไฟก็จะติดเอง และจะดับเองเมื่อข้าวหุงสุก

“ในแผ่นดินอุตรกุรุนั้น ยังมีศิลาสิ่งหนึ่งชื่อโชติปาสาณ คนทั้งหลายผู้หนึ่งเอาเข้าสารมาใส่หม้อทองอันเรืองงามดั่งแสงไฟ จึงยกไปตั้งลงเหนือศิลาชื่อโชติปาสาณ บัดใจหนึ่งก็เป็นไฟลุกขึ้น แต่ก่อนศิลาอันชื่อโชติปาสาณนั้น ครั้นว่าเข้านั้นสุกแล้วไฟนั้นก็ดับไปเอง เขาแลดูไฟนั้น ครั้นเขาเห็นไฟนั้นดับแล้วเขารู้ว่าเข้านั้นสุกแล้ว เขาจึงเอาถาดและตระไลทองนั้นอันใสงามนั้นมาคดเอาเข้าใส่ถาด และตระไลทองนั้นแล”⁴

กับข้าวก็ไม่ต้องเสียเวลาปรุง ใครนึกอยากจะกินอะไร สิ่งนั้นก็จะมีมาเองตามใจนึก “อันว่าเครื่องอันจะกินกับเข้านั้นจะแม่นว่าเขาพอใจจักใคร่กินสิ่งใด เขามิพักหา สิ่งนั้นหากบังเกิดขึ้นมาแทบใกล้เขานั้นเองแล”⁵ ข้าวที่กินไปนั้นเป็นยาป้องกันโรคภัยไปในตัวด้วย “คนผู้กินเข้านั้นและรู้เป็นหิด แลเกลื่อนแลกลาก หูดแลเปา เป็นต่อมเป็นเต้า เป็นงอย เป็นเพลี้ย ตาฟูหูหนวก เป็นกระจอกจอกเจ็ยเป็ย เนื้อเมื่อยदन ท้องขึ้นขึ้นทองฟอง เจ็บท้องต้องไส้ ปวดหัวมัวตา ไข้เจ็บเหน็บเหนียววิการดังนี้ได้ บໍห่อนจะบังเกิดแก่ชาวอุตรนั้นแต่สักคายนหนึ่ง”⁶

¹ พญาลิไทย. (2527). แหล่งเดิม. หน้า 84.

² แหล่งเดิม. หน้า 84.

³ แหล่งเดิม. หน้า 82.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 92.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 84 – 85.

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 85.

นอกจากนี้ยังมีต้นกัลปพฤกษ์ ซึ่งเป็นต้นไม้วิเศษที่สามารถบันดาลให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ตามที่มีผู้ไปร้องขอ ใครอยากได้อะไรก็สมปรารถนา¹

ในเดฎุมิกถาดอนที่ว่าด้วยทวีปทั้ง 4 ในมนุสสฎุมิ ได้กล่าวถึงการเข้าถึงการที่จะทำให้เป็นเมืองมีสภาพเศรษฐกิจที่สมบูรณ์ไว้ว่า ต้องมีศีลธรรม เช่น ศีล 5 เมตตา การไม่เอาเปรียบ เปรียบ เป็นต้นว่า

“เพราะเขาอยู่ในปัญจศีลทุกเมื่อ บ่มีได้ขาด เขาบ่ห่อนจะรู้ข้าสัตว์ตัวเป็นให้จำตาย เขาบ่ห่อนจะรู้ลักเอาทรัพย์สินท่าน มากก็คิน้อยก็ดี อันเจ้าของเขามีได้ให้ เขาบ่ห่อนจะรู้ฉกลักเอาอันหนึ่ง เขาบ่ห่อนจะรู้ทำชั่วด้วยเมียท่าน ผู้อันส่วนว่าผู้หญิงเล่าเขาก็บ่ห่อนจะรู้ทำชั่วด้วยผัวท่าน แล ผู้อื่นแลเขาบ่ห่อนจะรู้ทำชั่วจากผัวของตน อันหนึ่งเขาบ่ห่อนจะรู้เจรจามุสาวาทแล เขาบ่ห่อนจะรู้เสพสุราเมรายาเมา แลเขาบ่ห่อนจะรู้ยาเกรง ผู้เฒ่าผู้แก่แลพ่อแม่ของเขา เขาบ่ห่อนจะรู้รักพี่น้องของเขา เขาจะใจอ่อนใจอด เขาบ่ห่อนจะรู้เถียงกัน แลเขาบ่ห่อนจะริษยากัน เขาบ่ห่อนจะรู้เสียดรู้ส่อ รู้ดำรู้ขาวรู้หักคั่นและเขาบ่ห่อนจะรู้ทะเลาะเบาะแว้งถกเถียงกัน เขาบ่ห่อนจะรู้ชิงช่วงหวงแหนแดนแลที่บ้านรั้วราวของกันแล เขาบ่ห่อนจะรู้ทำข่มเหงเอาเงินเอาทองของแก่ผู้ใดแล... เมียแลเขาไรไคเนาหัวปาค่าที่ห้วยสะพานธารน้ำ เขื่องเรือกสวนเผือกมันหัวหลักหัวตอหัวล้อหัวเกวียน เขามีรู้เบียดเบียนเรือชานาวาโคมทิงสา ช้าง ม้า ข้าไทสรรพทรัพย์สิ่งสินอันใดก็ดี เขาบ่ห่อนรู้ว่าของตนของท่าน ดูเสมอกันทุกแห่งแล เขานั่นบ่ห่อนทำไรทำนาค้าขายหลายสิ่งเลย”²

จากเนื้อเรื่องในไตรภูมิพระร่วง พระเจ้าลิไทยต้องการที่จะสร้างระบบสังคมให้เป็นสังคมที่มีความอุดมสมบูรณ์ เพราะจากแนวเรื่องที่ทรงพระราชนิพนธ์ทำให้นึกคิดว่า พระองค์ทรงเชื่อว่า หากประชาชนมีศีลธรรม ระบบสังคมถูกต้องดีแล้ว ระบบเศรษฐกิจก็ดีตามระบบสังคมไปด้วย ทรงสร้างกฎเกณฑ์ทางสังคมโดยใช้ธรรมเป็นกฎวิธี เพราะฉะนั้น ระบบเศรษฐกิจของชาวพุทธจะต้องมีลักษณะเป็นเศรษฐศาสตร์สังคม นั่นคือ ต้องมีมิติทางสังคมที่ชัดเจน³

2. นโยบายด้านเศรษฐกิจของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ในไตรภูมิพระร่วงสามารถพิจารณาได้จาก การเก็บภาษี ในตอนที่ว่าด้วยจักรพรรดิราชทรงสอนให้ท้าวพระยาเจ้าขุนมูลนายให้ตั้งอยู่ในธรรมในเรื่องการเก็บภาษีไม่ให้เจ้าหน้าที่ข่มเหงขูดรีดประชาชน โดยวางเป็นหลักเกณฑ์ว่า ถ้าประชาชนทำนาผลิตข้าวได้ 10 ส่วน ก็ให้เก็บเป็นภาษี 1 ส่วน ถ้าผลิตข้าวไม่ได้ด้วยเหตุภยันตรายใดก็ตาม ก็ไม่ให้เก็บ “ดูกร ชาวเจ้าท้าวพระยาทั้งหลาย ประการหนึ่ง ด้วยไพร่ฟ้าข้าไทราษฎรทั้งหลายทำไรไถนากินในแผ่นดินเราเนี้ เมื่อใดเข้านั้นเป็นรวงได้

¹ แหล่งเดิม. หน้า 85.

² แหล่งเดิม. หน้า 81 – 82.

³ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2531). *ธัมมิกเศรษฐศาสตร์ : ปรัชญาเศรษฐศาสตร์สังคมของชาวพุทธ*. หน้า 143.

ให้ผู้ตีเชิฐใจซื้อนั้นไปดูปันค่าโดยอุดมเทียบนั้นแล กระทำเข้าเปลือกนั้นเป็น 10 ส่วนและเอาเป็นหลวงนั้นแต่ส่วนหนึ่ง แล 9 ส่วนนั้นให้แก่เขาแล ผิดแลเห็นเขามีได้เข้านั้นได้ มีควรเอาแก่เขาเลย”¹ การเสียภาษีให้แก่รัฐในอัตราต่ำ ประกอบกับนโยบายส่งเสริมการลงทุนโดยการให้กู้เงินโดยไม่เสียดอกเบี้ย นอกจากจะไม่เก็บภาษีจากราชฎามากเกินไปแล้ว ยังไม่เพิ่มอัตราภาษีจากที่เคยเรียกเก็บกันมาแต่ครั้งโบราณด้วย เพราะจะเป็นตัวอย่างให้ผู้ปกครองคนต่อ ๆ ไปทำเยี่ยงอย่าง จะทำให้อัตราภาษีสูงขึ้นเรื่อย ๆ ราชฎาย่อมเดือดร้อน “อันหนึ่งด้วยเอาสินส่วยแก่ราชฎาทิ้งหลายใส่ ให้เอาโดยโบราณทั่วพระยาทั้งหลายแต่ก่อน อันนั้นแลผู้เฒ่าผู้แก่ทั้งหลายสรรเสริญว่าชอบธรรมนั้น บมิควรเอายังเอาเหลือไปใส่แล ท้าวพระยาผู้ใดและจะมาเสวยราชย์ภายหน้าเรานั้น จักได้เอาเป็นอย่างแล ธรรมเนียมสืบ ๆ กันไปและได้บาปแก่เรานี้หนักหนา เพราะว่าเราทำความอันมิชอบธรรมผู้นี้ไว้กับแผ่นดินแล”²

ในเวลาที่ไพร่ต้องเข้าเฝ้ารับราชการเพื่อให้แรงงาน มุลงนายคอยช่วยเหลือให้ข้าวปลาอาหาร ดูแลให้ทำงานแต่เพียงกำลัง “อันหนึ่งควรให้เข้าสักส่วนแก่ไพร่แลทแกล้วทหารทั้งหลายเดือนแลหกคาบ จิงพอเขากิน อย่าให้เขาอดเขาอยาก”³

มีหลักการทางสังคมสงเคราะห์ที่ให้แก่ไพร่ที่ใช้แรงงาน ไม่ปล่อยให้อดอยาก เมื่อใช้งานก็มีผลตอบแทนที่เหมาะสม ไพร่ชวาก็ปลดให้พักผ่อน ซึ่งให้เห็นว่าในสมัยสุโขทัยก็มีการประกันสังคมขึ้นแล้ว นั่นคือ ให้ความเป็นธรรมแก่บุคคลที่ใช้แรงงานและตอบแทนแรงงาน สังคมสุโขทัยจึงเป็นสังคมที่มีความเป็นธรรมและมีความกตัญญูต่อสมาชิกของสังคม ความเป็นอยู่ทางด้านเศรษฐกิจในสังคมสุโขทัย การใช้แรงงานไพร่ สอนให้ใช้แต่สมควร ไม่ให้หนักเกินไป มีการเกษียณอายุไพร่ที่ชรา “ผิว่าจะใช้เขากระทำการอันใด ๆ ใส่ ให้ใช้เขาแต่พอบังควรแล อย่าใช้เขานักหนา ให้ล้าเหลือใจ ผิดผู้ใดเฒ่าแก่ใส่ ผู้นั้นบมิควรใช้เขาเลย ปลอຍให้เขาไปตามใจแล”⁴

“การกู้ยืมเพื่อนำไปประกอบอาชีพในตามกฎหมาย พระเจ้าลิไททรงพระราชนิพนธ์สอนมุลงนายควรช่วยเหลือไพร่ในการประกอบอาชีพ หรือในยามที่ไพร่เดือดร้อน “อันหนึ่ง ไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลาย อันอยู่แคว้นแคว้นแดนดินเมืองเรา ผิดแลว่าเขาจะไปค้าขายกินก็ดี แลว่าเขาหาทุนบมิได้ แลเขามาหาเราขอเราผู้เป็นเจ้านาย แลขอกู้เงินทองไปเป็นทุนค้าขายกิน ดังนั้น เราผู้เป็นท้าวพระยานี้ควรปลงเงินในท้องพระคลังนั้นให้แก่เขา แลว่าเขาเอาไปมากน้อยเท่าใด ก็ดี ให้ตราเป็นบาญชีไว้แต่ต้น ๆ ปีใส่ เราผู้เป็นไทบมิควรเอาเป็นดอกเป็นปลายแก่เขาเลย

¹ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2531). *ธัมมิกเศรษฐศาสตร์ : ปรัชญาเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ*. หน้า 143.

² แหล่งเดิม. หน้า 113.

³ แหล่งเดิม. หน้า 112.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 112.

ควรให้เรียกเอาแต่เท่าทุนเท่านั้นแลคืน แลภาษีดอกนั้น อย่าได้เอาเขาเลย”¹

การสอนให้มูลนายต้องให้ทุนแก่ลูกหลานเพื่อตั้งตัวทำมาหากิน โดยสอนไม่ให้เสียขายทรัพย์สิน “อันหนึ่งผู้เป็นท้าวเป็นพระยา ควรให้ทรัพย์สินนั้นแก่ลูกแก่เมีย ขาวแม่ขาวเจ้า ผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งหลายเพื่อเป็นสะเบียงเลี้ยงเขากินอยู่เป็นกำลัง เป็นเครื่องแต่งแ่งแผ่นดินนั้น ควรให้แก่เขา ๆ จึงเต็มใจเขาแล เราผู้เป็นท้าวเป็นพระยาอย่าควรคิดเสียขายทรัพย์สินนั้นเลย”²

แนวพระราชดำริด้านเศรษฐกิจที่พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงพยายามสร้างและให้เป็นไปได้อย่างสิ้น ๆ ว่า พระองค์ต้องการสร้างและวางระบบเศรษฐกิจในลักษณะที่ให้ประชาชนรู้ถึงระบบเศรษฐกิจศาสตร์ เป็นเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักธรรม โดยทำให้ประชาชนและสังคมมีคุณธรรมเพื่อเป็นค้ำจุนเศรษฐกิจ เพราะระบบเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่จำเป็น โภคทรัพย์เป็นสิ่งที่ควรแสวงหาและเพิ่มพูน และควรแสวงหาความสุขเป็นต้นว่า สุขจากการมีทรัพย์ สุขจากการจ่ายทรัพย์ สุขจากการไม่เป็นหนี้ พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) เสนอแนวทางในระบบเศรษฐกิจตามแนวพุทธศาสนา โดยเน้นให้เห็นว่าความสุขดังกล่าวยังไม่ดีเท่ากับความสุขที่เกิดจากการปฏิบัติหน้าที่โดยสุจริต

พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงสอนถึงระบบเศรษฐกิจที่ดีว่า ไม่ควรลุ่มหลงในการไขว่คว้าแสวงหาโภคทรัพย์ การสะสมอย่างไร้ขอบเขตเป็นสิ่งที่ต้องได้รับการปฏิเสธ สอนให้คนพอใจในสิ่งที่ตนมีและในสิ่งที่ตนเป็นของตน การแสวงหาโภคทรัพย์ไม่ใช่สิ่งที่เลวร้ายหากได้มาโดยชอบธรรม ไม่ยึดติดกับโภคทรัพย์ เมื่อแผ่ ให้ทาน ไม่ใช่จ่ายอย่างสุรุ่ยสุร่าย แนวความคิดดังกล่าวได้ปรากฏขึ้นในไตรภูมิพระร่วงเป็นแนวคิดที่จะสร้างคุณภาพของสังคมอย่างแท้จริง

4. ลักษณะสังคมในแนวพระราชดำริของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)

จากหลักฐานที่ปรากฏ พบว่าเมืองสุโขทัยในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) มีปัญหาความยุ่งยาก ศีลธรรมเป็นสิ่งที่สังคมต้องการ พระสงฆ์จึงมีบทบาทและหน้าที่สำคัญที่พระเจ้าลิไทยทรงใช้เป็นตัวแปรในการเรียกศีลธรรมกลับมา เดงมิกถาที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ จึงเป็นเสมือนคู่มือในการแก้ไขสถานการณ์บ้านเมืองที่ระส่ำระสายขณะนั้น เมื่อพิจารณาถึงนโยบายทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ หลักธรรมถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองการปกครอง ในหัวข้อนี้จะเน้นถึงภาพรวมของพุทธศาสนาในลักษณะเป็นปัจเจกภาพ คือเน้นความสำคัญของปัจเจกชนมากกว่าสังคม แต่เมื่อวิเคราะห์โดยลึกแล้ว การให้ความสำคัญแก่บุคคลในอันดับแรก จะช่วยให้ผลดีแก่สังคมโดยรวม³ อันเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่ แนว

¹ แหล่งเดิม. หน้า 113.

² แหล่งเดิม. หน้า 113.

³ จำนง อติวัฒน์สิทธิ์. (2530). สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสนา. หน้า 30.

ความคิดดังกล่าวเป็นแนวความคิดดั้งเดิมของพุทธศาสนาจากลักษณะสังคมในพระราชประสงค์ของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงต้องการสร้างสังคมพุทธศาสนา ในการปกครองบ้านเมืองหลังจากขึ้นเสวยราชสมบัติ การใช้อาวุธแทบจะไม่มีกล่าวไว้เลย พระองค์ทรงปรารถนาสถาปนาสังคมให้มีความสงบสุข ในคัมภีร์เตภูมิกถากล่าวไว้ว่า “มาตรว่าผู้ใดกระทำร้ายด้วยประการใดก็ดี บัมิควรฆ่าให้ตาย ควรสั่งสอนโดยธรรมแล เพราะว่าปลงชีวิตสัตว์อันรู้ตังนั้นเป็นบาปอย่างยิ่ง” เนื้อความดังกล่าวบอกถึงสังคมที่พระองค์ทรงต้องการ ใช้คุณธรรมในการปกครอง คุณธรรมทางพุทธศาสนาน่าจะเป็นยุคที่ถูกหยิบยกมากล่าวและปฏิบัติกันมาก แนวพระราชประสงค์ทางสังคมของพระองค์จึงออกมาในรูปดังนี้

“พระองค์เจ้าไฉ่เทียรยอมอนุเคราะห์เขาให้ขึ้นเนื้อเชื้อใจเขา ให้เขาได้ความสุขเปรมปรีดิ์ ยินดีมิให้เป็นอันตรายแก่ข้าเลย สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชนั้น ฐ ฐัญญูธรรม ฐ ฐสั่งสอนคนทั้งหลายให้รู้ธรรมเพียงดังพระพุทธิเจ้าเกิดมา แลสั่งสอนโลกทั้งหลายให้อยู่ในธรรมได้ ครั้นนั้นพระยามหาจักรพรรดิราชนั้น ฐ ก็สั่งสอนแก่ท้าวพระยาทั้งหลายให้อยู่ในธรรม จึงกล่าวตังนี้ว่า ท้าวพระยาทั้งหลายจงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมทั้งหลาย 10 ประการ อย่าให้ขาด”²

สภาพสังคมในพระราชประสงค์ของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงในตอนที่ว่าด้วยอบายภูมิคือ นรก เปรต เจริจฉาน อสุรกาย นั้น หากใช้สภาพที่พระองค์ทรงต้องการ จึงพยายามพรรณนาในด้านการให้โทษอย่างสาหัส มนุสสภูมิเป็นสภาพสังคมที่ตรงกับพระราชประสงค์ของพระองค์มากกว่า ทรงกล่าวถึงอภิชาติบุตรที่ฉลาดกว่าพ่อแม่ โดยทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า “ลูกเฉลียวฉลาดช่างเขาว์เหลาเลื่องดียิ่งกว่าพ่อกว่าแม่ แลรู้หลักนักปราชญ์ยิ่งกว่าพ่อยิ่งกว่าแม่ ทั้งรูปนั้นก็งามกว่าพ่อกว่าแม่ มั่งมีกว่าพ่อกว่าแม่ มียศฐาบรรดาศักดิ์ มีกำลังยิ่งกว่าพ่อกว่าแม่ ลูกอันดีกว่าพ่อกว่าแม่นั้นไฉ่ชื่อว่า อภิชาติบุตร”³ สภาพสังคมที่พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงต้องการบุคคลประเภทอภิชาติบุตร ตอนที่กล่าวถึงมนุษย์ 4 จำพวก⁴ ได้ทรงพรรณนาว่าคนที่ดีที่สมบูรณ์ คือคนมนุษย์ ปฏิบัติอันยังสัตวให้เกิดเป็นมนุษย์อีกคือมนุษย์ธรรม หรือธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ได้แก่ ศีลหรือเบญจศีล เป็นความประพฤติชอบทางกายและวาจา การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว การควบคุมตนไม่ให้ตั้งอยู่ในความเบียดเบียน ในเตภูมิกถาได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “คนอันที่รู้จักรับผิดชอบ แลรู้จักอันเป็นบาปบุญแล รู้จักประโยชน์ในชั่วนี้ชั่วหน้า แลรู้จักสั่งตบบาปและอายุแก่บาป รู้จักว่ายากว่าง่าย แลรู้จักรักพี่รักน้อง แลรู้เอ็นดูกรุณาต่อผู้เข็ญใจ แลยำเกรงพ่อแม่ ผู้เฒ่า ผู้แก่

¹ ญาณลิไทย. (2527). แหล่งเดิม. หน้า 109 – 110.

² แหล่งเดิม. หน้า 108 – 109.

³ แหล่งเดิม. หน้า 79.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 80.

สมณพราหมณาจารย์อันอยู่ในสภานาถของพระพุทฺธิเจ้าทุกเมื่อแล รู้จักคุณแก้ว 3 ประการใส่แลคนผู้นี้แลชื่อมนุษย์ธรรม¹

ผู้ที่พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงมุ่งหวังเพื่อที่จะสร้างให้มีในสังคมคือ คนมนุษย์สภาพสังคมที่แท้จริงที่ทรงมุ่งหวังจากตอนที่ว่าด้วยทวีปทั้ง 4 กล่าวถึงแผ่นดินอุดตกรุทวีป ซึ่งมีอายุได้พันปีจึงตาย เป็นเมืองที่มีสภาพความอุดมสมบูรณ์กว่าทวีปอื่น ไม่มีความทุกข์ คล้ายแดนเนรมิต มีต้นกล้วยพฤษภที่ให้ทุกอย่างกับผู้ปรารถนา ผู้คนไม่รู้จักแก่ มีทุกสิ่งสำหรับทุกคน เป็นเมืองในอุดมคติ มีชีวิตคล้ายพระอรหันต์อันไม่มีกิเลส “ผู้คนอยู่ในอุดตกรุทวีปนั้น เมื่อเขาตาย เขาบ่ห่อนได้ไปเกิดในจตุรกายทั้ง 4 คือว่านรกแลเปรต แลเดรัจฉาน อสุรกายนั้น นั้นเลยเข้าไส้เทียร ย่อมไปเกิดบนที่ดีคือสวรรค์ชั้นฟ้าแล เพราะว่าเขานั้น ย่อมตั้งอยู่ในปัญญาศีลนั้นทุกเมื่อ แลบมิได้ขาดเครื่องเป็นคนดี คนผู้นั้นบ่มิรู้สิ้นสุดเลย ยังตั้งอยู่บริบูรณ์ต่อเท่ากาลบัดนี้”²

สำหรับนโยบายด้านสังคมของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ในไตรภูมิพระร่วง พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงอธิบายถึงสังคมในพระราชประสงค์ที่ทรงต้องการให้มีความสุข โดยเริ่มวางนโยบายการสร้างศีลธรรมภายในครอบครัว ศีลธรรมในชุมชน ทรงพยายามแนะนำให้ประชาชนภายในครอบครัวมีศีลธรรม ความรัก ความสามัคคี เห็นได้จากข้อความในไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงความสำคัญภายในครอบครัวมาก สอนให้รู้จักเลี้ยงดูพ่อแม่ เคารพผู้ใหญ่ รักพี่รักน้อง รักผู้อื่น เคารพครูบาอาจารย์ ให้มีศีลธรรม มีเมตตา จะได้ไปเกิดในสวรรค์ ดังข้อความที่ปรากฏในตอนที่ว่าด้วยสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ว่า

“ผู้ใดทำบุญทำกรรมใส่ ๗ จึงเขียนนามผู้นั้นลงในแผ่นทองเนื้อสุกนั้นว่าดังนี้ ท่านผู้นี้ชื่ออยู่บ้านนี้ เรือนนี้ ได้ทำบุญธรรมดังนี้ ๆ มีอาทิให้วันบดการพสมานุชาและปฏิบัติแก่พระศรีรัตนตรัยแล เลี้ยงดูพ่อแม่ ยาเกรงผู้เฒ่าผู้แก่ รักพี่รักน้อง แลรักท่านผู้อื่น แลชิตัน อาจารย์แลครูบาธยายแล ให้ผ้ากฐินแลก่อพระเจดีย์กระทำกุหาปลุกกุฏิวิหาร แลปลุกพระสรีมหาโพธิแลสดับฟังพระธรรมเทศนาแลจำศีลเมตตา ภาวนาสุดมนต์ไหว้พระ แลอ่านวาทนยาเกรงสมณพราหมณผู้มีศีลแลบุษชาธรรมทั้งปวงนี้”³

เบญจศีลหรือศีล 5 เป็นข้อที่ได้กล่าวไว้ในไตรภูมิพระร่วงหลายที่ พระเจ้าลิไทยทรงมีความตั้งใจที่จะให้ประชาชนของพระองค์สมาทานศีล 5 จึงน่าจะเป็นนโยบายขั้นแรกที่จะทำให้คนเป็นมนุษย์ให้ได้

¹ แหล่งเดิม. หน้า 80.

² แหล่งเดิม. หน้า 90.

³ แหล่งเดิม. หน้า 215.

“แล้วเราจะกล่าวถึงบาป 5 ประการอันควรเว้นเสีย นั้น ให้ชาวเจ้าทั้งหลายฟังบัดนี้ บาปอันหนึ่ง
 ไล่คือว่า สัพพสัตว์ทั้งหลายอันมีชีวิต จิต วิญญาณ รู้ไหว รู้ตึงประดาว่ามดตัวหนึ่งก็ดี ปลวก
 ตัวหนึ่งก็ดี มิควรฆ่าให้ตายเลย...อันหนึ่งคือว่าทรัพย์สิ่งสินท่าน อันเจ้าของมิได้ให้แก่ตนชาว
 เจ้าอย่าควรเอาอันหนึ่งตนมิได้เอา แลใช้ให้ท่านผู้อื่นเอาก็ดี มิควรใช้ผู้อื่นเอาเลย...อันหนึ่ง
 อันว่าบาปปรทการกรรมแล คือว่าทำชั่วด้วยเมียวท่านนั้น ชาวเจ้าทั้งหลายอย่าควรกระทำเลย
 มาตรวาน้อยหนึ่งก็ดี อย่าได้กระทำเลย...อันหนึ่งอันว่าความมุสาวาท คือว่าหากำจริงบมิได้
 แลกส่วนั้น สูเจ้าทั้งหลายอย่าควรกล่าว...อันหนึ่ง อันว่าเหล้านั้นแลสูเจ้าทั้งหลายอย่าจะ
 คบหากันกินเลย แลกรรมอันใดอันมิควรกระทำแล ชาวเจ้าทั้งหลายอย่าได้กระทำสืบไปอีก
 เลย อันว่าถ้อยคำที่เรากล่าวมานี้ชื่อเบญจศีล แลควรแก่ชาวเจ้าทั้งหลายผู้เป็นท้าวพระยาเร่ง
 จำไว้ให้มั่น แลสั่งสอนท้าวพระยา ลูกเจ้าเหง้าขุนหมื่นทนาย ไพรฟ้าข้าไททั้งหลายอันมีใน
 อาณาประชาราษฎร์คนให้รู้แลให้อยู่ในความชอบ ดังนั้นให้จำเรณูสวัสดิทุก ๆ ชาติแล”¹

แล้วกล่าวโทษสำหรับการกระทำความผิดภายในครอบครัว เป็นที่น่าสังเกตว่า พระมหาธรรม
 ราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงย้ำการลงโทษที่เกิดจากการกล่าวร้าย ทำร้ายพ่อแม่ สมณพราหมณ์ ผู้ทรง
 ศีลไว้ในไตรภูมิพระร่วงเป็นพิเศษ เหมือนกับว่าจะทรงมุ่งเน้นสถานภาพทางครอบครัวเป็น
 สำคัญ ตัวอย่างโทษที่พระองค์ทรงกล่าวในนรกและเปรต เช่น ในสุณัชนรก “คนผู้ใดกล่าวคำร้าย
 แก่สมณพราหมณ์ผู้มีศีล แลพ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่ ครู บัณฑิต คนผู้นั้นตายไปเกิดในนรกอันชื่อว่า
 สุณัชนรกแล”²

ในสโรชินนรก “คือผู้ใดกล่าวร้ายต่อท่านผู้มีศีล อันท่านบมิได้ให้คำผิดแก่ตนแต่สิ่งใดสิ่ง
 หนึ่งเลย แลมากล่าวร้ายแก่ท่านตั้งเอาหอกมาแทงหัวใจท่านให้ได้รับความเจ็บอาย คนผู้นั้นครั้น
 ว่าตายก็ได้ไปเกิดในนรกนั้นแล”³ ในโลหกุมภินรก “แลคนผู้ใดตีฝูงสัตว์ สมณพราหมณาจารย์ผู้มี
 ศีลไว้ คนผู้นั้นตายไปเกิดในโลหกุมภินรกนั้น”⁴ ในโลหิตบุพพนรก “คนผู้ใดกระทำร้ายแก่พ่อแม่
 แลพระสงฆ์แลคนผู้มีคุณแลท่านผู้มีศีลก็ดี คนผู้นั้นตายไปเกิดในนรกนั้น”⁵

เรื่องการทำชู้ก็มีกล่าวไว้หลายที่เช่นกัน ในสังฆาฏนรก “ผู้ชายแรงทำชู้ด้วยเมียท่าน ผู้
 หญิงทำชู้จากผัวตน ครั้นตายไปเกิดในนรกนั้น”⁶ ในอวัจนนรก “คนผู้ใดอันกระทำชู้ด้วยเมีย

¹ แหล่งเดิม. หน้า 109 - 112.

² แหล่งเดิม. หน้า 25.

³ แหล่งเดิม. หน้า 25.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 27.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 30.

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 31.

ท่าน ดาโยเกิดในนรกนั้นแล”¹ ในโลหสิมพลินร “คนอันทำชั่วด้วยเมียวท่านก็ดี อันผู้หญิงมีผิวแล้วแลทำชั่วจากผิวก็ดี คนผู้งั้นตายไปเกิดในนรกนั้น”²

ในมิจฉาภิฏฐินร “คนผู้งั้นใดอยู่ในเมืองมนุษย์นี้ ย่อมถือมิจฉาภิฏฐิ 2 ประการ คือ ประการหนึ่งชื่อเหตุกภิฏฐิ อีกหนึ่งชื่อรสากภิฏฐิ หม่อมมิจฉาภิฏฐินี้บุญเขาปมิจจกบาปเขากระทำ³ ในโลกันตนร “คนผู้งั้นใดอันกระทำร้ายแก่พ่อแลแม่ แลสมณพราหมณาจารย์ผู้มีศีล แลยุยงสงฆ์ให้ผิดกัน ครั้นว่าตายไปเกิดในนรกอันชื่อว่า โลกันตนรนั้นแล”⁴

“เปรตจำพวกหนึ่งมีตัวตั้งมหาพรหม แลงามดังทอง แลปากนั้นดังปากหมูแลอดอยากหนักหนา อันจะกินบมิได้สักสิ่งสักอัน เขานั้นมีตมงามดังทองนั้นเพื่อตั้งฤาสน์ เมื่อก่อนเขาได้บวชเป็นชีเจ้าศีลบริสุทธิ์อันว่ามีปากดังปากหมูนั้น เพราะว่าเขาได้ประมาทและกล่าวขวัณฺฐครูบาอาจารย์แลเจ้ากุสงฆ์ผู้มีศีล”⁵

“เปรตจำพวกหนึ่งมีตัวงามดังทอง แลปากนั้นเหมือนหน้าหมานอนนอกเต็มปาก แลนอนนั้นย่อมบ่อนกินปากเขา เจาะกินหน้าเขา เขามีตัวงามดังทองนั้น เพราะเขาได้รักษาศีลเมื่อก่อน แลปากเขาเหมือนเป็นนอนบ่อนนอกกินปากเขานั้น เพราะว่าเขาได้ติเตียนยุยงสงฆ์เจ้าให้ผิดกัน”⁶

“เปรตจำพวกหนึ่ง เขาย่อมเอาค้อนเหล็กอันแดงดีหัวเขาเองอยู่ทุกเมื่อปมียาไส้ แลเปรตจำพวกนี้เมื่อกำเนิดเขาแต่ก่อนไส้ เขาได้ตีหัวพ่อแม่แห่งเขา ด้วยมือก็ตี ด้วยไม้ก็ตี ด้วยเชือกก็ตี ด้วยบาปกรรมเขาอันได้ตีหัวพ่อแม่เขาเองนั้นแล”⁷

5. ความสัมพันธ์กับรัฐอื่นในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)

จากการประมวลเหตุการณ์ทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ ศาสนาและวัฒนธรรม ตั้งแต่ต้นสมัยสุโขทัย การที่บ้านเมืองเพิ่งเริ่มต้นใหม่ ๆ เป็นอาณาจักรเล็ก ผู้คนแลอาณาเขตยังไม่กว้างขวางนัก การปกครองดูแลจึงไม่ยุ่งยากมาก ในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง อาณาเขตของสุโขทัยได้แผ่ขยายกว้างออกไปจนนับได้ว่า ไม่มีรัชสมัยใดของสุโขทัยจะมีอาณาเขตกว้างขวางไปมากกว่านี้แล้ว ดังนั้นสุโขทัยจึงต้องมีความสัมพันธ์กับรัฐต่าง ๆ ด้วยสาเหตุดังนี้

1. ความสัมพันธ์ในลักษณะการเมืองการปกครอง

¹ แหล่งเดิม. หน้า 32.

² แหล่งเดิม. หน้า 33.

³ แหล่งเดิม. หน้า 33.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 36.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 53.

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 54.

⁷ แหล่งเดิม. หน้า 56.

รัฐอื่น ๆ หลายรัฐที่มีผู้ปกครองเป็นคนไทย หรือผู้ปกครองเป็นชาวต่างชาติที่ได้ทยอยเข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจของสุโขทัย เช่น สุวรรณภูมิ นครศรีธรรมราช เวียงจันทน์ ชาวหลวงพระบาง หงสาวดี มอญ และแคว้นแถบมลายู ความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างรัฐต่าง ๆ กับสุโขทัยเป็นไปในรูปแบบของการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สุโขทัยมิได้ส่งตัวแทนไปปกครอง ยังคงให้เจ้าผู้ครองรัฐนั้น ๆ ปกครองดูแลกันเอง เพียงต้องส่งบรรณาการมาถวายตามกำหนด และต่างฝ่ายจำเป็นต้องช่วยเหลือยกกองทัพออกไปเมื่อมีศัตรู¹

2. ความสัมพันธ์กับรัฐอื่น ๆ

- ด้านทางเศรษฐกิจ

สุโขทัยดำเนินนโยบายเปิดการค้าเสรีกับรัฐอื่น ๆ เนื่องจากสุโขทัยเองตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ที่ไม่อุดมสมบูรณ์นัก ดังปรากฏในจดหมายเหตุจีน² กล่าวไว้ว่า สุโขทัยต้องสั่งซื้อสินค้าข้าวจากดินแดนทางแถบใต้ และในตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ก็กล่าวถึงความขาดแคลนข้าวของเมืองชัยนาท³ ซึ่งเป็นเมืองของสุโขทัย การเปิดการค้าเสรี เป็นการชักจูงให้ชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาทำการค้า พร้อม ๆ กับการหลั่งไหลเข้ามาของภาษาและวัฒนธรรมของบรรดาพ่อค้าเหล่านั้น ซึ่งปรากฏว่ามีการใช้ภาษาต่างประเทศปะปนกับภาษาถิ่น เช่นคำว่า “ปสาน” ในหนังสือประชุมจารึกสยาม ภาค 1 ได้ให้ความหมายว่าเป็นตลาดที่มีห้องแถวติดกัน มาจากคำว่า “บาร์ซาร์” ในภาษาเปอร์เซีย ส่วนเส้นทางการค้าขายสมัยสุโขทัย แบ่งออกเป็น 2 เส้นทาง คือไปยังตะวันออกกลาง ได้แก่ อินเดีย และชาติในตะวันออกกลาง ต้องเดินทางทางบกจนถึงเมืองเมาะตะมะ แล้วจึงส่งสินค้าลงเรือ อีกเส้นทางได้แก่ อินเดียเซีย และฟิลิปปินส์ เป็นเส้นทางทางน้ำโดยตรงจากสุโขทัย ผ่านอยุธยา สินค้าส่งออกที่สำคัญได้แก่ เครื่องปั้นดินเผาที่เขียนลวดลายที่เรียกว่าสังคโลก

ในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) เส้นทางการค้าทางบกต้องยุติลง เนื่องจากไม่สามารถควบคุมเส้นทางเอาไว้ได้ ความสัมพันธ์กับต่างประเทศทางเศรษฐกิจจึงเหลือเส้นทางทางน้ำที่ต้องผ่านอยุธยาเส้นทางเดียว ในจารึกหลักที่ 3⁴ ได้ยืนยันว่ามีการค้าทางเรือ “ไพร่ฟ้าข้าไทมีเรือไปค้า” เส้นทางน้ำนี้จะล่องตามลำน้ำเจ้าพระยา หรือท่าจีนก็ได้ ไปออกปากอ่าวไทยเพื่อเดินทางสู่มลายู

- ด้านศาสนาและวัฒนธรรม

¹ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2511). *ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ*. หน้า 12 - 13.

² เฉลิม ынบุญเกิด. (2506, 2 กรกฎาคม). *เมืองไทยในจดหมายเหตุจีน*. หน้า 63.

³ เมืองพิษณุโลก

⁴ จารึกนครชุม

ความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจทำให้สุโขทัยได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาจากมอญและพม่าตอนล่าง การตัดสินใจรับพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำอาณาจักรโดยผ่านจากนครศรีธรรมราช ประโยชน์ที่ได้รับโดยตรงจากพุทธศาสนา คือการที่พระสงฆ์สามารถเผยแผ่คำสอนไปอย่างกว้างขวาง เป็นศาสนาที่มีเหตุผลมากกว่าลัทธิวิญญูณนิยมของฮินดู จึงทำให้มีการส่งคณะสงฆ์ไปศึกษาพระธรรมในดินแดนมอญ นอกจากนี้ ในจารีกัณฑ์ศรีชุม พระมหาธรรมราชาลิไทย ได้โปรดให้จำลองรอยพระพุทธรูปมาจากลังกาแล้วจารึกลงในแผ่นศิลา นำไปประดิษฐานบนยอดเขาสุมนกูฏ บริเวณเมืองสุโขทัยเมื่อปี พ.ศ. 1902^{***}

ใน พ.ศ. 1904 ได้ทรงโปรดฯ ให้อาราธนาพระมหาสวามีสังฆราชมาจากลังกา ต่อมาทรงสถาปนาให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช และในปีเดียวกันนี้ พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ก็ทรงผนวชที่วัดป่ามะม่วง

หลักฐานความสัมพันธ์กับรัฐอื่น ๆ ทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมที่ปรากฏในจารีกัณฑ์ศรีชุมตามที่กล่าวมาแล้ว ยังมีเรื่องเกี่ยวกับการประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุ และปลุกพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งนำมาจากลังกาอีกด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัยกับรัฐอื่น ๆ จากหลักฐานและการวิเคราะห์ปรากฏว่า ปัจจัยสำคัญคือ ความพยายามรักษาความมั่นคงและบูรณภาพแห่งอาณาจักรสุโขทัย โดยใช้วิธีการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจควบคู่ไปกับนโยบายด้านการเมืองการเปิดการค้าเสรีของสุโขทัยเป็น การแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ อีกทั้งเป็นวิธีดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจของอาณาจักรให้มั่นคงทัดเทียมกับรัฐอื่น ๆ การรับพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำอาณาจักร การขยายพุทธศาสนาโดยการสร้างวัด เผยแผ่ธรรมไปสู่ประชาชนอย่างกว้างขวาง ย่อมหมายถึงการสร้างพื้นฐานทางวัฒนธรรม จริยธรรม และคุณธรรมของประเทศ เพื่อรวมจิตใจสำนึกของประชาชนให้มีเอกภาพความเป็นธรรมราชาของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) สะท้อนให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ของสุโขทัยกับดินแดนอื่น ๆ มุ่งเน้นในกรณีของศาสนาและวัฒนธรรม ส่วนความสัมพันธ์ทางด้านอื่นเป็นความสัมพันธ์ที่มีต่อเนื่องมาตั้งแต่ก่อนรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)

^{***} ปัจจุบันคือเขาพระบาทใหญ่ ในตำบล เมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

บทที่ 5

อิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงที่มีต่อการเมืองการปกครอง ของอาณาจักรสุโขทัยสมัยปลายราชวงศ์พระร่วง

ลักษณะเด่นของการปกครองในสมัยกรุงสุโขทัยตอนต้น คือ ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนตั้งแต่รัชสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์จนถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหงเป็นไปอย่างใกล้ชิด ยึดความสัมพันธ์แบบครอบครัว แบบเครือญาติ ซึ่งเป็นรูปแบบที่ปฏิบัติกันมาแต่เดิม นั่นคือยึดแบบครอบครัวเป็นหลักสำคัญในการปกครอง ครอบครัวทั้งหลายรวมเข้าเป็นเมืองเป็นอาณาจักร พ่อขุนหรือเจ้าเมือง หรือพระมหากษัตริย์ทรงปกครองในฐานะหัวหน้าครอบครัว แต่ทรงใช้อำนาจอยู่ในขอบเขตของทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร และราชสังหัตถ์

พระมหากษัตริย์ทรงยึดธรรมทางพระพุทธศาสนาในการบริหารบ้านเมือง และทรงชักชวนให้ประชาชนปฏิบัติธรรมเพื่อที่จะสามารถอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก เป็นการนำธรรมะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ทำให้เกิดความสามัคคีเป็นประโยชน์ต่อการปกครอง

การเมืองการปกครองภายใต้อุดมการณ์ไตรภูมิพระร่วง

ฐานะขององค์พระมหากษัตริย์หลังรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมบ้าง คำนำหน้าพระนามเปลี่ยนเป็น “พญา” และนับตั้งแต่สมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) จนถึงพระมหาธรรมราชาที่ 4 เน้นความเป็นธรรมราชามากขึ้น คำนำหน้าพระนามพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ ขึ้นต้นว่า “พระมหาธรรมราชา”

พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) เป็นแบบของพระมหากษัตริย์สุโขทัยแบบธรรมราชา พระนามของพระมหากษัตริย์ต้องทรงอยู่ในทศพิธราชธรรม ซึ่งแนวคิดเรื่องธรรมราชานี้มีแทรกอยู่ทั่วไปในนโยบายการปกครองของอาณาจักรต่างๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนา รวมทั้งอาณาจักรสุโขทัยก่อนรัชสมัยพระธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ด้วย แต่นับได้ว่าพระองค์ทรงนำแนวคิดเรื่องธรรมราชามาปฏิบัติให้เป็นระบบอย่างแท้จริง โดยธรรมราชาเป็นแนวทางที่ใช้คุณธรรมเป็นเครื่องกำหนด เงื่อนไขที่เป็นคุณค่าสำคัญสำหรับผู้ปกครองพึงปฏิบัติในการจัดการปกครอง มีหลายประการ เช่น ทศพิธราชธรรม 10 ประการ ราชสังคหัตถ์ 4 ประการ จักรวรรดิวัตร 12 ประการ¹

สำหรับการจัดแบบการปกครองตามแนวของธรรมราชานั้น พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ได้ทรงมีพระราชดำริสำคัญประการหนึ่งไว้เพื่อนำประชาชนของพระองค์ให้พ้นไปจาก

¹ พญาสิทธิ. (2527). *ไตรภูมิพระร่วง*. หน้า 18 – 22.

ทุกข์ทั้งปวงทั้งโลกนี้และโลกหน้า แนวความคิดเช่นนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงหลักการเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์จากรากฐานของมหาชนสมมุติไปเป็นฐานะพระโพธิสัตว์ตามแนวพระพุทธศาสนานิกายอาเจริยวาทหรือมหาชน และแนวความคิดดังกล่าวนี้ได้ปรากฏทั้งในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) และในสมัยหลัง ๆ โดยหลักฐานปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ 4 จารึกวัดป่ามะม่วงภาคเขมรตอนหนึ่งว่า“...ผลบุญที่อาตมาบรรพชาอุปสมบทต่อพระพุทธศาสนา พระพุทธเป็นเจ้าครองนี้ ความไม่ปรารถนาจักรพรรดิสมบัติ อินทรมบัติ พรหมสมบัติ ปรารถนาเป็นองค์พระพุทธเจ้านำสัตว์ทั้งหลายข้ามไตรภพเทอญ...”¹

การเมืองการปกครองของอาณาจักรสุโขทัยหลังสมัยพ่อขุนรามคำแหง นอกจากได้มีการนำหลักพระพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการปกครองบ้านเมืองแล้วยังมีการรับเอาคติเทวราชาอันเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีของเขมรมาใช้ด้วยจึงทำให้ฐานะของพระมหากษัตริย์เปรียบประดุจเทพเจ้าผู้แบ่งภาคหรืออวตารลงมาเป็นพระมหากษัตริย์ ตามนัยนี้พระมหากษัตริย์จึงเป็นทั้งเจ้าชีวิต เจ้าแผ่นดิน ซึ่งมีพระราชอำนาจเด็ดขาดเหนือทุกสิ่งทุกอย่างในราชอาณาจักร

เหตุผลที่มีการรับเอาคติธรรมราชามาใช้ อาจเป็นเพราะอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู จากเขมรได้แพร่เข้าสู่อาณาจักรสุโขทัยอย่างมาก และอาจเกิดจากความต้องการฟื้นฟูอำนาจทางการเมืองของกรุงสุโขทัยให้เข้มแข็งเหมือนรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช จึงได้พยายามแสดงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์สุโขทัยในฐานะเป็นเทวราชาควบคู่กับการใช้ “ธรรม” เป็นอำนาจตามคติธรรมของพระพุทธศาสนา²

อำนาจทางการเมืองของสุโขทัยภายใต้อุดมการณ์ไตรภูมิพระร่วง

ชาวสุโขทัยนับถือพระพุทธศาสนา ทั้งนิกายเถรวาทอย่างลังกาวงศ์และนิกายอาเจริยวาท ตั้งแต่เริ่มแรกควบคู่ไปกับการนับถือผีและเทพยดาอารักษ์อันเป็นความเชื่อพื้นเมืองดั้งเดิมจนพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมากในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงเลื่อมใสและศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนจนแตกฉาน ในปี พ.ศ.1904 พระองค์ได้เสด็จออกผนวชชั่วคราวที่วัดอรุณญิก หรือวัดป่ามะม่วง และทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นนักปราชญ์และธรรมราชา

พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง ทรงสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนด้วยพระองค์เอง พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงใช้ศาสนาเป็นสื่อกลางชักจูงเมืองต่าง ๆ ให้ยอมรับความเป็นผู้นำทางความคิดและภูมิปัญญาของสุโขทัย ทรงรวบรวมเนื้อหาจากคัมภีร์พุทธศาสนาโดยกล่าวถึงภูมิทั้งสามอันได้แก่ กามภูมิ 11 แดน รูปภูมิ 16 ชั้น และอรุณภูมิ 4 ชั้น พระองค์ได้ทรงเล่าเรื่องอย่างละเอียดว่าลักษณะของโลกเป็นอย่างไร วรรณ

¹ กรมศิลปากร. (2527). จารึกสมัยสุโขทัย. หน้า 237.

² ดนัย ไชยโยธา. (2543). พัฒนาการของมนุษย์กับอารยธรรมในราชอาณาจักรสุโขทัย. หน้า 81.

คดีเรื่องนี้จบลงด้วยการเน้นเรื่องทางไปถึงการดับทุกข์โดยสิ้นเชิงว่าพระนิพพานเป็นจุดหมายปลายทางของชีวิต ถ้อยคำที่ใช้บรรยายนั้นก่อให้เกิดภาพลักษณ์และอารมณ์ เป็นการระงับอารมณ์ของผู้ฟังและผู้อ่านที่มีอารมณ์ไม่ต่ำให้เกิดความเกรงกลัวต่อบาปและนรก ดังนั้นไตรภูมิพระร่วงจึงมีอิทธิพลต่อจิตใจและความเชื่อของคนไทยในสมัยนั้นเป็นอย่างมาก และได้เป็นรากฐานความเชื่อของคนไทยสืบต่อมา ไตรภูมิพระร่วงยังได้กำหนดแนวความคิดการปกครองแบบธรรมราชาและพระมหากษัตริย์แบบจักรพรรดิที่ทรงตั้งมั่นในหลักพุทธธรรมไว้อย่างแจ่มชัดด้วย

พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทรงมีนโยบายในการรักษาเสถียรภาพบ้านเมืองโดยใช้ศาสนาเป็นสื่อ จากการที่ศึกษาทางพระพุทธศาสนาจนปรีชาสามารถทางด้านนี้เป็นอย่างดีทำให้เป็นผู้นำด้านความคิด เห็นได้จากการที่ทรงแก้ไขศักราชที่คลาดเคลื่อนให้ถูกต้องที่เมืองต่างๆ ยอมรับไว้ใช้ ทรงชักจูงให้เมืองต่างๆ มานมัสการพระพุทธบาทและศาสนสถานแสดงให้เห็นการดำเนินงานทางการเมืองโดยใช้ศาสนาเป็นสื่อชักนำ โดยผูกไมตรีกับอาณาจักรใกล้เคียง เช่น ทางเหนือทรงส่งพระสุนทรธรรมาโศภนไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เมืองเชียงใหม่พร้อมทั้งนำพระบรมสารีริกธาตุไปบรรจุไว้ในเจดีย์ที่เมืองเชียงใหม่ด้วย ทำให้ทั้งสองอาณาจักรมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน กับเมืองน่านก็สัมพันธ์กันดีโดยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) เสด็จไปประทับเมืองน่านถึง 7 เดือน และเมื่อกองทัพกรุงศรีอยุธยายกมาตีเมืองกำแพงเพชรซึ่งเป็นเมืองในอาณาจักรสุโขทัย กองทัพจากเมืองน่านได้ยกมาช่วยสุโขทัยด้วย¹

ในต้นรัชกาลได้ปราบปรามหัวเมืองต่างๆ ที่อยู่ใกล้ราชธานีให้สงบราบคาบลงได้ เช่น เมืองนครศรี เมืองพระบาง เมืองเชียงทอง เมืองบางพานและบริเวณหัวเมืองตะวันออกตลอดไปจนถึงเมืองทางลุ่มแม่น้ำป่าสักด้วย ต่อมาทรงออกผนวชอยู่เพียงพรรษาเดียว เพราะสถานการณ์บ้านเมืองไม่อำนวยโดยเฉพาะเมืองสุพรรณภูมิได้ร่วมกับเมืองละโว้ยึดเขตแดนทางตอนใต้ของอาณาจักรสุโขทัยไว้ได้หลายเมือง และตั้งอาณาจักรใหม่ขึ้น คือ กรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ.1893 มีพระเจ้าอู่ทองปกครอง ส่วนทางเมืองชะวา (เมืองเช้า หรือ หลวงพระบาง) ได้หัวเมืองริมฝั่งโขงทั้งสองฝั่งได้ทั้งหมด ทำให้อาณาเขตของพระเจ้าฟ้ารุ่งแผ่ขยายมาจดทิวเขาเพชรบูรณ์

สถานการณ์ดังกล่าวทำให้พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ต้องเสด็จย้ายไปประทับที่เมืองสองแคว (พิษณุโลก) เพื่อป้องกันเขตแดนของสุโขทัยมิให้เสียแก่พระเจ้าฟ้ารุ่ง ขณะเดียวกันต้องระมัดระวังพระเจ้าอู่ทองแห่งกรุงศรีอยุธยาอีกด้วย โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเมืองสอง-

¹ บังอร ปิยะพันธุ์. (2538). *ประวัติศาสตร์ไทย*. หน้า 71.

แคว (พิษณุโลก) มาตั้งที่ริมฝั่งแม่น้ำยมเหนือตัวเมืองเดิมขึ้นมาประมาณ 10 กิโลเมตร และทรงประทับอยู่ที่เมืองสองแคว คือตั้งแต่ พ.ศ.1905 ถึง ประมาณ พ.ศ.1912 และลงสวรรคตที่นี่¹

หลังจากที่พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) เสด็จสวรรคต พระมหาธรรมราชาที่ 2 ทรงขึ้นครองราชย์ ขณะนั้นสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพระจั่ว) แห่งกรุงศรีอยุธยา ได้แผ่อำนาจเข้ามาถึงกรุงสุโขทัยหลายครั้ง จนกระทั่งพระมหาธรรมราชาที่ 2 ทรงพ่ายแพ้ในการรบครั้งสุดท้ายที่เมืองกำแพงเพชร แต่ยังทรงให้ครองเมืองสุโขทัยอยู่ตามเดิม ทั้งนี้หัวเมืองชายแดนสุโขทัยต้องไปอยู่ร่วมกับอาณาจักรอยุธยาทำให้สุโขทัยต้องอ่อนแอลงกว่าเดิม ในช่วงของพระมหาธรรมราชาที่ 2 ไม่ปรากฏว่าอิทธิพลของพระพุทธศาสนายังมีบทบาทต่อการปกครองจนสิ้นรัชกาลนี้ พระมหากษัตริย์ที่ทรงครองราชย์ต่อมา คือพระมหาธรรมราชาที่ 3 (ใสลิไทย) พระราชนิพนธ์ไม่ปรากฏหลักฐานมากนัก เพราะอำนาจการปกครองสุโขทัยของพระองค์ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรอยุธยามีแต่เพียงว่าทรงสนพระทัยด้านศาสนาจนกระทั่งพระองค์เสด็จสวรรคตใน พ.ศ.1962

พระมหากษัตริย์พระองค์สุดท้ายแห่งอาณาจักรสุโขทัย คือ พระมหาธรรมราชาที่ 4 (พญาบานเมืององค์ที่ 2 หรือบรมपाल) ก่อนขึ้นครองราชย์ได้ทำสงครามแย่งราชสมบัติพญารามคำแหงพระอนุชา จากเหตุการณ์ความวุ่นวายทางการเมืองภายในเช่นนี้ทำให้วิเคราะห์ได้ว่า แนวพระราชดำริทางการเมืองการปกครองภายใต้อิทธิพลของพระพุทธศาสนาในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นแนวทางในการปกครองบ้านเมืองที่พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ได้หมอบทบาทลงอย่างสิ้นเชิง ทางกรุงศรีอยุธยาสมเด็จพระนครินทราธิราชได้เสด็จยกทัพมาที่พระบาง ทั้งพญาบานเมืององค์ที่ 2 (บรมपाल) และพญารามคำแหงเกรงบารมีมิได้ออกมาอ่อนน้อมถวายบังคม จึงทรงอภิเษกให้พญาบานเมืององค์ที่ 2 (บรมपाल) ครองอาณาจักรสุโขทัยต่อไป ตอนนั้นราชธานีอาจเป็นเมืองสองแควก็ได้ ส่วนพญารามคำแหงให้เป็นอุปราชครองเมืองสุโขทัย²

เมื่อระงับการจลาจลเรียบร้อยแล้ว สมเด็จพระนครินทราธิราชทรงสวามิภักดิ์ของพระมหาธรรมราชาที่ 3 ให้อภิเษกสมรสกับเจ้าสามพระยา พระราชโอรสของพระองค์และโปรดเกล้าฯ ให้ไปครองเมืองชัยนาทเมืองหน้าด่านที่ตั้งขึ้นใหม่สมัยกรุงศรีอยุธยา การสมรสระหว่างราชวงศ์ทั้งสองนี้ทำให้โอรสของเจ้าสามพระยาที่ประสูติจากพระอัครชายาที่เป็นเจ้านายแห่งอาณาจักรสุโขทัย คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จมาครองเมืองเหนือในเวลาต่อมาได้สะดวกขึ้น นับเป็นพระราโชบายในการปกครองหัวเมืองทางเหนือที่แยบยลของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา เพราะปรากฏว่า เมื่อพระมหาธรรมราชาที่ 4 (บรมपाल) สวรรคตในปี

¹ แหล่งเดิม. หน้า 71.

² ตั้งแต่ พ.ศ.1914 -1921.

² แหล่งเดิม. หน้า 73.

พ.ศ.1981 เจ้าสามพระยาภักษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาจึงส่งพระโอรสซึ่งมีเชื้อสายราชวงศ์พระร่วง ขึ้นไปครองกรุงสุโขทัย สุโขทัยจึงรวมกับอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. 1981 เป็นต้นมา

จากเหตุการณ์ทางการเมืองการปกครองตั้งแต่รัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ทำให้ทราบว่าอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในไตรภูมิพระร่วงที่พระองค์ได้ทรงนำมาเป็นหลักในการปกครองคงมีบทบาทอยู่แต่ละสมัยของพระองค์เท่านั้น เพราะหลังจากนี้การแผ่อำนาจของอาณาจักรอยุธยาที่มาสู่สุโขทัยเริ่มรุนแรงมากขึ้นทำให้ในรัชสมัยถัดมาจนสิ้นอาณาจักรสุโขทัยได้รับผลกระทบจากการแผ่ขยายอำนาจของอยุธยาครั้งนี้ประกอบกับเหตุการณ์ความวุ่นวายทางการเมืองของสุโขทัยก็เป็นตัวบั่นทอนความมั่นคงของสุโขทัยซ้ำลงไปอีกด้วย จึงทำให้พระมหาภักษัตริย์ 3 รัชกาลสุดท้ายมิทรงสามารถนำหลักการปกครองทางพระพุทธศาสนามารักษาความมั่นคงของสุโขทัยได้ต่อไป สุโขทัยจึงตกอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรอยุธยาในฐานะประเทศราชตั้งแต่บัดนั้น

บทที่ 6

บทสรุป

งานนิพนธ์เรื่อง ไตรภูมิพระร่วงกับพระราโชบายทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) มีจุดมุ่งหมายจะเสนอภาพการเมืองของสุโขทัยเป็นสองส่วน ส่วนแรกคือ สภาพทางการเมืองภายในสุโขทัย และอำนาจทางการเมืองที่แผ่ออกไปสัมพันธ์กับรัฐอื่น ๆ ส่วนที่สองคือ สภาพทางการเมืองในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ที่ใช้หลักคำสอนทางพุทธศาสนาจากไตรภูมิพระร่วงเป็นแนวทางในการปกครอง

จากการศึกษาเรื่องไตรภูมิพระร่วงกับพระราโชบายทางการเมืองการปกครองของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) จึงสามารถวิเคราะห์อิทธิพลของพระพุทธรูปศาสนาที่ปรากฏอยู่ในไตรภูมิพระร่วง ดังนี้

1. การใช้คำสอนของพระพุทธรูปศาสนา

1.1 วรรณกรรมไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงภูมิสำคัญทั้ง 3 เหตุของการไปเกิด การหันไปจากภูมิต่าง ๆ และกล่าวถึงผลที่จะได้รับจากการประพฤติปฏิบัติดีงามแสดงให้เห็นถึงผู้ปกครอง (ลิไทย) ใช้คำสอนของพระพุทธรูปศาสนาในการอบรมสั่งสอนให้ผู้อยู่ใต้การปกครองอยู่ในศีลธรรม มีจริยธรรมที่เหมือนกัน ทำให้สะดวกแก่การปกครอง

1.2 วรรณกรรมไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิ การเกิดและคุณสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นการสร้างความสำคัญและความเหมาะสมของผู้ปกครองในความชอบธรรม เพื่อมาปกครองสั่งสอนผู้อยู่ใต้การปกครอง ผู้อยู่ใต้การปกครองต้องยอมรับ เชื่อฟังและจงรักภักดี การเมืองการปกครองจึงทำได้ง่ายขึ้น

2. การใช้องค์กรของพระพุทธรูปศาสนา

การกล่าวถึงธรรมราชาในจักรวรรดิวัตร แสดงถึงนโยบายในการขยายอาณาเขตโดยธรรม การสร้างวัดในพระพุทธรูปศาสนา การดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนา การใช้หลักการไม่เบียดเบียนเป็นการสร้างให้ประชาชนมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนา และยอมอยู่ภายใต้การเมืองการปกครองของผู้ปกครองที่ส่งเสริมกิจกรรมทางพระพุทธรูปศาสนาที่ผู้อยู่ใต้การปกครองนั้นเลื่อมใสศรัทธา การปกครองจะดำเนินการผ่านองค์กรทางพระพุทธรูปศาสนาและพุทธสถานเหล่านี้

3. การใช้อุดมคติทางพระพุทธรูปศาสนา

ดินแดนในอุดมคติทางพระพุทธรูปศาสนาที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง หมายถึง ดินแดนในอูตรกฐทวีป ได้พรรณนาความอุดมสมบูรณ์ไว้อย่างละเอียดเพื่อโน้มน้าวจิตใจให้คนยึดมั่นในศีลธรรม อันจะส่งผลให้ไปเกิดในดินแดนแห่งความสุข

4. การใช้หลักกรรมของพระพุทธรูปศาสนา

การกล่าวถึงกษัตริย์แบบจักรพรรดิวัตรซึ่งมีบุญบารมีมากกว่าผู้อื่น มีของวิเศษ
 คูบารมี 7 สิ่ง เป็นแนวความคิดของการสร้างความเคารพในตัวผู้ปกครองและการควบคุมผู้อยู่
 ใต้การปกครองให้อยู่ในอำนาจ เพื่อประโยชน์ทางการเมืองการปกครองฐานะทางสังคมที่แตก
 ต่างกันอยู่ในชาตินี้ เป็นผลจากการกระทำเมื่อชาติก่อน หมายถึงฐานะของกษัตริย์และผู้อยู่ใต้
 การปกครองที่แตกต่างกันอยู่นี้เป็นไปตามหลักกรรมในพระพุทธศาสนานั้นเอง แม้ผู้ปกครองจะ
 มีอำนาจยิ่งใหญ่ แต่จำเป็นต้องมีหลักธรรมที่ยิ่งใหญ่กว่า เป็นสิ่งควบคุมการใช้อำนาจ

ฉะนั้น พระราโชบายของพระมหากษัตริย์ราชที่ 1 (ลิไทย) ในด้านการปกครองที่แฝงไว้
 ในพระพุทธศาสนา นอกจากจะได้แสดงแนวคิดทางปกครองแล้ว ยังชักจูงให้บุคคลทำความดี
 มีศีลธรรม เป็นพลเมืองดี และเป็นนักปกครองที่ดี แม้ว่ารูปแบบของการปกครองเป็นลักษณะ
 ที่ผู้ปกครองมีอำนาจสิทธิขาด แต่ผู้ปกครองก็ใช้อำนาจโดยธรรม หลักธรรมจึงเป็นระเบียบของ
 การปกครอง

ในส่วนแรก จากการศึกษาพบว่าสุโขทัยมีโอกาสอันดีกว่ารัฐไทยอื่น ๆ ในหลาย
 ประการ เช่น สภาพที่ตั้งของสุโขทัยอยู่ระหว่างล้านนาและรัฐไทยในบริเวณลุ่มแม่น้ำ ทำให้
 สุโขทัยเป็นพื้นที่แห่งการขยายขยายเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนไทยจากตอนเหนือ เพื่อผ่านลงสู่
 บริเวณลุ่มแม่น้ำทางตอนใต้ ขณะเดียวกัน อำนาจทางการเมืองของเขมรที่แผ่ครอบคลุมบริเวณ
 ลุ่มแม่น้ำก็ไม่อาจแผ่ขึ้นมาถึงได้ หรือหากจะมีก็แทบไม่มีอิทธิพล สุโขทัยจึงมีโอกาสพัฒนารัฐ
 ของตนขึ้นได้ในช่วงรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เขมรได้แผ่อำนาจครอบคลุมบริเวณลุ่มแม่น้ำ
 ใต้ได้อีกครั้ง มีหลักฐานจากการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงยกพระธิดาให้แก่พ่อขุนผาเมือง และ
 การสร้างสุโขทัยเป็นราชธานีแห่งใหม่ ซึ่งน่าจะเป็นไปได้ว่า อำนาจทางการเมืองของเขมรเมื่อ
 ขึ้นมาถึงสุโขทัยได้แปลงรูปไปเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะอุปถัมภ์

เมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 การเมืองสุโขทัยได้เปลี่ยนไป กล่าวคือ การเปลี่ยน
 ราชวงศ์จากศรีนาวนัมถมมาเป็นราชวงศ์พระร่วง บทบาททางการเมืองของสุโขทัยช่วงนี้เต็มไปด้วย
 ด้วยพลังที่แสดงความพร้อมภายในอาณาจักร ในขณะที่ดินแดนบริเวณลุ่มแม่น้ำทางตอนใต้ยังไม่
 อาจสลัดอำนาจการครอบครองจากเขมรได้ สุโขทัยก็เริ่มแผ่อำนาจลงมาทางใต้ ซึ่งจากหลัก
 ฐานเงินที่มีอยู่ น่าเชื่อว่าลงไปถึงมลายู การแผ่อำนาจทางการเมืองของสุโขทัยนี้ กระทำได้อย่าง
 สะดวกเนื่องจากการรุกรานของจีนที่ช่วยซ้ำเติมศูนย์อำนาจเดิมของเขมร และเข้าโจมตีศูนย์
 อำนาจที่เข้ามาแทนที่คือพุกามให้สลายลง ประกอบกับกำลังทหารอันเข้มแข็งของสุโขทัยด้วย
 ความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัยและรัฐอื่น ๆ ในช่วงนี้แบ่งออกได้ 2 ระดับ คือ ในฐานะรัฐพันธมิตร
 ที่เท่าเทียมกันคือล้านนาและพะเยา และรัฐในอำนาจทางการเมืองได้แก่ รัฐในบริเวณลุ่มแม่น้ำ
 เจ้าพระยาและนครศรีธรรมราช

ส่วนที่สองนั้น ในช่วงแรกแห่งความรุ่งเรือง สุโขทัยได้สร้างลักษณะเด่นเฉพาะของรัฐ
 ตนขึ้น คือการรับพุทธศาสนาเข้ามาเป็นศาสนาประจำรัฐ การแผ่ขยายและฝังรากลึกของพุทธ
 ศาสนา ทำให้เกิดการรับรู้และความเข้าใจร่วมกันทางการเมืองระหว่างกษัตริย์และประชาชน คือ

ความเข้าใจในรูปแบบกษัตริย์และรัฐตามแนวคิดพุทธศาสนา ความเฟื่องฟูทางศาสนาขึ้นอยู่กับ การเมืองจนกล่าวได้ว่า พุทธศาสนาเป็นอุดมการณ์แห่งรัฐ และสถาบันกษัตริย์ได้พัฒนารูปแบบ ไปจนถึงชั้นธรรมราชาอย่างเป็นทางการตามพระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยหลังๆ

อิทธิพลพุทธศาสนาต่อแนวพระราชดำริทางการเมืองการปกครองในไตรภูมิพระร่วงที่ พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ นั้น สามารถระบอบออกได้ดังนี้ คือ

1. การใช้คำสอนทางพุทธศาสนาถึงภูมิทั้ง 3 เหตุของการไปเกิด และการพ้นจากภูมิ ต่าง ๆ รวมถึงผลที่จะได้รับจากการประพฤติปฏิบัติ ที่พระเจ้าลิไทยทรงใช้คำสอนทางพุทธศาสนา มาในการอบรมสั่งสอน และการกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีความชอบธรรม เพื่อ มาปกครองอาณาประชาราษฎร์ ผู้อยู่ใต้การปกครองย่อมต้องเชื่อฟังและจงรักภักดี การปกครอง จึงสามารถดำเนินไปได้อย่างสะดวก

2. การใช้องค์การทางพุทธศาสนา การกล่าวถึงธรรมราชาในจักรพรรดิวัตร แสดงถึง นโยบายการขยายอาณาเขต การดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนาเพื่อให้ประชาชนมีความ เลื่อมใสในพุทธศาสนาและยอมอยู่ภายใต้การปกครอง ด้วยการใช้อำนาจทางพุทธศาสนาและ พุทธสถานเป็นศูนย์กลาง

3. การใช้อุดมคติทางพุทธศาสนา ดินแดนอุดมคติทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในไตรภูมิ พระร่วง หมายถึงดินแดนในอวตารภูมิที่อุดมสมบูรณ์ เพื่อโน้มน้าวจิตใจให้คนยึดมั่นในศีล ธรรม อันจะส่งผลให้ไปเกิดในดินแดนอุดมคติ

4. ความสำเร็จในการปกครองของพระเจ้าลิไทย เมื่อสังคมมีศีลธรรม ประชาชนมีความ จงรักภักดีต่อกษัตริย์ผู้ปกครอง ทั้งนี้เพราะการปฏิบัติตามกฎธรรม การดำรงในทศพิธราชธรรม การสอนให้ปฏิบัติดี รวมถึงการบรรยายภาพที่ทารุณโหดร้ายของการรับโทษในนรก เหล่านี้เป็น ระเบียบที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมมนุษย์ให้ละชั่ว บทลงโทษทางใจอย่างรุนแรงเป็นผลให้สังคมสุข สงบ

5. อิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงที่มีต่อการปกครอง เป็นลักษณะธรรมานุภาพ พระมหา กษัตริย์มีอำนาจสูงสุดในการปกครองบ้านเมือง แม้ว่าจะมีพระราชอำนาจอย่างเต็มที่ก็ตาม แต่ พระมหากษัตริย์จำเป็นต้องมีทศพิธราชธรรมและจักรพรรดิวัตรเป็นหลักในการปกครอง พระมหา กษัตริย์และประชาชนมีพื้นฐานคุณธรรมเดียวกัน มีศีลธรรม ยึดพระรัตนตรัยเป็นสรณะ รักษา ศีล บำเพ็ญทาน รักษาตนให้สุจริตทั้งไตรทวาร

อิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงที่มีต่อการเมืองการปกครองพบว่า สาระนั้นได้แสดงแนวคิด ทางด้านการเมืองการปกครอง โดยชักจูงให้ทำความดี มีศีลธรรม เป็นพลเมืองดี และเป็นนักปก กครองที่ดี แม้ว่ารูปแบบของการปกครองเป็นลักษณะที่ผู้ปกครองมีอำนาจสิทธิขาด แต่ผู้ปกครอง จะใช้อำนาจโดยธรรม หลักธรรมจึงเป็นระเบียบของการปกครอง

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรมการศาสนา. (2530). *ทย.ยรรฐส.ส เตปิฏก 45 เล่ม*. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา.
- , (2525). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง*. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา.
- กฎหมายตราสามดวง* (เล่ม 3). พระนคร : ศุรสภา.
- กรมศิลปากร. (2506). *จดหมายเหตุจีนพรรณนาวาดด้วยกรุงสยาม*. ในประชุมพงศาวดาร เล่ม 2 ภาคที่ 5. พระนคร : ศุรสภา.
- , *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1*. (2526). พระนคร : ศุรสภา.
- , *พงศาวดารเหนือ*. (2501). พระนคร : ไทยเชชม.
- ขจร สุขพานิช. (2519). *ฐานันดรไพร่*. กรุงเทพฯ : มศว.ประสานมิตร.
- , (2512). *ความเป็นมาของตัวอักษรไทย*. ในหนังสือรวมการบรรยายเรื่องตัวอักษรไทย. พระนคร : ศุรสภา.
- , (2521). *ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราช*. ในประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2519). *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- จุตาทกวน. (2510). *บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเจนละ*. เฉลิม ยงบุญเกิด. (แปล). กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์.
- จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. (2530). *สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์*. กรุงเทพฯ : กราฟฟิคอาร์ต.
- เฉลิม ยงบุญเกิด. (2506). *เมืองไทยในจดหมายเหตุจีน*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2516). *พุทธศาสนาและการรวมทางการเมืองสมัยอยุธยาตอนต้น พ.ศ. 1893 – 2013*. กรุงเทพฯ : โบราณคดี.
- ณรงค์ พ่วงพิศ. (2527). *ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย*. กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์.
- ดนัย ไชโยธา. (2543). *พัฒนาการของมนุษย์กับอารยธรรมในราชอาณาจักรไทย*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2511). *ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ*. กรุงเทพฯ : เจริญธรรม.

- เทพเวที, พระ. (2531). *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- นิคม จารุมณี และ ประทีป ชุมพล. (2521). *ประวัติศาสตร์และโบราณคดีภาคอีสาน*. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.
- บังอร ปิยะพันธุ์. (2538). *ประวัติศาสตร์ไทย*. กรุงเทพฯ : โอ เอส พริ้นติ้งเฮ้าส์.
- ประชาภิจักรจักร, พระยา. (2516). *พงศาวดารโยนก*. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.
- ประทีป ชุมพล (2519). *รายงานการสัมมนาสังคมโลกใต้อาวไทยกับการวิจัยปัญหาเศรษฐกิจการเมืองและสังคมไทยสมัยสุโขทัย*. กรุงเทพฯ : พิมพ์.
- ประเสริฐ ณ นคร. (2515). *ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องของเกลือ(ไม้)เค็ม*. พระนคร: อักษรสมัย.
- (2541). *สารนิพนธ์ ประเสริฐ ณ นคร*. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์.
- ปรีดีเวที, พระ. (2501). *พระไตรปิฎกฉบับแปลย่อ พระสูตรตันตปิฎก (ทีฆนิกาย)*. พระนคร : ศิวพร.
- พุทธพุกามและพุทธญาณ, พระ. (2517). *ตำนานมูลศาสนา. ร้อยตำรวจโทแสง มนวิฑูร (แปล)*. พระนคร : พระจันทร์.
- เพ็ญศักดิ์ จักขุจินดา. (2521). *วิเคราะห์เรือสำเภาโบราณที่ค้นพบในอาวไทย*. กรุงเทพฯ : พิมพ์.
- โพธิรังสี, พระ. (2506). *นิทานพระพุทธรูปสังค. พระนคร : ศิวพร*.
- พญาสิทธิ. (2527). *เดฎมิภดา หรือไตรภูมิพระร่วง*. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2528). *ศาสนาและการเมืองกรุงสุโขทัย*. กรุงเทพฯ : เจ้าพระยา.
- มหามกุฎราชวิทยาลัย. (2525). *สยาม. รฎ.ส.ส เฎปิฎก พุทธศักราช 2525*. กรุงเทพฯ : มหามกุฎราชวิทยาลัย.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2525). *ประมวลพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย*. กรุงเทพฯ : ประยรรวงศ์.
- (2504). *เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง*. พระนคร: ศิลปบรรณาการ.
- รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. (2505). พระนคร : รุ่งเรืองรัตน์.
- รัตนปัญญาเถร. (2517). *ชินกาลมาลีปกรณ์. ร้อยตำรวจโทแสง มนวิฑูร (แปล)*. กรุงเทพฯ : บำรุงนุกุลกิจ.
- มนต์ชัย เทวัญโรปกรณ์. (2526). *พลิกประวัติศาสตร์สุโขทัย ฉบับ 700 ปี กำเนิดลายสือไทย*. กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์.
- วิทย์ วิศทเวทย์. (2530). *จริยศาสตร์เบื้องต้น:มนุษย์กับปัญหาจริยธรรม*. กรุงเทพฯ : อักษร-เจริญทัศน์.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2510). ที่มาของการปฏิรูปการปกครองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ.

กรุงเทพฯ : ช่อฟ้า.

สมบัติ จันทวงศ์ และ ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2523). ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย.

กรุงเทพฯ : บรรณกิจ.

สุริยา รัตนกุล. (2517). คำเชิงอรรถ สุภาษิต คำพังเพย คำคมและวลีสำเร็จรูป. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เสฐียรโกเศศ. (2518). เล่าเรื่องในไตรภูมิ. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.

สำนักนายกรัฐมนตรี. (2514). ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. พระนคร : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี.

———. (2508). ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. พระนคร : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี.

———. (2513). ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4. พระนคร : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี.

———. (2525). พระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ. กรุงเทพฯ : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี.

———. (2530). พระไตรปิฎก ฉบับไทยรัฐ. กรุงเทพฯ : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี.

บทความ

จันทร์จิรายุ รัชนี้, หม่อมเจ้า. (2521, 9 เมษายน). “สุโขทัยไม่มีอะไรยากเลย,” เศรษฐกิจ
การเมือง และวัฒนธรรม. 1 (3 – 9) : 32 – 33.

เฉลิม ยงบุญเกิด. (2508, มีนาคม). “สุโขทัยในจดหมายเหตุจีน,” สามทหาร. 4 (3) : 48 – 50.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2518-2519, ตุลาคม-มกราคม). “อำนาจทางการเมืองของอาณาจักร
สุโขทัย,” ธรรมศาสตร์. 5 (4) : 57 – 69.

ทานาเบ ชีเกฮารุ. (2518-2519, ตุลาคม-มกราคม). “การชลประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย,” ธรรมศาสตร์. 5 (4) : 70 – 84.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2520, พฤษภาคม-สิงหาคม). “พงศาวดารอยุธยาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์,”
รวมบทความสมาคมสังคมศาสตร์ ธรรมศาสตร์. : 169 – 254.

มานิตย์ วัลลิโภดม. (2523, ธันวาคม). “เนื่องในกำแพงเพชร,” เมืองโบราณ. 7 (12) : 9 – 16.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2517, พฤศจิกายน). บทบาทของขุนหลวงพะงั่วที่มีต่อราชวงศ์สุโขทัย,”
ศิลปากร. 18 (11) : 71 – 84.

———. (2521, มีนาคม). “แนวคิดเกี่ยวกับการสืบราชสมบัติในสมัยสุโขทัย,” ศิลปากร.
21 (3) : 12 – 26.

———. (2521). “บทบาทของพระมหาธรรมราชาลิไท : ศาสนา และ/หรือการเมือง,”
เมืองโบราณ. 5 (10) : 27 – 34.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2518, เมษายน-มิถุนายน). “ละโว้,” เมืองโบราณ. 1 (4) : 42 – 56.

สืบแสง พรหมบุญ. (2515, มีนาคม). “พระเจ้ารามคำแหงในประวัติศาสตร์ราชวงศ์หงวน,”
ศิลปากร. 15 (3) ; 39 – 54.

เอกสารอื่น ๆ

- กรมศิลปากร. (2520). รายงานวิชาการโครงการอุทยานประวัติศาสตร์แห่งชาติสุโขทัย.
กองโบราณคดี.
- ธิดา สารยา. (2519). โครงสร้างของชนชั้นในสังคมไทยสมัยสุโขทัยและต้นอยุธยา (พ.ศ. 1800
- 2102). ในรายงานผลการวิจัยทุนวิจัยรัชฎาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประทีป ชุมพล. (2520). โครงการศึกษาจารึกหลักที่ 1. ในเอกสารประกอบการสัมมนาการเมือง
และสภาพสังคมสมัยสุโขทัย หมายเลข 7. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2521). รายงานความก้าวหน้าของโครงการวิจัยเรื่องเมืองโบราณในอาณาจักร
สุโขทัย. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วิทยานิพนธ์

- วิไลลักษณ์ เมฆารัตน์. (2524). โครงสร้างทางการเมืองสมัยสุโขทัย. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร-
มหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
ถ่ายเอกสาร.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2518). พุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
แผนกวิชาภาษาตะวันออก (ประวัติศาสตร์) กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

ภาษาอังกฤษ

Hall, D.G.E. (1972). *A History of Southeastasia* 3d ed. London : Macmillan, 19.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

1. พระมหาเถรมนู
2. พระอโนมทัสสี
3. พระมหาเถรธรรมपालเจ้า
4. พระมหาเถรสิทธิธรรมาจารย์
5. พระมหาเถรมนู
6. พระอโนมทัสสี
7. พระมหาเถรธรรมपालเจ้า
8. พระมหาเถรสิทธิธรรมาจารย์
9. พระมหาเถรพงษ์เจ้า
6. พระมหาเถรปัญญาญาณทัสสเถร
7. อุปเสนาธิบดี
8. ทนายราชบัณฑิต
9. พระมหาเถรพุทธโฆษาจารย์ เมืองหริภุญไชย
10. พระมหาเถรสิริทส
11. พระมหาเถรเมธีวงศ์
12. จรจณญาณทัสสเถร

ภาคผนวก ข

1. พระอรรถกถาจาตุสดม
2. อรรถกถา ฎีกา พระอภิธรรมมาวดาร
3. พระอภิธรรมสังคห
4. พระสมุญจกวิลาสินี
5. พระปัญจสุทนี
6. พระสารัตถปกาสินี
7. พระมนโรทปุรณี
8. พระลีนัตถปกาสินี
9. พระอรรถกถา ฎีกา พระวินัย
10. พระธรรมบท
11. พระมหาวัคค์
12. พระธรรมมหากด
13. พระมธุรัตถวิลาสินี
14. พระธรรมชาดก
15. พระชินาลังการ
16. พระส้านัตถทีปนี
17. พระพุททวงค์
18. พระสารสังคหะ
19. พระปาเลยย (พระธัมมปาเลยย)
20. พระมิลินทปัญหา
21. มหานิพพาน
22. พระอนาคตวงค์
23. พระจริยาปิฎก
24. พระโลกปัญญัตติ
25. พระมหากัลป์
26. พระอรุณวดี
27. พระสมันตปสาทิกา
28. พระวิสุทธิมคค์
29. พระลักขณาทิธรรม
30. พระอนุฎีกาหิงสธรรม
31. พระสารีริกพินิจนัย
32. พระโลกุปปัตติ

ตอนท้ายเรื่อง

1. อัญชุกตา ภิกขาพระจตุราคม
2. อัญชุกตา ภิกขาพระอิศวรรมาวตาร
3. อัญชุกตาพระอิศวรรมัตถสังคหะ
4. พระสมังคลวิลาสินี
5. พระสถานัตถปกาสิณี
6. พระปปัญจสุทนี
7. พระมโนรทปุรณี
8. พระสถานัตถปกาสิณี
9. อัญชุกตา ภิกขา พระวินัยปิฎก
10. พระธรรมมหารกตา
11. พระมธุรัตถวิลาสินี
12. พระชาตกัญชุกตา
13. พระชินาลังการ
14. พระโพธิวงศ์
15. พระสารสังคหะ
16. พระอิทธิมัตถสังคหะ
17. พระอิศวรรมาวตาร
18. พระมิลินท์
19. พระธรรมททย
20. พระมหานิพพาน
21. พระอนาคดวงศ์
22. พระจริยาปิฎก
23. พระธรรมบท
24. พระโลกปัญญุตติ
25. พระมหากัลป์
26. พระอรุณวดีสูตร
27. พระสมันตปสาทิกา
28. พระวิสุทธีมรรค
29. พระลักขณานิกรรม
30. พระอนุปติกา
31. พระโลกุปปัตติ
32. พระสารวิภินิจัย

ภาคผนวก ค

“ผิวว่าเมื่อคนทั้งหลายมีศีลอยู่ไซ้ร้ย่อมกระทำความบุญและธรรมยำเกรงผู้เฒ่าผู้แก่พ่อแลแม่ และสมณพราหมณาจารย์ ดังนั้น แลอายุชนม์คนทั้งหลายนั้นก็เร่งจำเริญขึ้นไป ๑ เนือง ๑ และผิแลว่า คนทั้งหลายมิได้จำศีลแลมิได้ทำบุญแลมิได้ยำเกรงผู้เฒ่าผู้แก่พ่อแลแม่ สมณพราหมณาจารย์ ครูบาอาจารย์ แลดังนั้นไซ้ร้ยอันว่าอายุชนม์คนทั้งหลายนั้นก็เร่ง ถอยมา ๑ เนือง ๑ และอายุชนม์คนในแผ่นดินชมพูทวีปเราอยู่นี้ จิงว่าหากำหนดบมิได้ เพราะเหตุดังนี้แล”

ภาคผนวก ง

“มีบุญศีลทุกเมื่อปมิได้ขาด เขาบ่ห่อนจะรู้ฆ่าสัตว์ตัวเป็นให้จำตาย เขาบ่ห่อนจะรู้ลักทรัพย์สินท่านมากก็ดี น้อยก็ดี อันเจ้าของเขามีได้ให้ เขาบ่ห่อนจะรู้ฉกลักเอาอันหนึ่ง เขาบ่ห่อนจะรู้ทำชั่วจากผิวของตอันหนึ่ง เขาบ่ห่อนจะรู้เจรจามสาวาท แลเขาบ่ห่อนจะรู้เสพสุรายาเมาแล รู้ยารู้เกรงผู้เฒ่าผู้แก่แลพ่อแม่ของเขา เขารู้จักแลพ่อแม่ของเขา เขารู้จักพี่รู้จักน้องของเขา เขาใจอ่อนใจอด เขารู้เอ็นดูกรุณาแก่กัน เขาบ่ห่อนจะรู้ริษยากัน เขาบ่ห่อนจะรู้ชิงช่วงหวงแหนแดนแลที่บ้านรั้วราวของกันแล เขาจะห่อนบ่รู้ทำข่มเหงเอาเรือกสวนเผือกมัน หัวหลักหัวตอ หัวล้อหัวเกวียน เขามีรู้เบียดเบียนเรือขานาวาโคม หิงสา ช้าง ม้า ข้าไท สรรพทรัพย์สิ่งสินอันใดก็ดีเขาบ่ห่อนรู้ว่าของตนของท่านดูเสมอ กันสิ้นทุกแห่ง เขานั้นบ่ห่อนทำไรไถนาค้าขายหลายสิ่งแล”

ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์

ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์

ชื่อ ชื่อสกุล	นายเปรมชัย จักรกิตติชัย
วันเดือนปีเกิด	4 ธันวาคม 2494
สถานที่เกิด	จังหวัดสุโขทัย
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	1/463 ม.นวลจันทร์ 8 ถ. นวมินทร์ แขวง คลองกุ่ม เขต บึงกุ่ม กรุงเทพมหานคร 10230
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	ข้าราชการครู
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนนวมินทราชินูทิศ เบญจมราชาลัย
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2527	ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง วิชาเอกดนตรีสากล วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม พิษณุโลก
พ.ศ. 2529	คุรุศาสตรบัณฑิต (เอกสังคมศึกษา) วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม พิษณุโลก
พ.ศ. 2548	การศึกษามหาบัณฑิต เอกประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ กรุงเทพมหานคร